Ольга Кобилянська

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

FOLIO

SHOUT
SHARE
IT

Annotation

Ольга Кобилянська (1863—1942) – відома українська письменниця демократичного напряму. Її творча спадщина велика і різноманітна: поезії в прозі, новели, оповідання, повісті, романи.

Однією з проблем, які глибоко її хвилювали, була доля жінки, її право на освіту, працю, на громадське життя. Кобилянська однією з перших в українській літературі звернулася до теми рівноправ'я чоловіків і жінок, торкалася письменниця й теми «інтелігенція і народ», тому вона мала повне право сказати про себе: «Одна праця, одне перо та власне моє “я” зробили мене тим, чим я є, – робітницею свого народу».

- Володимир Вознюк
  - Попередні зауваги
  - Частина перша
    - Донька небагатих родичів
    - Між фантазією та реальністю
  - Частина друга
    - «Тут я увійшла в українську громаду..»
    - Ольга Кобилянська та Леся Українка – «хтось чорненький» і «хтось біленький»
    - Роки визнання, недуги та втрат
    - «Нема сонця в наших вікнах…»
    - «Золотої нитки не згубіть…»

Володимир Вознюк
Ольга Кобилянська

Попередні зауваги

У нинішньому, XXI столітті Ольга Кобилянська гарантовано була б однією з тих особистостей, яких бажано і престижно запрошувати на резонансні теле– та радіошоу, літературно-мистецькі акції, диспути, дискусії і т. п. Вона була б у центрі уваги під час науково-практичних конференцій з питань філософії, психології, культури та й… довкілля. З нею було б цікаво розмовляти про мораль, етику, естетику, релігію, театр, кіно, живопис, літературу, про митця та загал, про становище й роль у суспільстві чоловіків і жінок, про батьків і дітей, про матеріальне і духовне, національне та інтернаціональне, про народ і його провідників тощо. Було б цікаво, бо якраз отакі й дотичні теми спонукали її до літературної праці, давали матеріал для окремо занотованих спонтанних роздумів, для записів у щоденниках, для листів, для нечисленних публічних виступів. А читачам авторське трактування, інтерпретація О. Кобилянською згаданих тем дають підстави вважати її принаймні непересічною письменницею.

Уже перша її повість українською мовою – «Людина», яка побачила світ 1894 року у львівському альманасі «Зоря», твір тоді нікому не відомої літераторки з Буковини – стала одним з найоригінальніших, найцікавіших і найсуттєвіших творів про жінку-особистість в українській літературі кінця XIX – початку XX століття, а наступна повість – «Царівна» – скупому на похвалу та завжди об'єктивному Іванові Франку дала підстави сказати: «Се перша у нас повість, основана не на інтригах та любовних пригодах, а на психічній аналізі буденного життя пересічних людей». До речі, у 1905 році він так схарактеризував «Землю» видатної буковинки – один із найкращих у світовій літературі творів на селянську тематику: «її [Ольги Кобилянської. – *В. В.*] роман «Земля», крім літературної та мовної вартості, матиме тривале значення ще й як документ способу мислення нашого народу в час теперішнього важкого лихоліття». А хіба не промовисто писала Леся Українка в листі до О. Кобилянської від 18—30 січня 1900 року: «Вірте чи ні, а ми зеленої Буковини більше прагнемо, ніж паризької вистави, надто як начиталися Вашої «Некультурної». Що то за пишне оповідання, ота «Некультурна»! Я не вмію розказати Вам, яке чудове враження справила вона на мене. Які типи, які пейзажі! В нашій літературі нема пейзажиста над Вас, і я не знаю, як готова цінити Вас за се, бо дуже люблю пейзаж в літературі і завжди мені його бракувало в нашому письменстві»?

Високо оцінювали творчість О. Кобилянської також чимало інших відомих діячів культури. У пам'яті, проте, найчастіше зринають слова знаного вітчизняного майстра слова Василя Земляка: «Ольга Кобилянська була великою письменницею, бо час нічого не заподіяв її творам, а тільки утвердив їх у нашому народі, приніс їх у новий світ такими ж великими, самобутніми і неповторними, якими вони були зразу ж після своєї появи». Так було мовлено у 1963 році, коли столітній ювілей української письменниці святкували в міжнародному масштабі, коли вона стала ювілянткою ЮНЕСКО.

Відтоді минуло майже півстоліття, але Ольгу Кобилянську, її творчу спадщину аналогічно сприймають і сучасні читачі. Аби збагнути причини цього, недостатньо пам'ятати загальновідому, начебто скромну та неоднозначну самохарактеристику письменниці: «Одна праця, одне перо та власне моє я зробили мене тим, чим я є, – робітницею свого народу». Отже, згадаймо про найважливіше і найвизначальніше з її життя і творчості.

Частина перша

Донька небагатих родичів

«Я роджена на Буковині в малім містечку в Гура-Гуморі року 1863,27 падолиста, в глибині гір карпатських, яко донька небагатих родичів», – писала О. Кобилянська в автобіографії 1903 року. Сучасна назва цього містечка – Гура-Гуморулуй, розташоване воно у Південній Буковині, тепер Румунія, за півтори сотні кілометрів од Чернівців.

Ольга-Марія Кобилянська – четверта дитина в сім'ї цісарсько-королівського повітового канцеляриста при місцевому повітовому управлінні Юліана Яковича Кобилянського та його дружини Марії Йосипівни з Вернерів – народилася в будинку № 129 у кінці тамтешньої головної вулиці, яка простяглася від центру містечка в напрямку до старовинного монастиря Гумор, за нею утвердилася назва Манастіря Гуморулуй. Доволі просторе подвір'я, де був той будинок (тепер там особняки під номерами 102, 104, 106), притикалося до підніжжя залісненого горба. А трохи далі, якщо рухатися до згаданого монастиря, до якого звідти чотири кілометри, тягнеться горбиста галявина, вкрита рідким ялівцем та оточена смерековим лісом. Неподалік – широка долина, постійно владарює на ній неспокійне і неслухняне русло потоку Гумор, який вливається в річку Молдова. Порівняно з центральною частиною містечка оселя Кобилянських виявилася на невеликому узвишші. На вкритій поодинокими смереками горі, що даленіє навпроти, – сінокоси, селянські оселі, пасуться отари овець, міські ж будівлі туляться переважно до долини, ближче до русла ріки. Праворуч і ліворуч височіють гори.

Жила О. Кобилянська в Гура-Гуморі нетривалий час – у 1863—1868 роках. Цікавих матеріалів про перебування там подружжя Кобилянських начебто нема. Та є в місті римо-католицький костел, де хрестили їхню донечку Ольгу-Марію. Прискіпливий дослідник життєвого шляху письменниці може заперечувати це, адже в її метричному свідоцтві вказано, що вона греко-католицького віросповідування, задокументоване ж свідоцтво в греко-католицькій парафії села Качіки, яке неподалік від Гура-Гумори. Прояснюють картину матеріали, опубліковані у часописі «Нива» за 1907 рік: у Гура-Гуморі української церкви не було, але невеликій громаді місцевих українців для задоволення духовних потреб протягом заздалегідь визначеного часу дозволяли користуватися приміщенням римо-католицького костелу. Якщо римо-католики проводили своє богослужіння, приміром, з 10 до 12 години, то греко-католицька громада могла його здійснювати десь із 8 до 10 або з 12 до 14. Церковні відправи виконував

священик із Качіки, де заснували руссько-католицьку капеланію, як її тоді офіційно називали, ще 1813 року на прохання робітників тамтешніх солекопалень відповідно до цісарського розпорядження від 5 квітня 1812 року. Качіка стала другою греко-католицькою парафією на Буковині після Чернівців. Хрестив О. Кобилянську 15 грудня 1863 року священик Кирило Гаморак, який був капеланом протягом 1861—1874 років. Хрестив у Гура-Гуморі, а запис про здійснення обряду зробив у парафіяльній книзі села Качіки.

Мешкали Кобилянські у згаданому південнобуковинському містечку, бо там довелося працювати главі сім'ї – Юліанові Яковичу. А народився він 7 травня 1826 року в сусідній із Буковиною Галичині, в селі Баб'янка (нині воно підпорядковане Струпківській сільській раді Коломийського району Івано-Франківської області). З автобіографії О. Кобилянської «Про себе саму» довідуємося, що батько її походив «з родини української, та ще й гербової», прадід письменниці був греко-католицьким парохом «у селі Микитинцях у Галичині» (воно, здогадно, тепер у складі Угорницької сільської ради неподалік від Івано-Франківська), а «дідо Яків жив у Бучачі [нині місто в Тернопільській області. – *В.* Б.], завідуючи часть лісу славного монастиря василіанів, за що було дозволено моєму батькові побирати науку в славній на той час школі отців-монахів василіанів». У Бучачі Юліан Якович Кобилянський закінчив і перший клас гімназії, що підтверджує свідоцтво, видане 23 жовтня 1841 року, але далі вчитися не зміг. У 1841 році померла його мати Параска, батько ж невдовзі одружився вдруге, хлопцеві довелося повернутися до Баб'янки, де вже господарювала чужа йому людина – мачуха. В автобіографії О. Кобилянська зазначила: «Батько, усунений вже з школи, не маючи чим оплачувати науку, покинув рідні молодші й старші сестри [Ганну, Софію, Юлію. – *Б. В.*] зі злою мачухою й пішов, випосажений 14-ма роками й прегарним голосом, у світ».

Здолавши понад три десятки кілометрів, Ю. Кобилянський опинився спочатку в місті Коломия. З 8 листопада 1841 року до 24 травня 1842 року був домашнім учителем у родині місцевого жителя Цісельського, що засвідчено виданим хлопцеві листом-рекомендацією для подальшого працевлаштування: «Юліан Кобилянський давав моїм дітям уроки за програмою нормальної школи, навчав порядно поводитися, перебуваючи у мене, проявив себе скромним і людяним».

Відтак шлях повів Кобилянського на Буковину, де в той час навіть з такою освітою, як у нього, була можливість влаштуватися принаймні дрібним канцеляристом. У місті Серет (Румунія), що за

120 кілометрів од Коломиї, ним заопікувався відомий «далеко й широко з своїх великих духовних здібностей і також образования», як згодом писала О. Кобилянська, місцевий священик Ігнатій Бучацький. Він щиро перейнявся долею хлопця, допоміг улаштуватися на роботу спочатку домінікальним писарем, спонукав його підвищувати свій освітній рівень, зокрема, досконало вивчити німецьку мову, якою обов'язково послуговувалися працівники адміністративних установ Австро-Угорської імперії (згодом Ю. Кобилянський вільно володів українською, німецькою, польською, румунською мовами).

Зі збереженого донині, датованого 29 червня 1889 року, «Службового листка» батька О. Кобилянської довідуємося: 29 травня 1842 року він став присяжним домінікальним писарем у кількох буковинських селах. Ці функції виконував по 9 вересня 1849 року. Згодом, склавши попередньо відповідні «правничі іспити», понад 4 роки – мандатор і суддя в буковинських селах Станівці, Теодорешти, Солонець, Захарешти і Банилів. 30 вересня 1855 року Кобилянського призначають повітовим канцеляристом при повітовому управлінні в місті Гура-Гумора. Цю ж посаду він обіймав з 3 вересня 1868 року по 30 березня 1873 року в Сучаві (повітове місто в Південній Буковині, нині на території Румунії), після чого понад два роки був повітовим судовим секретарем повітового суду в Садгорі (нині – район міста Чернівці) та Кімполунзі (Румунія). 26 травня 1873 року декретом № 4012 Вищого крайового суду у Львові йому надають звання судового секретаря одинадцятого рангу, а з 13 червня 1875 року за вказівкою Чернівецької крайової президії призначають повітовим секретарем при старості в Кімполунзі, де він працював аж до виходу на пенсію в липні 1889 року. Загальний трудовий стаж Юліана Яковича становив 47 років, 1 місяць і 2 дні.

Звертаємо увагу на службові переміщення не тільки для того, щоби знати, коли і на якій посаді працював глава родини, але й для з'ясування того, де після народження мешкала майбутня письменниця, адже, крім часу виконання Ю. Кобилянським службових обов'язків у Садгорі (дружина й діти залишалися у Сучаві), із ним постійно перебувала і його сім'я.

По материнській лінії, читаємо в автобіографії «Про себе саму», дід письменниці – Йосип Вернер – був далеким родичем німецького драматурга-романтика Захари Вернера (1768—1823). У 18-річному віці Йосип зі своїм батьком, колишнім фабрикантом, потрапив у Галичину. Згодом разом з одним своїм товаришем став орендарем невеличкого буковинського села Димка (нині село Глибоцького району Чернівецької області). Батько ж його, тобто прадід О. Кобилянської, повернувся додому, як пише

письменниця: «Здається, до Познані, звідки відвідував ще раз або й два свого сина Йосифа». Незабаром спільник И. Вернера, «ошукавши його славно, втік до Галичини, а він купив собі за чесно запрацьований гріш невеличкий шматок землі й розґаздувався на ній тут же, в Димці, де й жили з жінкою до кінця життя свого».

Родина бабусі О. Кобилянської – Луції Кучмаєвської – походила з Польщі. Її батько, «дідич поляк-емігрант», перебрався до Галичини під чужим іменем «через польське повстання з Росії» й, «поживши недовго там з родиною, помер нагло з жінкою на холеру, оставивши три доньки-сироти, котрі порозбирали заможніші поляки між себе. Так, приміром, виховувалася Луція, пізніше жінка Иосифа Вернера, в домі графа Голуховського, будучи товаришкою дитячих забав гр. Агенора Голуховського». Ідеться про Польське повстання (інша назва – Листопадове) – національно-визвольне повстання поляків проти Російської імперії. Розпочалося воно в листопаді 1830 року у Варшаві, охопило Королівство Польське й поширилося на землі Правобережної України та Білорусії. Європейська громадська думка ототожнювала його зі справою боротьби проти реакції та абсолютизму за свободу і демократію в Європі, а західноєвропейські країни прийняли численну польську еміграцію, яку незабаром назвали «Великою еміграцією». Згадка про дитячі забави в товаристві Агенора Голуховського, який із 1849 року упродовж десятиліть очолював Галицьке намісництво – вищий орган австрійської влади в Галичині, тобто був особистим представником цісаря в цій провінції, свідчить, що родина бабусі письменниці справді належала до знаних польських аристократичних родин. У тих колах, загальновідомо, домінували польські звичаї, устрій, мова. Але звернімо увагу на твердження О. Кобилянської про те, що в Галичині її бабуся вийшла заміж за молодого німця Вернера, «котрий навчився вже не лиш польської, але й української мови, а котрою володіла не менше, як муж, і його жінка Луція». Отже, і дід, і бабуся знали й шанували мову народу, серед якого жили (И. Вернер постійно спілкувався із селянами, адже був помічником управляючого маєтку графів Чижів).

У Йосипа та Луції Вернерів було двоє дітей – син Станіслав (у листах його часто називали Сяхо), який жив разом із батьками в Димці, «вдався, на жаль, у свого діда, колишнього фабриканта Вернера, розпившися доволі вчасно; він не дав працьовитим і чесним батькам сподіваної розради й помочі на старість, помер, переживши родичів, у бідності, ба майже в злиднях», і донька Марія. Народилася вона 20 липня 1837 року в селі Юрківцях (нині

село Заставнівського району Чернівецької області), де тимчасово мешкали батьки, а виховувалася переважно в сім'ї доброго знайомого Вернерів, українського священика Миколи Урицького, який жив у сусідній із Димкою Глибоці (нині райцентр Чернівецької області), «де була численна родина й для доньок держано гувернантку».

20 липня (тобто в день свого народження) 1856 року Марія Вернер вийшла заміж за Юліана Кобилянського. 31 січня 1858 року в них народився син Максиміліан (Максим, Макс), 26 грудня 1859 року – син Юліан (Юлько), 17 грудня 1861 року – дочка Євгенія (Генця), 27 (у довідці про день народження записано 26) листопада 1863 року – Ольга, 8 січня 1866 року – Степан (Стефан, Стефко, Стефцьо), 16 червня 1875 року – Олександр (Сясько, Алекс), 10 червня 1877 року – Володимир (Власько).

По закінченні Сучавської гімназії Максим Кобилянський вивчав право в Чернівецькому університеті, а потім працював секретарем суду в буковинських містечках і Чернівцях. 24 червня 1886 року він одружився з чернівчанкою Анелею Грібовською, у них було дві дочки – Константина (Констанція) і Марія. Його сім'я вирізнялася москвофільськими поглядами, а під час Першої світової війни дочка Марія навіть зустрічала хлібом-сіллю російські війська в Чернівцях. У 1917 році, боячись переслідувань австрійської влади за такі симпатії, М. Кобилянський з дружиною та сім'єю Марії Бондюк (прізвище за другим чоловіком, колишнім офіцером царської армії) переїхав до Одеси. Помер він там 27 серпня 1922 року. Про останні дні життя свого батька в листі до О. Кобилянської від 20 травня 1927 року Марія писала: «Бідний батько помер в 1922 році в Одесі. Лікар вважав, що на серцеву недугу, але навряд чи це так. Він схуд так, як покійний дядько Власько, безперервно кашляв, ставав усе слабшим, аж поки спокійно не заснув навіки. Весь свій вільний час присвячував він студіям музики і залишив велику кількість композицій. Чи вони мають якусь вартість, я не знаю».

З юних років і, як видно з цитованого листа, до самої смерті М. Кобилянський дуже любив музику, грав на скрипці й сам компонував музичні твори. Щоправда, про їхню вартість сьогодні судити важко, бо вони не збереглися, але про музичну освіту брата, про гру Максима на скрипці є згадка в невеличкій рукописній книжці, названій «Спогадами», сестри письменниці Євгенії: «Кілька місяців навчався Макс гри на скрипці. Але далі продовжувати навчання йому не дано можливості, і ми вдвох грали все тільки по слуху, як два цигани». А на сторінках, які стосуються подій 1881 року, зазначено, що влітку до брата в Кімполунг приїжджав Ераст Мандичевський і вони разом із ним

виконували різні музичні твори. А незабаром, за словами Євгенії, вже в Чернівцях Максим, вона і Мандичевський відповідно на скрипці, фортепіано та віолончелі «грали на двох вечорах тріо Бетховена».

Безперечно, неординарним був брат Юліан (помер 11 вересня 1922 року в Чернівцях), філолог за освітою. Відомо, що в юності він разом з Ольгою та Євгенією також брав участь у концертах і виставах у Кімполунзі. Як і Максим, під час навчання в Чернівецькому університеті привозив молодшим братам і сестрам книги, по змозі передавав їм свої знання. Пізніше був професором гімназій у Коломиї та Чернівцях, одним із перших в Україні почав працювати над латинсько-українськими та грецько-українськими словниками, є автором унікальних наукових статей, підручників, «Латинсько-українського словаря» (660 сторінок), який і досі становить цінність для фахівців. За укладання цього словника Ю. Кобилянський став кавалером ордена Франца-Йосифа. Про нього як про відомого лексикографа мовиться в ряді енциклопедичних видань.

26 липня 1892 року Ю. Кобилянський одружився із спольщеною італійкою Ізабеллою фон Ферро, батьки якої – збіднілі поміщики – мали садибу в селі Мігученах (тепер село Михайлівка Глибоцького району Чернівецької області), що межує з Димкою. Там часто перебувала О. Кобилянська, письменниця дуже любила ходити туди пішки через поля. На початку століття Юліан збудував у Чернівцях на вулиці Балті-Нестора, 11 (нині будинок № 43 на вулиці Олега Ольжича) власний дім. У ньому протягом 1920—1925 років жила О. Кобилянська.

Сестра Євгенія так само, як і Ольга, змушена була обмежитися початковою освітою, упродовж 5 років навчалася в конвінкті (приватна школа) «однієї польської пані», про яку писала так: «Навчила мене читати і писати по-польськи, а також по-німецьки, залишилися у мене і уривчасті знання з французької мови. Коротко кажучи, навчила мене дуже мало. Батько протягом 5 років платив їй шалені гроші, а я залишилася з тим самим розумом, який був у мене на початку». Тож згодом довелося поповнювати знання самотужки. Вона багато читала, про що, зокрема, свідчить досить великий за обсягом блокнот, де записані назви прочитаних у 1880-х роках творів різних авторів. Тут і Діккенс, і Золя, і Гюго, і Шпільгаген, і Жорж Санд, і Дюма, і багато інших письменників.

З дитинства Євгенія дуже любила музику. В її «Спогадах» є такий запис: «В сусідстві з нами жила одна родина, де грали на фортепіано. Не раз просиджувала я під цим будинком і прислухалася до їхньої гри. Мати мала вдома гітару без струн.

Я натягнула замість струн нитки і пробувала одним пальцем грати пісні. Коли б я тепер слухала щось подібне, це приводило б мене до відчаю».

Тонкий музичний слух Євгенії помітила її вчителька й порадила батькові віддати дочку вчитися гри на фортепіано. З 9-річного віку протягом кількох років опановувала сестра письменниці секрети музики. Їй пророкували велике майбутнє, принаймні в Кімполунзі вона вважалася найкращою піаністкою. Постійно грала на музичних вечорах у своєму місті, неодноразово брала участь в концертах у Чернівцях. У 1878 році Євгенію запросили на ювілей письменника Миколи Устияновича. Якраз тоді там відбувся міський концерт, на якому вона акомпанувала до окремих пісень, разом з Марією Устиянович у чотири руки грала «Угорські танці» Брамса. А взагалі в репертуарі Євгенії, як можна довідатися з різних джерел, були також твори Мендельсона, Бетховена.

В юні роки Є. Кобилянська робила літературні спроби. У фондах Чернівецького музею О. Кобилянської зберігаються три її вірші-присвяти матері, написані польською мовою, її перу належать дві алегоричні новели – «Струмочок», «Скала і Потічок». Окрім того, вона – авторка досить великих за обсягом «Спогадів» (загальний зошит), що цитовані тут.

Однак старшій дочці Кобилянських не вдалося розвинути свої творчі здібності. Їй судилася доля більшості жінок того часу – заміжжя та сімейні клопоти. 26 серпня 1886 року вона одружилася з Юліаном Урицьким, який за фахом був механіком (тоді ця професія вважалася рідкісною). У листі до О. Кобилянської від 22 червня 1885 року вона розповідала про основні риси характеру свого майбутнього чоловіка: «Юлько не з буковинців і не з галичан. Найдовше він жив у німецьких краях і, як усі німці, має здорові погляди. Він був у Баварії. Його характер знаю ґрунтовно. Він дуже вольовий, відважний, як лев. Не одну людину врятував од смерті. При цьому він дуже чутливий і делікатний. Також дуже гордий».

Після одруження Євгенія з чоловіком жила в Димці, де вони мали приватний будинок. Із 1909 року (після смерті Ю. Урицького) десь до кінця 1912 року – в буковинському містечку Заставні разом з братом Олександром, а за кілька місяців після того, як помер батько, самотня, хвороблива Є. Кобилянська-Урицька переїхала до сестри Ольги в Чернівці. Померла вона 8 травня 1917 року, похована в сімейному склепі Кобилянських.

Проживаючи переважно в селі, Євгенія добре знала життя, побут, звичаї селян, записувала народні пісні. Чимало з її розповідей використала у своїй творчості О. Кобилянська.

Зокрема, для створення новели «За готар».

Крім старших братів і сестри, мала письменниця трьох молодших братів – Степана, Олександра, Володимира. Щоправда, Степан жив у родині дуже мало. У 1878 році 12-річним хлопцем він вступив до військової школи в місті Вінер-Найштадт (біля Відня, Австрія), яку закінчив 1 червня 1884 року в чині молодшого лейтенанта. Прикметно, що в мистецьких довідниках натрапляємо на статті про нього як про художника.

Малювати почав ще в дитинстві. Не залишив цього захоплення й після того, як став військовим. Коли ж Степана направили служити в 24-й піхотний полк у Відні, він одержав можливість відвідувати Віденську академію мистецтв. У 1890-х роках служив у військових частинах, дислокованих у Чернівцях та Радівцях (місто в Румунії), а з кінця 1899-го до 1909 року знову жив у Відні, причому якийсь час навіть викладав мистецтвознавство у військовій академії. У 1909 році Степан був переведений до міста Марібор (Словенія). Там залишився жити після виходу 1919 року у відставку в чині полковника австрійської армії, там він і помер 1 лютого 1940 року. Виконуючи останню волю покійного, його тіло піддали кремації в австрійському місті Грац, а урну з прахом установили на Маріборському цвинтарі «Побреже».

С. Кобилянський – автор пейзажів, замальовок з життя гуцулів, невеликих картин батального жанру, портретів. Найдовершеніші його твори – «Пейзаж з Кімполунзьких гір» (1887), «О. Кобилянська в хустці» (1889), «Портрет О. Кобилянської» (1910), «Портрет Т. Г. Шевченка» (1911), «Портрет матері» (1913), «Зимовий краєвид (воєнний нарис)» (1915), «Голландський пейзаж» (1915), «Гірський краєвид» (1915), «Осінній пейзаж» (1915), «Старовинна галицька церква» (1915), «Пізня весна» (1916), «Пейзаж» (1924).

Про С. Кобилянського та його дружину (26 січня 1897 року він одружився у Чернівцях з Євгенією Шанковською) з великою симпатією згадує в декількох листах Леся Українка. Під час військової служби в Чернівцях він заприятелював з письменником Осипом Маковеєм.

Наймолодші брати – Олександр і Володимир – росли під безпосередньою опікою сестри Ольги, яка, зрозуміло, мала великий вплив на їхнє виховання. О. Кобилянський після закінчення в 1900 році правничого факультету Чернівецького університету працював на відповідальних посадах у юридичних установах міст Чернівці, Заставни, Вашківці, був комісаром поліції в Кімполунзі, де й помер у 1933 році (похований у родинному склепі Кобилянських у Чернівцях). Його позашлюбна

донька Олена (для домашніх – Галюся) стала прийомною донькою письменниці.

Юридичний фах Олександра не завадив йому цікавитися літературою, перейматися письменницькими клопотами сестри. А коли ще був студентом, у 1898 році навіть написав передмову до перекладеної німецькою мовою повісті «Царівна», яку авторка мала намір видати в Берліні. «Олександр укладає собі якесь вступне слово, де хоче порівняти всі три повісті», – писала О. Кобилянська до О. Маковея 23 вересня 1898 року, зауважуючи, що її брат поставив на меті порівняти з «Царівною» два інших твори – «З доброї сім'ї» німецької письменниці Габріели Рейтер та повість «Тереза» італійської письменниці Нейєри (Анна Радіус Цуккарі), які певною мірою були схожі за своєю тематикою. В 1899 році Олександр разом із сестрою Ольгою також переклав німецькою мовою байку Наталії Кобринської «Чудовище».

Наймолодший брат письменниці – Володимир – ріс допитливим, залюбленим у природу хлопчиком, колекціонував різних комах, пізніше добре грав на віолончелі. Захоплювався народною творчістю, допомагав збирати фольклор відомому дослідникові історії, побуту, культури буковинського краю Раймондові Фрідріху Кайндлю. Володимир був надзвичайно здібним, наполегливим, можливо, навіть занадто пунктуальним, скрупульозним. У народній школі, в гімназії, в Чернівецькому університеті, юридичний факультет якого він закінчив 1901 року, вчився тільки на «відмінно». В 1903 році здобув звання доктора юриспруденції, працював судовим практикантом у Чернівцях. Постійно жив разом з батьками та сестрою Ольгою.

Кобилянська дуже любила наймолодшого брата. У них, крім великої зовнішньої схожості, було чимало спільних інтересів, з ним вона часто ділилася своїми задумами, планами. Коли в 1899 році письменниця разом з О. Маковеєм готувала збірник творів українських новелістів для видання в Німеччині, Володимир взяв участь у цій підготовці, переклавши німецькою мовою розвідку Івана Франка «Русько-українська література», першу частину якої упорядники збірника хотіли використати як вступну статтю. Щоправда, переклад так ніде й не був опублікований.

Доля брата спонукала О. Кобилянську написати повість «Через кладку». В автобіографії «Про себе саму» підкреслювала: «Може, була б її ще не написала, та невмолима смерть мого дорогого, незабутнього брата Володимира, який одинокий був у родині, з котрим я іноді говорила про дещо з своїх думок і планів, – пхнула мене до скоршого написання того оповідання». Твір присвячений В. Кобилянському, який і став прототипом Нестора, героя цієї повісті. У написанні повісті письменниця

щедро використала біографічні матеріали: щоденники свої і брата, листування з ним.

Володимир помер через сухоти. Він змалку часто хворів, легко застуджувався, але, повністю віддаючи свої сили спочатку навчанню, а потім роботі, нехтував здоров'ям, порадами лікарів, а хвороба прогресувала. Марним було лікування на відомому австрійському курорті Арко, повернувшись із якого до Чернівців, за декілька днів Володимир помер. Це сталося 2 червня 1909 року. Похований В. Кобилянський у сімейному склепі в Чернівцях.

З автобіографії постає майже іконописний образ матері письменниці: «Ах, та Марія! Це й була справдішня Марія. Вийшовши молоденькою ледве 18-літньою за мого батька, стала моєю, ні – нашою матір'ю, бо нас було більше дітей в хаті – сама я була четверта з ряду. Полюбивши батька, а з тим і його рідну мову, переступила без вагань на його просьбу на його віру, причинившись так до основания чисто української хати. Вона не була вчена… Ні, того часу не подавалось жінкам середньої верстви великої науки. Господарське знання, знання красного шиття, гафтів, краснопис… знання Святого Письма, читання взагалі, знання французької мови (хоча б лише поверхове), гра на гітарі, танці – от і все, що давалось дівчині як духовне віно». Зауваживши, що обов'язок стати матір'ю і дружиною вона перебрала все ж таки без знання французької мови та гри на фортепіано, О. Кобилянська окреслює найвизначальніші риси своєї матері: «Скільки то чуття, глибокого, святого чуття… Скільки безгранично! доброти, біблійної лагідності, жіночої ніжності мала вона в собі. Чого не доконав батько в вихованні на дітях своєю повагою, строгістю й фанатичною консеквенцією [послідовністю. – *В. В.*] – те довершила вона своїм супокійним розумом, лагідним наказом, погладженням, повним любові, рукою по голові – і все сповнялося. Відкись брався той послух, хоч із зморшками німого невдоволення на чолі, та все-таки він брався звідкись. Так і у хлопців, і в дівчат, у старшої сестри моєї – і в мене».

Письменниця розповідає про готовність матері завжди прийти на допомогу батькові, який, «мов у ярмі, працював день у день нижчим урядником у бюрі, без відпочинку, без відпусток, вірно, щиро».

За твердженням О. Кобилянської, людські та громадянські чесноти, працьовитість, непохитність вона сама та її брати й сестра Євгенія успадкували від батьків: «Збираючися до писання своєї біографії, я не могла не спімнути хоч одним словом ту свою матір, вдачі котрої я чи не все своє єство завдячую, і вічно трудящого батька».

Ю. Мулик-Луцик у книзі «Духовий портрет Ольги Кобилянської», аналізуючи значення й особливості різних впливів на формування видатної письменниці, скористався щойно цитованою біографією, аби підкреслити: «У Кобилянської <…> обставини склалися щасливо: батьки її розуміли, викликали в неї любов, пошану і довір'я, тому могли впливати на неї в її дитинстві і в юності».

Можна впевнено говорити про значний вплив матері на О. Кобилянську. Характерно, що вже з юних літ вона, беручи приклад із матері, могла бути (і за необхідності була) берегинею дому. Це особливо виявлялося тоді, коли мати нездужала, а згодом, навіть з ореолом знаменитої письменниці, Ольга взяла на себе всі домашні клопоти, ставала – без перебільшень – опікункою всіх членів родини, які разом із нею мешкали. Марія Бобикевич, донька відомого українського письменника Миколи Устияновича, давня подруга О. Кобилянської, описувала одні зі своїх гостин у неї: «Немало здивувало мене, що вона всім занималася вдома, попри її письменницьку працю. То щось прятає [прибирає. – *В. В.*] у хаті, то знову біжить у кухню, там щось зарядить [затіє, зробить. – *В. В.*]. То всякі інтереса притикають сюди, туди, а все до неї».

Схожість між донькою – Ольгою – і її матір'ю – помітимо, коли після спогадів М. Бобикевич натрапимо на таку характеристику матері в автобіографічному нарисі письменниці «Доля»: «Она появлялася нечутно тут і там… і всюди щось робила – поповняла щось і доводила до кінця і досконалости. Де появлялася, прокидалася гармонія і мир. Її називали добрі приятелі Св. Анною». Відомо, що так називала Марію Кобилянську Леся Українка.

А в листі до видатного українського культурно-освітнього та політичного діяча Олександра Барвінського від 17 грудня 1909 року О. Кобилянська підкреслювала й таку особливість поведінки матері щодо доньки: «Мати моя, хоч без вищого образования, в нічім мене не спиняла, до нічого мене не силувала, і все була рада, коли бачила, що або читаю, або пишу». Тільки одного разу, за словами письменниці, запитала, що ото вона так багато пише, а коли Ольга (творила якраз одну зі своїх новел), не знаючи, куди подітися від сорому, відповіла, що нічого, то мати сказала: «Чи то буде потрібне для чогось, що стільки пишеш?». «І більше ніколи не допитувалась, не забороняла. Добра була! Добра і мудра», – констатувала О. Кобилянська. Можна здогадуватися, що тоді для дівчини поведінка матері не тільки сприяла, а можливо, і благословила на творчість. Такий здогад підсилюють рядки з того ж таки нарису «Доля»: «Марія, сама жадна духового корму,

кинулась на книжки. Читала вдень і ночею. Можна сказати ночами читала <…> І тайком… мало-помало, а потім чимраз частіш почали появлятися в її дневнику стихи. Її мати – незвичайно розумна і добра жінка, одна з постатей біблійних… – не спиняла її ніколи в читанні. Чомусь інстинктом своїм материнським, віщим… відгадувала, що книжки мають стати саме тій її дитині одиноким прибіжищем на світі…»

О. Кобилянська була віруючою людиною. Це засвідчила своїм життям і творчістю, але вірила своєрідно. Їй не можна приписати ні релігійного фанатизму, ні атеїзму, як це намагалися зробити радянські ідеологи, трактуючи крізь вигідну для них призму твори письменниці «На полях», «За готар», «У св. Івана». Вона неординарно сприймала церкву й молитву. Сам процес християнської молитви розуміла як таїнство, що, імовірно, перейняла від матері. В автобіографії «Про себе саму» читаємо: «Мати моя не була побожна… в звичайнім значенні слова. Її бачили лиш рідко в церкві з дітками (по більшій часті – з нами двома дівчатками), вона не мала на те часу. Зате, коли дітвора вилетіла з хати в свято, неділю, мов з вулія, вона брала за молитвеник свій і, усівши… десь в куток якоїсь софи, почала молитися. Тоді ніхто з дітей не переривав мамі мольбу. А коли хто й переходив припадком коло неї… звільняв ходу й відходив уже на пальцях: **мама молилася** [виділено О. Кобилянською. – *В. В.*]. Не дивилася на нікого… й не говорила… бувала тоді якась така **інша**, така, як свята».

Тож природно, що О. Кобилянська, реагуючи на закиди про те, що вона, мовляв, не ходить до церкви, писала в листі до О.Маковея від 21 квітня 1899 року: «Се правда, що я тут не ходжу до церкви, але як я на силі – я ходжу. **Я не можу з великою публікою враз молитися** [підкреслення наше. – *В. В.*], але се, може, тяжко такому поняти, котрий ціле своє життя комедію грає».

Марія Кобилянська померла 17 вересня 1906 року. Коли недуга приковувала її до ліжка, що траплялось доволі часто, першою і найкращою її помічницею, рятівницею була Ольга. Про той оповитий трагедією найбільшої втрати час О. Кобилянська написала 11 жовтня 1906 року в листі до дружини О. Барвінського Євгенії: «Дорогої моєї матері, найщирішої приятельки, вже нема – і ніколи більше не буде. Від минувшої осені цілком не вставала, і я мала в ній малу дитину, котру мусила-м доглядати і власноручно годувати. Бідна вона була і мучена через лежання, але послідні дні… мучилася страшенно. Померла на моїх і моєї сестри руках. На її похороні я навіть не могла бути, бо єсьм сама дуже нездорова. Доперва перед кількома

днями їздила-м на цвинтар, де побачила-м вже відразу лиш її могилу. Не можу і тепер звикнути до думки, що вона може деінде бути – як не коло мене.

Говорю про неї з Вами, дорога моя пані, бо оскільки мала-м нагоду пізнати Вас, носите і Ви подібне серце, і таку ж душу, як вона, – і я люблю і шаную Вас з цілої душі.

Всім, що мають ще матерів і родичів, говорила б я заєдно: любіть і шануйте тих Ваших найдорожчих приятелів. Бо все можна по два рази в житті мати, лиш матір і батька вже ні».

Характеризувати вплив батька на особистість О. Кобилянської набагато складніше. Він, безперечно, був для неї зразком того, як досягти життєвої мети, як долати перипетії долі. Письменниця буде пишатися тим, що він, потрапивши на Буковину в 14-річному віці, самотужки зумів здобути необхідну освіту, чесно працював на різних посадах, захищаючи насамперед інтереси знедолених, що завжди користувався повагою і у простолюду, і у своїх зверхників, спромігся дати належну освіту синам і, зрештою, єдиний забезпечував велику родину.

В автобіографічному нарисі «Доля», однак, О. Кобилянська так характеризує його: «Строгий, жестокий мужчина, котрий лиш рідко бував ніжним». А в листі до О.Маковея від 13 січня 1899 року напише: «Ви гадаєте, що якби я бралася і до найгрубішої праці, то батько би сказав: дівче, шкода часу та й тебе до того. Ніколи. Підлогу шурувати і писати – се все одно. В нього се не має вартості».

В окремих щоденникових записах О. Кобилянської йдеться про надмірну ощадливість, навіть скупість батька. Через це донька неодноразово нарікала на нього. Пізніше, щоправда, прийшло розуміння того, що Юліан Якович постійно був змушений думати про те, як прогодувати й одягнути велику сім'ю, як вивести в люди дітей. А риса ощадливості, вміння використовувати все без втрат характеризуватиме згодом і саму письменницю. У спогадах, позначених криптонімом «М. *Г.*» [очевидно,Марія Герасимович. – *В. В.*], прочитаємо: «Я завважила в письменниці великий господарський змисл. В її домі не найдеться нічого, що було би забагато, все обраховане, все потрібне, все зуживається».

«В сім'ї Кобилянських панував старий, традиційний, патріархальний дух української віри, мови й звичаїв, на базі яких існує цей органічний патріотизм, що його можна назвати народно-психологічним у порівнянні до т. зв. раціоналістично-соціологічного патріотизму модерних поступовців», – зауважив Ю. Мулик-Луцик.

Родинне середовище, умови життя й побуту сформували в О.

Кобилянської розуміння необхідності наполегливої праці для досягнення запланованого чи омріяного. На доказ цього наведемо уривок із її щоденникового запису, датованого 8 квітня 1884 року, де письменниця, описуючи своє захоплення творами Марлітт (Євгенії Іон), які прочитала «вже по чотири чи й по п'ять разів», зауважує: «Я збираю гроші, хочу придбати собі твори Марлітт. Шию укривало з клаптиків матерії, яке потім продам для цього».

Сімейні традиції утвердили в ній необхідність з великою повагою ставитися до батька та матері, що неодноразово змушувало Ольгу гамувати в собі навіть найсокровенніші бажання, переосмислювати власні вчинки. Хіба не через це майбутня письменниця відмовилася від наміру стати професійною актрисою? У її щоденнику 1 квітня 1886 року занотовано, що вона мала змогу потрапити до трупи українського театру, але відмовилася, зважаючи й на те, як би такий крок потрактував її батько, і враховуючи сімейні обставини: «Мені відповіли, що ладні мене взяти й чекають мого приїзду, якщо не буде заперечень з боку моєї родини. Я, звичайно, не могла таткові нічого сказати, бо напевне спалахнула б нова буча. А крім того, Генця виходить заміж, і я не можу залишити бідолашну мамцю, бо вона часто хворіє і якось особливо мене любить. Татко теж нездужає, став сварливий і дратівливий. Що б тут без мене було? Тому я відповіла, що батьки мені не дозволяють і я не можу здійснити свого наміру. Лист мій був дуже ввічливий, я написала, що не кидаю думки піти на сцену. Я багато, дуже багато втратила, що не пішла, але тепер учитимуся співу і колись таки поступлю до театру. Хто зна, які ще можуть настати часи, тобто, що вони принесуть?»

Офіційна освіта О. Кобилянської, як знаємо, була початковою – чотирикласною. Підвищувати свій освітній рівень їй довелося самотужки. А потяг до знань розвивали передусім батьки. Чомусь біографи письменниці оминають увагою рядки автобіографії 1927 року, які містять інформацію про невелику, але добірну бібліотеку в Кімполунзі, що з неї за незначну грошову заставу можна було брати книги: «Тут я загніздилася; а що саме **мій батько був тим, через котрого можна було набувати книжки, я діставала їх без перешкод, тим більше, що батько й мати піддержували в нас, дітей, дуже рано стремління і охоту до освіти**» [підкреслення наше. – *В. В.*].

Треба також віддати належне і старшим братам О. Кобилянської – Максимові та Юліанові, котрі також впливали на формування читацьких уподобань сестри: «Брати мої старші, що пребували в школах і вертали на ферії, були моїми дорадниками й авторитетами, особливо коли повступали на академію в

Чернівцях, де мали можливість час від часу достарчати мені доступні й поважні твори та німецьких класиків, як Гете, Шіллер, відтак Шекспір, що ставав мені щодалі милішим, то знов твори Гейне, дещо з Гердера й ін.».

Перелік творів, які майбутня письменниця прочитала в юності, можна продовжити, до того ж найстарший брат Максим, навчаючись у Чернівцях, привозив Ользі книги, ноти, допомагав займатися самоосвітою, а найголовніше – був її першим критиком, порадником і помічником на літературній ниві. Ознайомившись із ранніми творами своєї сестри, він писав їй у листі від 29 грудня 1883 року: «Ти безперечно маєш талант, чого і найгостріші критики тобі не зможуть відмовити. Старайся його використати, читай багато, щоб тим самим набути широких і різнобічних знань. Зміст книжки повинен бути **не забавним, а повчальним** [підкреслення наше. – *В.* Б.]. Твої речі багаті думками, читаються легко і без утоми. Зберігай свою пристрасть, бо саме вона, на мою думку, дає життя мертвим буквам. Я б тобі радив зараз нічого не писати, щоб мати більше часу для читання. Читаючи, роби виписки добрих, здорових думок, і з особливою увагою треба стежити за характерами окремих осіб, бо ж вони промовляють твоїми устами. Я постараюся придбати для тебе історію літератури, щоб ти могла вирішити, в якому напрямкові зможеш успішно працювати. Ти ще молода, маєш досить часу для творчості, кріпи свій живий дух читанням… Не соромся переді мною, бо я твій найщиріший друг і оборонець.

О! Щоб усі так думали, як ти, то на світі не потрібні були б юристи-правники».

Ці ж твори – очевидно, «Гортензa» (1880) і «Воля чи доля» (1883) – Максим давав читати також своєму товаришеві, студентові Адольфу Крамеру, добре обізнаному з літературою. Про враження, що справив на Кобилянську згаданий лист Максима і наступний, де він повідомляв, що передав Крамерові її твори, довідуємось із щоденника письменниці. Увечері 30 грудня 1883 року вона занотувала: «Сьогодні – власне, вчора – я отримала дуже гарного листа від Макса, де він, між іншим, пише, що прочитав усі мої новели, високо їх оцінює і заохочує мене писати далі». А в записі від 5 січня 1884 року знову йдеться про старшого брата: «Нині Макс написав мені, що вже був з моїми новелами в Крамера і що той сприйняв їх захоплено. Ох, усі Максові листи такі гарні, я їх зберігаю. Тепер уже і я могла б написати Крамерові, але як? Він такий освічений, а я…»

Незабаром за сприяння Максима молода письменниця зустрілася з Крамером, який, як можна зрозуміти висновок із щоденникового запису від 30 серпня 1884 року, доброзичливо

відгукнувся про один з її творів: «З Крамером справи стоять так: він прочитав новелу, сказав, що вона добра і я маю хист, проте її треба поправити, і він це зробить. А ще він вважає, що моя німецька мова погана, видно, що я слов'янка. Я задоволена, бо якщо Крамер схвалив новелу, то це вже добре».

Щире, неупереджене сприйняття перших літературних спроб сестри найстаршим братом, його поради та консультації А. Крамера (зберігся також його лист до М. Кобилянського від 26 червня 1885 року з конкретними зауваги, що стосуються тодішнього доробку О. Кобилянської) на ранньому етапі творчих пошуків і сумнівів усе ж таки підтримували віру молодої письменниці в необхідність присвятити себе художньому слову. Її літературний хист принаймні був помічений.

Цікаво, що творчістю сестри зацікавився і молодший брат Степан. О. Кобилянська записала у своєму щоденнику 25 вересня 1886 року: «Недавно Стефцьо, коли я спокійно розмовляла собі з ним і з Юльком, запитав, чи я не маю потягу до поезії і чи не пишу. Зайшла мова про те, чи я не хотіла б здати матуру. Згодом я розповіла Стефкові, що пишу, а ввечері він прочитав «Вона вийшла заміж» і «Видиво». Він був дуже схвильований і довго не міг заснути. Вранці він щиро сказав мені, де я зробила помилки і на що мені, пишучи, завше треба звертати увагу, порадив неодмінно писати далі й пообіцяв, що коли я ще напишу новелу, він пошле її на суд своєму приятелеві Швайгертові…»

С. Кобилянський навчив сестру майстерності верхової їзди. «Я вчилася з ним верхом їздити, шаблюкою орудувати», – зазначить вона в автобіографії «Про себе саму». Що стосується верхової їзди, то О. Кобилянська опанувала її настільки, що не всі чоловіки в Кімполунзі могли позмагатися з нею. Мабуть, і так дівчина утверджувала впевненість у собі, усвідомлення своєї вартісності та несхожості на пересічне жіноцтво.

Склалося так, що кожен із родини Кобилянських залишив певний слід у житті письменниці. Усі в сім'ї захоплювалися народною творчістю. У фондах Чернівецького літературно-меморіального музею О. Кобилянської зберігаються родинні збірники із записами українських, російських, польських, сербських народних пісень і пісень літературного походження. У родині панувала традиція у визначні дні занотовувати в альбом винуватця врочистостей улюблену пісню, вірш або ж уривок із якогось твору. Найвартісніший альбом – брата письменниці Юліана. Він, як ми зазначали, допомагав Ользі добирати книги для читання, давав поради щодо творчості, був палким поціновувачем театрального мистецтва, грав у самодіяльних виставах, добре співав. Причому часто співав разом з Ольгою.

Парадоксально, але навіть у своїй згуртованій щирістю родині О. Кобилянська вперше збагнула й нерівність чоловіка та жінки, що була запрограмована ментальністю тогочасного суспільства: батьки дбали, щоби вивести в люди синів, бо ж від їхньої освіти, від здобутого фаху залежатимуть створені ними сім'ї, а дівчата мусили знати три «К»: Kinder, Kirchen und Küchen (дітей, церкву і кухню відповідно). І п'ятеро братів письменниці здобули вищу освіту, а вона, як і сестра Євгенія, обмежилася початковою: «В хаті були старші брати – їх треба було утримувати в гімназії… і для дівчат зачинились брами науки». Отже, сім'я певною мірою дала підстави О. Кобилянській в доповіді «Дещо про ідею жіночого руху» наголосити: «Коли в родині з'явиться синок – родичі тішаться, коли з'явиться дівчина – сумують. Чому то так? Чому воно, сиротятко, принесе уже малесеньким життям своїм сум з собою. Воно тому так, що доля його непевна. А непевна тим, що не знати, чи здобуде собі чоловіка, котрий мав би стати їй кормильцем і заступником вітця й матері, чи ні».

Так, О. Кобилянська не цуралася ніякої домашньої роботи, у неї, як було сказано, вже з юних років сформувався обов'язок бути помічницею, а з роками й порадницею, заступницею в сім'ї, але там, у родинному середовищі, можливо навіть підсвідомо, у неї виникло прагнення обов'язково вирватися за межі трьох «К». Цьому сприяли і захоплення музикою, малюванням, театром, ковзанами, верховою їздою й – остаточно – літературою.

Але принагідно, коли зайшла мова про доповідь «Дещо про ідею жіночого руху», з якою письменниця виступила 14 жовтня 1894 року на установчих зборах «Товариства руських жінок на Буковині», згадаємо лист О. Кобилянської до Євгенії Ярошинської від 2 жовтня 1894 року, виявлений нещодавно в Центральному державному історичному архіві у Львові.

В установчих зборах товариства взяли участь і члени та симпатики москвофільської партії з проросійською орієнтацією, яких називали «твердими», і нечисленні представники народовської партії – «м'які», що і вважали себе представниками українського народу. Очолила товариство Марія Матковська. Вона досить уміло маневрувала між багато в чому антагоністичними таборами. О. Кобилянська як член цього товариства опісля збирала гроші для дітей-сиріт, навчала їх грамоти, української мови, відкривала бібліотеку. Важливе значення мала й організаційна діяльність письменниці з об'єднання жінок-русинок (українок), про що свідчить такий фрагмент з її листа: «Ласкава пані! З часописей довідались Ви, певно, що тут, в Чернівцях, зав'язалось товариство жіноче. Статути єго писані потроха так зв[аним] «язичієм», однай се товариство має лучити оба табори

<…>. Я, яко чиста українка, належу також до того товариства і бажаю з цілого серця, щоб прилучилось і скупчилось якнайбільше жінок до него, бо нам румунки крадут дівчат, румунізують, і під час, коли ми за фонетику і етимологію сваримось, користают з того вороги наші. Знаючи Вас (хоть не лично) яко високообразовану жінку і добру, щиру патріотку, покладаю і на Вашу силу надію, надіючись, що і Ви прилучитесь до того товариства і прибудете на перше засідання, котре має відбутись 14 с[его] м[ісяця] о 3-ій годині по обіді в Салі Музичній. Буде нас більше українок, то возмемо ми керму в руки, а буде більше «твердих», то они. Ініціяторкою того товариства єсть пані Марія Матковська. Вправді, потрохи «тверда», але, зрештою, надзвичайно толерантна [підкреслення О. Кобилянської. – *В. В.*] і щира русинка. Гріх би було не підтримати єї в єї щирих замірах. На жаль, мушу Вам заявити, що переконуюсь, що деякі українські патріоти мают замір шкодити в своїй вузькоглядности тому товариству».

Письменниця постає мудрою, не зашореною догмами якоїсь однієї партії, напрямку українкою. Очевидно, зміст листа був продиктований досвідом життя в родині. Завдяки батькові всі в їхній сім'ї усвідомлювали себе українцями, вдома звучала й українська мова, і українська пісня. Саме він став ініціатором будівництва греко-католицької церкви для української громади в Кімполунзі. «Перший почин забудови руско-кат. церкви в Кімполунзі дав Юліан Кобилянський, секретар при тамошнім старості, чоловік чесний, руский патріот, церкві своїй цілою душею відданий», – відзначав його сучасник, дослідник історії української унії Іван Ших. Однак Ю. Кобилянський позиціонував себе як русофіл лівого напряму і деякий час навіть був редактором газети такого ж спрямування «Православная Буковина». Осмислення поведінки та поглядів батька і сформували в О. Кобилянської таку толерантність. До речі, Леся Українка писала про нього в листі до сестри О. Косач від 11 травня 1901 року: «75-літній патріарх, трохи консервативного «староруського» напряму (остатні події в Росії зовсім збивають його з старорускього тропу, і він вже, очевидно, сам не знає, що робити з своїми «твердими» симпатіями)».

Отже, сім'я видатної української письменниці відіграла визначальну роль у формуванні її особистості, становленні мистецького таланту. Рідні О. Кобилянської – люди різних професій, уподобань і захоплень – намагалися допомогти їй у житті, в літературних пошуках.

Між фантазією та реальністю

У 1868 році Кобилянські з Гура-Гумори переїхали до Сучави. Там заприятелювали з родиною Миколи Устияновича (священика, відомого українського письменника, автора слів пісні «Верховино, світку ти наш», яка ще за його життя стала народною). Помітивши мрійливу вдачу Ольги, своєрідність її мислення й поведінки, на що постійно звертав увагу Ю. Кобилянського, коли той, пишаючись, розхвалював насамперед своїх синів, М. Устиянович увів дівчинку у світ українських і чеських казок, які западали в дитячу душу, будили фантазію. Під упливом цих казок вона згодом почала створювати різні «фантастичні оповідання на власну руку», котрі озвучувала в дитячому товаристві. Давньою, найщирішою її подругою стала донька поета – Ольга Устиянович.

Перше помешкання Кобилянських у Сучаві було на тодішній головній вулиці, що пролягала через місто в напрямку Фалтічен. Потім переселилися до будинку № 834, власниками якого були Прокіп і Терезія Чайковські. Він стояв неподалік від Цісарської дороги, десь за 100—150 метрів од попереднього Кобилянських (в районі теперішньої вулиці Університетської, навпроти парку біля університетського корпусу). На місці сучасного парку була криниця Шипіт, із якої селяни, йдучи на базар, напували худобу. О. Устиянович у своїх спогадах про письменницю, зокрема, зазначила: «На краю містечка Сучави була при гостинці велика керниця Шипіт. За нею простора толока, а близько неї стояв домик сім'ї Кобилянських».

Щоб хоч трішечки збагнути дитячий світ Ольги, вчитаємось у ці спогади: «На тій толоці двоє дівчаток, худенькі, чорняві, бігали з горба на горб, ручки піднявши, мов крила, хотіли летіти з вітром до сонця. Втомлені, відтак сідали коло керниці й мовчки слухали, як водиця, безустанно спливаючи, щось усе шепоче і журчить. Більше дівчатко, це була Ольга Кобилянська, а друга також Ольга. Часом позволяли нам браття наші грати з ними в кічку, що була дуже цікава забава, або збігати до мети, але в кінці звичайно нас виключали як нездібних зі свого гуртка, не зважаючи неумолимо на всякі просьби і обіцянки поправки. Вечором кликала нас лагідним милим голосом пані Кобилянська до хати, і тоді мене треба було відпроваджувати додому. При прощанню ми, малі товаришки, не могли розлучитись, пока одна другій не обіцяла, що завтра прийде до неї. В дощові дні ми бачились рідко, але як бували ми тоді разом, то конче уряджували маскарад, цебто перебирались в плаття дамське з великим шлєпом [шлейфом. – *В. В.*], в капелюхи з перами,

вуальками, а вже вершок наших бажань – це було проходжуватись поважно з зеленою парасолькою по всіх кімнатах і всім присутнім кланятись, махаючи головою. Стільки непорядку в шафах, по столах і ліжках ми полишали – не знаю, бо нас ніхто не сварив. Все тиха, добра мама Ольги скоренько запрятала і на своє місце поставила.

Довкола пічки сиділи ми зимою з сестрами, і тоді Ольга просила їх казки казати. А вони такі страшні оповідали про діда з дукатами в палиці, про бабу-чарівницю, котра пастушка убила і лише його голову з'їла, а тіло закопала, та як його кості зачали говорити, бабу оскаржувати, тоді оповідачка голосом гробовим повторяла: «Ти з'їла! Ти з'їла!»

А ми, перелякані, дрижали і тулились одна до другої, мов птиці в гніздечку, і далі хотіли слухати, але сестри сміялися з нас і казали чекати до завтра».

Між будинками Кобилянських і Устияновичів по Цісарській дорозі була відстань, може, трішечки більша за кілометр, її залюбки долали й О. Кобилянська, і її сестра Євгенія, і старші брати. Ходили, звісно, в гості і родинами одні до одних. Кобилянські, зрештою, були парафіянами греко-католицької, або ж рутенської, якщо дотримуватися узвичаєної назви, церкви Святого Воскресіння, а настоятелем у ній був до 1885 року саме М. Устиянович. Церква, яку побудувала 1551 року сербіянка Олена, дружина господаря Петру Рареша, збереглася.

За часів Кобилянської стояла вона за будинком Устияновичів. Про той дім під № 385 у центрі міста, на вулиці Святого Івана (майже поруч із монастирем Святого Івана Сучавського), О. Кобилянська писала: «Се був перший правдивий руський дім, у який увійшли ми, діти, й почули, крім у рідній хаті, і деінде руську (так звали тоді українську мову) мову й руські пісні; де, так сказати б, розумілися усі й жили одним духом: малі й дорослі, старші й менші».

Є в Сучаві також інші споруди, що збереглися такими ж, якими їх бачила наша видатна землячка. Це – і Сучавська гімназія, де навчалися її старші брати Максим та Юліан, і руїни Палацу господарів, і Церква Мирування, де похована дружина Стефана Великого Євдокія, і мури Сучавської фортеці, де прийняв нерівний бій Тиміш Хмельницький. Не зазнала якихось істотних змін і територія монастиря Івана Сучавського, майстерно змальована письменницею в нарисі «У св. Івана».

З 1874-го по 1889 рік сім'я Кобилянських живе в Кімполунзі.

Ознайомлення з історичними джерелами, особливо з працею віденського священика І. Шиха «Історія церковної унії на Буковині від початку її заснування аж до 1901 року», допомагає уявити,

яким було це місто наприкінці XIX століття. Розташоване воно в глибині гір південної частини Буковини й тягнеться вздовж річки Молдови майже шість кілометрів. Кімполунг у перекладі українською – Довге Поле. Зі сходу навис довжелезний скелястий хребет гори Рарив, найбільшої вершини тамтешніх гір, що є своєрідним кордоном поміж Буковиною і Молдовою. Із західного та північного боків підносяться розлогі лісисті верхи. «Кімполунг, за свідченням І. Шиха, – містечко чистеньке, гарне, принадне; населення, котре налічує близько 7000 жителів, – переважно румуни, євреї, німці та нечисленні українці. Є там повітове староство, суд, податковий уряд, три православні, одна греко-католицька, одна римо-католицька парохії, п'ять храмів Божих і три народні школи. З 1888 року сполучений Кімполунг залізницею з Чернівцями».

У Кімполунзі Ольга навчалася в чотирикласній німецькій школі. Цікаво, що її перша шкільна вчителька – Берта Міллер – стала для дівчини порадницею, навіть подругою, окремі риси, притаманні їй, колишня учениця використала у змалюванні Маргарети з «Людини», пані Марко з повісті «Царівна». «Вона-то була не лише моєю вчителькою в школі, але вчителькою і приятелькою і поза нею. Імпозантна, достойна жінка, що могла мірятися в дискусії хоч би з ким. «Пані Сталь» називала я її в своїй душі – через її велику освіту, повагу і дар мови. Побираючи науку в народній (початковій) школі, я вчилася 3 – 4 місяці ще й окремо по-українськи в одної вчительки-українки, на ім'я – Процюкевич. Повчилася писати, читати, граматики небагато і – перестала – не було засобів давати далі вчитися», – читаємо в автобіографії письменниці. Далі, як знаємо, довелося займатися самоосвітою, а про дуже слабеньке володіння українською письмовою мовою (усно спілкувалася вільно) свідчать здійснені О. Кобилянською в Кімполунзі записи українських народних пісень: українські тексти вона занотовувала латинськими літерами, тобто звичними для себе зі студій у німецькій школі. У дівочих альбомах, у щоденниках, проте, є записи окремих віршів українських і російських авторів такими ж, як їх подавали тогочасні видання. Приміром, 11 травня 1884 року, глибоко схвильована красою довкілля, дівчина записала свої враження в щоденник німецькою мовою, а щоб краще відтворити власний настрій, хвилювання, уплела в текст перші строфи вірша Т. Шевченка «Закувала зозуленька»: «Тільки дві великі луки відділяють наш садок від лісу, а звідти долинає щебет пташок, кує зозуля, шумлять стрункі ялини й смереки. А ось десь у лісі хлопець грає на сопілці. Тут я її рідко чую, тільки внизу, в долині, сопілку можна часто почути. В мені тоді прокидається глибока

туга й смуток, хочу кудись полинути… В садку завше панує святоблива тиша… А тим часом до мене долинає: «Ку-ку, ку-ку, ку-ку». Я тихо сміюся. Мені завше, як кує зозуля, спадає на думку Шевченків вірш:

Закувала зозуленька
В зеленому гаю;
Заплакала дівчинонька —
Дружини немає.
А дівочі молодії
Веселії літа,
Як квіточки за водою,
Пливуть з сего світа…»

Використано уривок зі щоденника О. Кобилянської 1883—1891 років. Складається він із двох загальних зошитів. У першому – 312 сторінок, у другому – 156. Нотатки зроблені чорним чорнилом (за винятком кількох випадків, коли писала простим олівцем), переважно німецькою мовою, готичним шрифтом. Є поодинокі записи українською та польською мовами (це тоді, коли дівчина передає якийсь діалог мовою оригіналу). Щоправда, була також спроба вести записи тільки українською. Так, 29 вересня 1884 року майбутня письменниця занотувала: «Хочу і мушу ся по-руськи порядно научити, відтепер лише по-руськи хочу писати, аби-м раз могла в своїм язиці ділати…» Українською мовою заповнені 10 сторінок, але виявилося, писати по-українськи Ользі Кобилянській було досить складно, в чому вона зізнавалася: «Мені так трудно висловитися по-руськи, здає мені ся, що ніколи не буду вміти». Причина зрозуміла: дівчина добре володіла німецькою мовою, вільно могла передавати свої думки, настрої, спостереження, проте, знаючи українську розмовну мову, зв'язно висловитися нею письмово не могла.

Якщо ж зважати на щоденникові записи, які стосуються літератури, вкотре переконуємося, що саме творчість письменників-класиків, світового масштабу, мала позитивний, вирішальний вплив на формування світогляду і громадських інтересів молодої Кобилянської. Цікаво, що про Т. Шевченка, В. Гете, Г. Гейне, В. Шекспіра вона висловлюється переважно тоді, коли треба обґрунтувати власну думку або ж коли в їхніх творах намагається знайти відповідність своїм думкам і настроям. Так, 17 листопада 1884 року О. Кобилянська занотувала: «Життя бридке, але що ж, добре сказав Гете: “В душі своїй не длубайсь без упину, життя – обов'язок, хоч вік йому – хвилина…”». Письменниця взяла два вислови Гете як епіграфи до свого

щоденника. На обкладинці першого зошита зазначено:

«Треба з користю розвивати й узгоджувати свої почуття, свої нахили й пристрасті. Гете» та «Що більше ми знаємо, то більше хвилюємось. Гете».

Відомо, яке важливе значення мали для О. Кобилянської твори Тургенева. Можна навести й інші докази того, як високо авторка «Землі» цінувала творчість видатного російського письменника. Любов, шана й захоплення його творчістю зароджувалися якраз у період ведення щоденника. 6 жовтня 1884 року О. Кобилянська занотувала українською мовою: «Приходжу до переконання, що я страшенні небилиці дотепер писала… Уже час перестати… Учора зачала-м Тургенева читати «Батьки і діти». То страх розумна книжка. Мені так як би хто якусь одслону з очей здоймив. Читала-м до пізньої ночі…»

Саме тоді, робимо висновки, майбутня письменниця познайомилася з окремими творами Т. Шевченка, Марка Вовчка, І. Франка. Читала В. Шекспіра, Й.-В. Гете, Г. Гейне, Е. Золя, Є. П. Якобсона в німецькомовних виданнях. Переважно в перекладах німецькою мовою, що виконувала роль посередника, до її рук потрапляли також твори І. Тургенева, Ф. Достоєвського, Л. Толстого, Д. Писарева. А в декількох родинних альбомах Кобилянських знаходимо вірші О. Пушкіна, М. Лєрмонтова, Ф. Тютчева.

Лектура кожної людини завжди характеризує її, розкриває риси особистості, світогляду. Прикметно, що, збагачена досвідом, роками, власними здобутками, О. Кобилянська у 1929 році, відповідаючи на питання анкети журналу «Світ»: «1) Якби Вам довелося сидіти обмежений час у в'язниці, які три книжки Ви найрадше взяли би із собою?; 2) Чому саме ті?», зазначила:

«Якби мені довелося сидіти необмежений час у тюрмі й дозволено забрати три книжки з собою, я забрала би: Євангеліє, бо воно одиноке дає людській душі, у якому вона стані не була би, розраду і рівновагу.

Далі узяла би «Фавста» Гете, в котрім бачимо ціле людське життя, його горе, радости, силу і неміч з усею глибиною людського Духа.

Врешті взяла би я Шевченка, котрий не допускав би забути свою народність, рідну мову і піддержав би любов до рідної землі і скривдженого людства».

Роки життя юної Ольги в Кімполунзі можна, без вагань, називати періодом пізнання та осмислення світу й пошуку самої себе. Із восьмирічного віку вона захопилася музикою, грала трохи на фортепіано, пізніше гратиме й на цитрі, і на дримбі. Взагалі вся сім'я була дуже музикальна. В їхньому будинку, за словами

письменниці, часто лунали музика, пісні. Одні співали, а інші грали на різних інструментах. Кобилянська й сама мала гарний голос, співала не лише перед домашньою аудиторією. У підлітковому віці захопилася малюванням. З її малюнків того часу можна зробити висновок, що, якби й далі юна Кобилянська розвивала свої здібності, то могла б досягти значних успіхів і в цьому. Підтвердженням такої думки є, зокрема, її щоденниковий запис. 4 березня 1885 року дівчина сумувала через те, що перестала малювати, адже один досвідчений учитель малювання, переглянувши зошит з її мистецькими вправами, сказав: «Панно, тут є хист, геніальність! Чому ви не прийшли до мене, чому не прийшли рік тому? Вам бракує лише керівника».

Дівчина захоплювалася також театральним мистецтвом. Грала в аматорському театрі в Кімполунзі. Цікаво, що прем'єри відбувалися в приміщенні міського казино. Важко було зіграти українську виставу. 21 січня 1884 року в щоденнику О. Кобилянська згадувала про одну із таких спроб, яка зірвалася тільки через те, що їхній товариш змушений був переїхати до іншого міста, а людини, котра могла б замінити його в українській виставі, не знайшлося. Зберігся зошит із ролями Петра та Наталки з «Наталки Полтавки» І. Котляревського, переписаними Ольгою. Її, загальновідомо, 1884 року запрошували до трупи українського пересувного театру. Про гру майбутньої письменниці на сцені писала 1883 року у своєму щоденнику Августа Кохановська, подруга з юних літ, пізніше відома художниця: «Ольга, яка мала найбільшу роль із дівчат, грала дуже добре».

Доволі рано О. Кобилянська відчула потяг до слова. Перші вірші польською мовою – один присвячений дню народження батька, другий – дню народження матері – датовані 1875 роком, тобто написані 12-літньою Ольгою. Це, найімовірніше, була данина сімейній традиції до дня народження присвячувати одне одному поетичні рядки. Згодом вона пише вірші німецькою мовою, а в 1880 році пробує свої сили в прозі. 17-річна Ольга написала невеликий твір – «Гортенза, або Нарис із життя однієї дівчини».

У 1883 році вона завершує інший свій твір німецькою мовою – «Воля чи доля», а в 1885 році – «Нарис з життя Буковини». Це були тільки пошуки свого письменницького стилю, своєї письменницької індивідуальності. І, хоч у згаданих творах зображене життя інтелігенції Буковини, відчувалося, що самого життя авторка ще добре не знає. В автобіографії вона зізнавалася: «Сама моя фантазія диктувала мені на папір повісті, новели і стихи. Я не знала ще тоді, що треба звертатися за сюжетом до

живого життя, я була несвідомим, молодим, диким романтиком, замкненим, так сказати б, в лісах і горах, з очима, зверненими в гущавину лісу».

Фрагменти часів кімполунзької юності О. Кобилянської відтворила у своїх «Споминах» О. Устиянович: «Закінчивши народну, цебто німецьку школу, взяла мене пані Кобилянська з собою до Ольги. Вона за той час виросла, як тополя. Чорне, добре плекане, блискуче волосся окружало її ніжне біле личко, рожеві уста усміхалися до мене радісно, а великі чорні очі чогось тужно та сумно гляділи. Грала вже на фортепіані якісь нудні для мене сонати і співала слабеньким, але дуже милозвучним сопрано. Не раз її батько сидів в салоні з довжезною люлькою, прислухаючися, і казав їй співати старі українські пісні: «Козак коня напував» або «Пою коня на Дунаю» та інші. Не знаю, чи Ользі так, як мені, приємна і весела була гостина моя в неї. Ми тоді читали вкупці багато німецьких книжок; не було в міській бібліотеці вибору, отже ми брали, що попало, наслідували типи, повторяли сентенції і надавали собі імена героїні повісті, з інших сміялись до сліз. Ольга своїм тихим голосом так сердечно може сміятись! Мріяла вона о чорнім коні, дамськім сідлі і костюмі, пізніше її мрія справдилась. Доперва в послідніх днях перед моїм від'їздом виділа я синій зошит, в котрім містився перший твір Ольги. Вона його тайком писала і просила нікому не зрадити. Читаючи вголос, упевняла мене, що знає добре блуди свого діла, але їх поправить і аж тоді дасть мені новелу в руки. Але потім вже більше не споминала за це».

Не випадково згадує О. Устиянович про омріяного подругою чорного коня, про дамське сідло й костюм (темно-зелену амазонку – костюм для верхової їзди – і досі можна побачити в Чернівецькому музеї письменниці), про те, що «пізніше її мрія справдилась». О. Кобилянська стала вправною вершницею – не кожен чоловік у Кімполунзі міг так триматися в сідлі, як вона. Їздила верхи на улюбленому Таярі (потім його замінив кінь на кличку Жабка) горами й долами, побувала у всіх доступних околицях, часто відвідувала села, де годинами могла вслухатися в сумні гуцульські мелодії, пізнавала побут і звичаї селян. У тамтешніх селах і тоді, і тепер корінні жителі – гуцули. Чи не тоді вона відчула, яка велика духовна сила і краса в простих людях? Чи не тоді почала перейматися їхніми болями й тривогами?

З різноманітних джерел довідуємося, що мандрівки карпатськими верховинами були звичними для кімполунзької молоді – сучасників О. Кобилянської. А найбільше приваблювала гора Рарив. Гордістю й похмурістю велетенських кам'яних валів, овіяних легендами, початок яких сягав сивої давнини. А.

Кохановська згадувала про одну з таких екскурсій початку 1880-х років: «Учора ми були на горі Рарив: Ольга, Юлько [Юліан, брат О. Кобилянської. – *В. В.*], Олесь [кімполунзький приятель, у нього була закохана Августа. – *В. В.*], Ядвіга [сестра Августи Кохановської. – *В. В.*] і я. «Сухе товариство», як каже Ольга. Мета нашої прогулянки є скала, яку називають Піетріле доамней [у перекладі українською мовою – Божий камінь. – *В. В.*] і має форму церкви, кілька миль віддалена звідси. Дівчата ще ніколи не робили такої прогулянки, вона тяжка і для мужчин. Ми звикли до сходження на гори і дуже радувалися. О 7 годині вирушили ми верхи. Я вперше сиділа на коні, але небавом призвичаїлась. Через незайманий ліс прибули ми в 11-й годині до Холодного джерела, що недалеко від Піетріле доамней, і випили тут з цього джерела за вічну дружбу. Ольга ще сказала: «Міцна, як скеля, хай буде дружба наша». Тут так чудово, так дико-романтично, що ми не могли надивуватися цьому. Ми пішли далі, у деяких місцях чіплялися руками й ногами, щоб дістатися на плато. Ми хотіли знайти едельвейс, та дарма. Юлько дістався на плато і мало що не заплатив життям. Ми відійшли на кілька кроків. Ольга знайшла едельвейс, і я дуже зраділа, бо це був новий доказ того, що ми добралися на Піетріле доамней».

Едельвейс (також називають білоткою, шаріткою, шовковою косицею) – благородно-біла квітка, як звучить назва в перекладі з німецької, у Карпатах росте лише на окремих, найвищих вершинах. Хто спроможеться її зірвати, тому, кажуть, приносить щастя. Гербарій з едельвейсів, знайдених на Рариві, О. Кобилянська постійно зберігала у своєму робочому кабінеті. Квіти завжди нагадували письменниці про дні та події юності. А на Рариві залишилися стежки, сходжені нею.

Весною, влітку, восени кімполунзька молодь найчастіше гуртувалася задля мандрівок у гори, взимку О. Кобилянська звичайно перебувала в товаристві тих, хто захоплювався ковзанами. Були серед них і юнаки, у яких вона закохувалася, —

Степан, Олесь, Козуб, Зерглер… Але здебільшого закоханість завершувалася розчаруваннями, про що неодноразово Ольга писала в щоденнику. Вважала, що вона некрасива, що, розмовляючи з нею, хлопці не думають про обійми… Жоден з них не любить, аби жінка розумово перевищувала його… Її ідеалом був високоосвічений чоловік, спілкування з яким збагачувало б, сприяло духовному зростанню. Найбільше цьому ідеалові відповідав Євген (Геньо) Озаркевич (рідний брат Наталії Кобринської, кузен Софії Окуневської, в якої він гостював, перебуваючи в Кімполунзі) – у майбутньому видатний медик. О. Кобилянська однозначно сказала про необхідність досконалого

знання української мови якраз тоді, коли закохалася в нього. Після його від'їзду з Кімполунга, переповнена сумом і ніжними почуттями, О. Кобилянська 29 вересня 1884 року записує вперше українською мовою до щоденника: «Гадка одна, котра тепер душу мою пригріває, єсть: бути русинков цілов душов».

Освічена, начитана людина, брат письменниці, непогано орієнтувався в тогочасному літературному процесі, міг розповісти і про Івана Франка, і про Остапа Терлецького, про боротьбу жінок за свої права. Тож і не дивно, що після його від'їзду, як видно зі щоденника, дівчина сумує, боляче переживає те, що Євген довго не надсилав обіцяні їй книги, часто розчаровується. Тогочасні враження допомогли письменниці в змалюванні образу Орядина з повісті «Царівна».

Минуть роки, та ці почуття залишать певний слід і в серці, і в пам'яті. Колишня знайома Кобилянської, Ірина Левинська, пригадуючи розповіді Ольги про її дівочі літа, підкреслювала:

«Спілкування з Євгеном Озаркевичем, його погляди на світ, виражені в частих дискусіях, відкрили їй нові аспекти українського світу, яких вона не могла собі уявити з площини малого буковинського містечка. Багато нових почувань потрясло молоду дівчину, лишаючи глибокий слід в її душі. В неї знов спалахнула охота писати, але вже по-українськи. І вона почала вивчати українську мову. «Я багато навчилася від нього, дуже багато», – казала письменниця».

З кімполунзьких друзів О. Кобилянська найбільше шанувала Зосю, доньку повітового лікаря Атанасія Окуневського. Це – Софія Окуневська-Морачевська (1865—1926), подруга письменниці з юних років, родичка Н. Кобринської, яка тривалий час виховувалась в останньої. Вона однією з перших жінок Австрії і першою з українок здобула фах лікаря, пізніше стала відомою громадською діячкою. Про неї О. Кобилянська писала: «Познайомившись у 18—19-річному віці з донькою повітового лікаря А. Окуневського, Софією, я мов відродилася. Від неї пішло мені те світло, за яким я так тужила, невиразно мріяла. Вона заговорила до мене українською мовою, переконуючи мене, що мені треба писати не по-німецьки, а для свого народу – по-українськи, навчила фонетикою писати, надавала українських книжок, стала моєю щирою подругою». Коли С. Окуневська перебувала на медичних студіях у Швейцарії, то в листах до О. Кобилянської рекомендувала читати Г. Успенського, О. Герцена, надсилала їй твори Ч. Дарвіна, знайомила з творами М. Драгоманова, І. Франка. У бібліотеці батька Окуневської, якою користувалася Ольга, були твори К. Маркса, Л. Толстого. Все це сприяло формуванню світогляду письменниці, допомагало їй

краще осмислювати закони розвитку природи, суспільства.

Надзвичайно шанував Софію Окуневську та її чоловіка Вацлава Морачевського Василь Стефаник. Завдяки цьому подружжю О. Кобилянська познайомилася з ним, стала великою шанувальницею творчості письменника. Саме С. Окуневська разом з українською письменницею Н. Кобринською сприяли тому, що О. Кобилянська вже наприкінці XIX століття стала активною учасницею літературного процесу на західноукраїнських землях, познайомилася 1890 року (їздила з Кімполунга до Болехова, де мешкала Кобринська, та до Львова) з І. Франком, М. Павликом.

Проте стосунки між Ольгою та згаданими жінками були неоднозначними. В цьому, зокрема, переконують кілька записів 1883 року. Як відомо, в той час, після смерті чоловіка, Н. Кобринська жила у Відні. Там познайомилася з другом і однодумцем І. Франка, публіцистом, літературним критиком О. Терлецьким, котрий порадив їй спробувати свої сили на літературній ниві. З автобіографії Кобринської дізнаємося, що саме після розмови з критиком вона створила оповідання «Шумінська» (пізніше перейменоване на «Дух часу»), прочитавши яке Терлецький відзначив творчі здібності своєї знайомої й почав підтримувати її перші літературні спроби. Про допомогу Терлецького, як можна здогадуватись, Н. Кобринська розповіла С. Окуневській, а та – О. Кобилянській, і, знаючи, що Ольга пише, порадила також звернутися до нього. О. Кобилянська наважилася на це і через Окуневську та Озаркевича передала Кобринській для Терлецького свою «найпершу новелку» «Гортензa». Однак цього разу критик відгукнувся негативно, мовляв, паннам нічого робити, тож вони і пишуть романсики. Коли враховувати те, що твір був написаний не дуже вправно, а всі помисли головної героїні Гортензи стосувалися переважно кохання-заміжжя, то така критика була небезпідставною. С. Окуневська мала намір не переказувати цього подрузі, але Кобилянській стала відома оцінка Терлецького, на яку вона болісно зреагувала, що й відбилося на сторінках щоденника. Натрапляємо в ньому також на безрадісне сприйняття перипетій, пов'язаних із друком одного з її творів у альманасі «Перший вінок», редактором якого був І. Франко, котрий начебто відхилив запропоноване оповідання. Насправді, на думку сучасних дослідників, вирішальне слово було за Н. Кобринською.

Товариські стосунки з часом налагодилися. У багатьох щоденникових записах, сповідуючись у своїх почуттях і переживаннях, О. Кобилянська вдається до паралелей: її емоційному станові завжди відповідає природа, довкілля. Згодом,

коли читачам стали відомі твори письменниці, про неї заговорили як про майстерного пейзажиста, про митця, який має рідкісне вміння дуже тонко і правдиво змальовувати натуру, «підпорядковувати» її загальному спрямуванню твору. А відшліфовувалося це вміння, як видно із записів різних років, і на сторінках щоденника. Більше того, окремі нотатки зі щоденника (опісля творчого опрацювання) О. Кобилянська використовувала в роботі над творами. Принаймні таку думку підказує порівняння запису від 22 травня 1888 року з уривком із «Царівни». У щоденнику авторка занотувала: «Природа часто буває дзеркалом нашої душі… Над темними вершинами гір котиться важкий, сірий туман, захмарене небо невдоволено мовчить. Гірські смереки, на які налітає буря, схиляють свої горді верхів'я, ніби від нестерпного болю… А я… Я сиджу самотньою і дослухаюся до бурі в своїй душі, дослухаюся до волання шаленої, неприборканої туги… Що хоче те немудре серце? Чого воно не дає мені спокою? Що так немилосердно розхитує мої засади, як буря та смереки?»

У повісті «Царівна» настрої Наталки після від'їзду Орядина передано так: «Понурі маси мряк тягнуться над горами, вітер гуде лиховісно. Смереки на горах хиляться, потрясувані ним, мов у шаленім болю. Я тут, у долині, сиджу сама і прислухаюся вихрові своєї душі…

Дика, невгамовна туга розриває моє серце».

Щоденник став зразком і для композиції цієї повісті.

У щоденникові йдеться також про причини виходу батька О. Кобилянської на пенсію, про виграний ним судовий процес, який стосувався побудови в Кімполунзі греко-католицької церкви. Запис від 12 липня 1889 року переконує, що наступного дня їхня родина повинна була виїжджати до села Димки: «Останній вечір. Я лише знаю, що такої гарної ночі, як ця, ще не було. Повний місяць, усміхаючись, тьмяно поблискував на небі, гори огортала блакитнява імла, ніби в казці. Моє серце краяла нестерпна туга, глибокий незбагненний біль…

Так, останній вечір у рідному краю. Як би мені хотілося назавше затримати тебе в душі, тебе, де я стала тим, чим є. Прощавай, милий, незрівнянний, незабутній гірський краю, прекрасний улітку і чарівний узимку <…>.

<…> Тут я багато всього залишаю, велику частину своєї душі і своїх почуттів, багато образів, уяви і своєї сили. Прощавай, тиха Темна ущелино, прощавай, Рариве, прощавай, прохолодна мисливська стежко, прощавай, Сканело, тисячу разів прощавай! До горла мені підступає клубок, хочеться кричати: «О, як я люблю тебе, мій гірський краю, який ти незрівнянно гарний, який могутній і величний, який піднесений, казковий…» Прощавай і

ти, старий будинку, де я вперше любила і почала писати. Мені сумно й тяжко на душі. Прощавай востаннє!

Кімполунг 1889».

Справді, щирі, сповнені болю слова, хоч переселялася родина в село, яке О. Кобилянська добре знала ще з дитинства, бо щоліта гостювала там у своїх дідуся й бабусі по матері – Йосипа та Луції Вернерів. То вирувалася туга прощання. Прощання остаточного, але до Кімполунга О. Кобилянська повертатиметься неодноразово. Життя гуцулів дало їй матеріал для написання оповідань «Природа», «Некультурна», «Час», «Битва», повісті «В неділю рано зілля копала…». Звертатиметься письменниця до опису цієї місцевості і в повісті «Через кладку», і в романі «Апостол черні».

Твір «Битва» – високохудожнє зображення двобою живих із живими, битви робітників-найманців (місцеві жителі – гуцули – брати в ній участь категорично відмовлялися) зі столітніми деревами-велетами, без яких Карпати приречені на спустошення й вимирання. Твір, який побачив світ 1895 року, на жаль, і сьогодні залишається актуальним. До О. Кобилянської ще ніхто з українських письменників з такою пристрастю не ставав на захист природи. Не було, здається, аналогів і в світовій літературі.

Своєрідний і образ Параски з «Некультурної». Прототипом його стала добра знайома письменниці. «“Некультурну” я знала особисто і ніяк не могла побороти охоти написати про ту чудову жінку, вірну, чисту дитину природи, що, мов сестра смерік, поміж котрими проживала, – жила, розвивалася», – зазначила вона в автобіографії «Про себе саму». А коли в 1901 році письменниця їздила разом з Лесею Українкою до Кімполунга, не обминула й домівку Параски, про що писала 31 травня 1901 року в листі до О. Маковея: «Ходили-сьмо і до гуцулки Параски, але її хатка була зачинена, і я не знаю, що з нею».

Визначальні риси Параски – віра в життя, у своє щастя, призначене долею, любов до праці, зокрема до праці творчої, вроджена єдність її думок і почуттів, всього існування з неповторною природою Карпат. За словами Лесі Українки, «незважаючи на пережиті драми, вона твердо вірить в своє «щастя», – в цій впевненості укріпило її віщування одного старого «ворожбита», а ще більше власна свідомість своєї нездоланної фізичної і моральної сили… В цій повісті, химерно зітканій з поезії і прози, власне, дві героїні: гуцулка і карпатська природа».

«Дві години від ріки Серету на Буковині лежить село Д. Його рівні поля пригадували б степ, якби не те, що місцями вони западають, мов знеохочені своїм положенням, творячи плитки

невеликі кітли, і якби не той великий ліс, що тягнеться по західній стороні села і творить зелений мур поперек широкої площини, щоб обмежити її розмах», – так описувала Димку О. Кобилянська в повісті «Земля». Майже так виглядає це село й нині, якщо їхати до нього з Південної Буковини, тобто звідти, звідки його бачила письменниця, їдучи з Кімполунга. А якщо рухатися з Чернівців, то Димка розташована за 27 кілометрів від міста, в південно-західній частині Чернівецької області.

Про місце села та його жителів у долі письменниці можна сказати чимало доброго. Однак О. Кобилянську перед переселенням туди оповив не тільки настрій прощання з отчим карпатським краєм, з усталеним кімполунзьким життям, а й передчуття невиразного майбутнього. Річ у тому, що тоді, крім бабусі Луції Вернер, там жив рідний материн брат Станіслав, який був затятим п'яницею. Ю. Кобилянському, виявляється, доводилось навіть із Кімполунга опікуватися димківським господарством батьків дружини, постійно обтяженим боргами. Твір «Аристократка» О. Кобилянська написала саме на матеріалі життя бабусі та її сина, свого рідного дядька.

Через господарство Вернерів неодноразово виникали суперечки між Юліаном Яковичем і Станіславом, який, часто заборгувавши комусь, намагався виплутатися з боргів за рахунок батьківського бюджету. Закінчувалося тим, що він і матір опинялися на межі зубожіння, а про те, щоби не перейти цю межу, змушений був клопотатися зять. Звідси й непорозуміння, взаємні нарікання. В одному з листів до сестри Євгенії (очевидно, 1887 року) О. Кобилянська писала: «Тепер я вже вірю у все те, про що говорив раніше батько і що нас, у нашій простоті, обурювало. Батько – не та людина, котра могла б без причин тривалий час когось ненавидіти. Причина є. Я вірю також, що батько завжди багато допомагав дідусеві, що до сьогоднішнього часу заперечується, бо батько є та людина, що охоче віддасть останню сорочку, коли може комусь зробити добро… Тепер я бачу, що батько не такий, за якого його вважають Вернери».

Очевидно, спочатку Кобилянські жили в Димці разом з родиною Вернерів, була там також сім'я брата Максима – дружина Анеля, доньки Марія та Констанція. А ще до переїзду в це село, побувши якийсь час там, 17 лютого 1889 року письменниця нотувала у своєму щоденнику: «За тих кілька днів, що я була в Димці, я зійшла на пси. Вони не розуміють мене і ставляться до мене так, ніби я їм підлегла. Я б хотіла вже бути вдома, коло своїх книжок. Тут усе таке поверхове…»

Ще зболеніші думки зафіксовано в щоденнику 7 грудня 1889 року: «Кілька днів тому ми поховали нашу любу бабцю. Мир і

спокій прахові тієї мучениці, енергійної, працьовитої, шляхетної жінки, біля якої ми в дитинстві жили, наче в раю. <…>

А тепер далі. Відколи я оселилася в цьому проклятому від Бога гнізді, то не взяла в руки ні книжки, ні пера. Я стала нянькою Максових дітей, а його Анеля – такої невдячної й підлої жінки ще світ не бачив, – замість дякувати, ще й ображає мене. Я тут за служницю, скрізь холод, а часто й голод, нерви в мене розшарпані, ні тобі розважитись, ні піти на прогулянку, ні поговорити з розумною людиною. Жах та й годі. Молодості я не мала, завше була тягловою худобиною, зайвою, непотрібом, про який ніхто ніколи не дбав».

О. Кобилянська в щоденнику пише також про погане здоров'я матері. А 12 березня 1891 року вона занотовувала: «Коли мамця були при смерті, татко вирішив переселитися до Чернівців, та коли їй покращало, то над турботою про її здоров'я і моє майбутнє переважило в нього бажання мати біля себе коней. О моє нещасне, скалічене майбутнє! В мене серце розривається, коли я думаю про те, як послідовно робиться все, щоб убити в мені хист. Бувають хвилини, бувають години, коли мені здається, що я божеволію. Я мушу відкласти всяку духовну працю і, мов служниця, варити, тільки варити… О, як мені хотілося використати на свою працю заощаджені з такими труднощами хвилини, та дарма, мій кволий організм скорявся втомі, і я засинала… Так мені жилося, так мені й далі живеться. Я повинна спостерігати життя, щоб мати змогу писати, а я живу в пустелі».

А дещо раніше, 14 травня 1886 року, письменниця зафіксувала в щоденнику зовсім інше враження: «Я б хотіла залишитись тут назавжди. Повітря таке лагідне і приємне… В мене мистецька натура, і коли б я мешкала в лісі, то, думаю, могла б покохати сільського хлопця». Цікаво, що перед тим, 11 травня 1886 року, саме в Димці О. Кобилянська, спостерігаючи за життям їхнього слуги Івана Чоп'яка, написала, за її словами, «фантазію про себе й Іванка («Голубка і Дуб»)». Вона дійшла до нас під назвою «Людина з народу». Там в образі сивої Голубки алегорично змальований образ письменника, митця. Дійсність викинула Голубку зі світу «ситих нероб», а до життя її повернув Дуб-простолюдин, якого щиро покохала. Це на його прохання полетіла вона до лісу, де й побачила «здорове життя, повне почуття і правди». З лісом, з Дубом-велетнем пов'язує Голубка подальшу долю.

На матеріалі життя села Димки О. Кобилянська згодом написала знамениту «Землю». Родина Жижиянів (прототипи Федорчуків, головних героїв повісті), де сталася трагедія братовбивства, жила неподалік від Кобилянських. Обидві родини,

незважаючи на різне соціальне становище, об'єднували довголітні дружні стосунки. Це зафіксовано у спогадах сучасників письменниці, в її чернетках до незавершеної другої частини твору, в інших джерелах. Зять О. Кобилянської, її особистий секретар Ельпідефор Панчук, зокрема, у своїх спогадах подає те, про що дізнався від неї: «Дружба продовжувалася і тоді, коли сім'я Кобилянських переїхала на постійне перебування в м. Чернівці (1891). Зміцнилася ця дружба в несказанному горі, яке сталося в сім'ї Жижиянів, коли Сава убив свого брата Михайла (осінь 1894). Багато зусиль доклав батько письменниці, щоб сім'я Жижиянів не втратила і другого сина. О. Кобилянська знала добре сім'ю Жижиянів ще до трагедії. Костянтин (у повісті Івоніка Федорчук) і його дружина Марія та сини Михайло і Сава величали її «домнішорою». Глибоко переживала письменниця трагедію Жижиянів, багато гірких сліз пролила вона, коли писала «Землю». Пишучи повість «Земля», авторка не раз відчувала необхідність прямої розмови з Костянтином або Савою, щоб уточнити деталі, події, риси чи характери героїв твору, і запрошувала їх до себе. Довго велись розмови при таких нагодах. Непомітно О. Кобилянська спрямовувала розмову на ту чи іншу їй необхідну тему. Таким чином герої ставали співавторами повісті».

Відомі також інші цікаві факти взаємин із селянами, відомо, що життя димківчан дало письменниці матеріал для сюжетів таких творів, як «На полях», «Банк рустикальний», «За готар» тощо.

Принагідно подамо твердження Е. Панчука про те, що в Димці О. Кобилянська частково працювала й над повістю «В неділю рано зілля копала…»: «Працювала у ліску, під старим дубом, де було поставлено стіл і лавку. “Не могла я писати цю повість в кімнаті, в чотирьох стінах, – говорила письменниця. – Мені треба було послухати розмову природи. І глибоку тишину я чула, і бурхливий, грізний шум дерев я любила”».

У Димці, знаємо достеменно, Ю. Кобилянський незабаром після переїзду купив напівзруйновану садибу з великим будинком, що в той час продавав із торгів австрійський банк. Обійстя впорядкували, а в 1898 році, коли жили вже в Чернівцях, на місці старої оселі збудували нову. Загалом садиба займала площу в один гектар, з якого чверть припадала на подвір'я, житловий будинок, стодолу, стайню, дровітню, літню кухню, криницю, а решта – на сад і город. Зв'язку з Димкою Кобилянські ніколи не втрачали, навіть тоді, коли жили в Чернівцях. Будинок здавали в оренду, але за ними постійно залишався сад і одна кімната, де часто, особливо влітку, перебував хтось із членів сім'ї. Найчастішою гостею усе ж таки була, мабуть, О. Кобилянська.

Зрештою, не гостею, а господинею. Після пожежі 1933 року з усіх будівель вціліла тільки стайня; до неї, за наполяганням Кобилянської, добудували дві кімнати, в яких родина знаходила домашній затишок, приїжджаючи до села. Востаннє письменниця бувала там 1935 року.

Відповідно до плану, складеного Ю. Кобилянським наприкінці XIX століття, їхній родинний будинок у Димці відбудували протягом 1970—1971 років. 28 червня 1973 року в ньому відкрито музей О. Кобилянської. В урочистостях із цієї нагоди взяли участь Олесь Гончар, Ірина Вільде, Любов Забашта, Ростислав Братунь, гості з різних міст України. Там геніально прозвучав монолог Івоніки над убитим сином Михайлом з уст першого виконавця цієї ролі у виставі «Земля», народного артиста України Володимира Сокирка.

Постійно жила О. Кобилянська в Димці протягом двох років. Звідти вона листувалася з письменниками М. Павликом, Н. Кобринською, зі своїми подругами А. Кохановською та С. Окуневською. Там завершила остаточний варіант повісті «Людина», там на папір лягали рядки майбутнього великого твору – повісті «Царівна».

Частина друга

«Тут я увійшла в українську громаду..»

Щоб схарактеризувати життя О. Кобилянської в Димці протягом 1889—1891 років, літературознавці, звичайно, використовують слова з її автобіографії «Про себе саму»: «Дволітній побут на селі Димка, куди родичі переселились, по майже 15-літнім побуті в горах, дав мені нагоду заглянути глибше в селянське життя, котре й без того було мені добре знайоме, бо я завсіди і в горах любила мужицтво не менше, ніж мій батько. Я любила народ, і люблю його до сьогоднішньої хвилі, і дивлюся на нього тими самими очима, що на деревину, цвіт і всю живучу часть природи. **Одна неестетичність** [виділено О. Кобилянською. – *В. В.*] його, будь у словах, будь у поведінці чи в привичках, разить мене, але в суті речей – гей, яке багатство, яка свіжість, яка глибінь криється, який гарний матеріал на будучність».

Але життя на селі бачилося їй і в негативному світлі. В листі до М. Павлика у квітні 1891 року письменниця зізнавалася: «Якби Ви знали, як я ненавиджу життя на селі, і як я собі щодня і щогодини кажу, що це ліниве і без будь-яких змін життя робить мене все тупішою. Я дійшла до того висновку, що на селі, і взагалі на самоті, необхідно мати більше сили волі, аніж у місті, для того, щоби залишитися інтелігентним. Якби те «щось» (що зветься стремлінням до кращого і вищого) в душі враз вмерло, можна б стати твариною, «їсти і пити» стало б на першому плані і являлося б ціллю життя».

Про можливий переїзд до Чернівців восени 1891 року, очевидно, тільки на якийсь час, О. Кобилянська пише в листі до М. Павлика 25 травня того ж року. Лист завершують слова: «Поїду з матір'ю, яка дуже хвора, в інше гніздо для зміни повітря».

Навряд чи міське чернівецьке повітря навіть у кінці XIX століття було кращим за сільське. Кращими, безперечно, були умови для лікування матері. Змінювати необхідно було «повітря» духовне, умови життя самій О. Кобилянській, що виразно постає з її тогочасних листів і щоденникових записів. А Чернівці приваблювали вже відтоді, коли там в університеті студіювали вищі науки старші брати – Максим та Юліан, відтак – після неодноразових відвідин міста. Насамперед тут відкривалася перспектива самовдосконалення, входження до інтелектуальних, а не звичних міщанських, суспільних кіл, перспектива письменницького росту. До речі, Кобилянська ще з юних років мріяла про те, що в Чернівцях, якщо не матиме права навчатися в університеті (цього не дозволяла чотирикласна освіта),

відвідуватиме хоча б лекції деяких викладачів. Згодом так і робила.

В автобіографії «Про себе саму», що, як відомо, написана у формі листування з професором Степаном Смаль-Стоцьким, О. Кобилянська відкрила одну, досі нікому, крім С. Окуневської та сестри Євгенії Кобилянської, не відому таємницю з часу, коли їй було 19 років. Тоді брат Юліан – студент Чернівецького університету, перебуваючи на канікулах в Кімполунзі, розповів про старшого за віком дивака, професора-філолога Вробля. Оповідав про неординарні звички його, про те, що той, коли б знайшов «чесну жінку чи дівчину без великих вимог», ще мав намір одружитися. «Одної днини, – пише О. Кобилянська, – прийшло мені на гадку, що це було б для мене дуже добре вийти за нього заміж. В мене не було великих вимог, я б його доглядала, та за те, будучи його жінкою, я б могла дальше образуватися-вчитися, зложити докторат і писати, писати досхочу! Як я роздумувала над тим, то та гадка чим раз більше вподобувалася мені, я зживалася з нею чим раз то більше – не застановляючись ні над чим іншим, як над тим одним, що коло такого «вченого» чоловіка і я могла б набратись якнайбільше знання. Під впливом тої думки я почала приглядатися уважніше старшим добродіям – і найшла, що це нічого такого страшного мати старого чоловіка. Поділившися своєю видумкою з Софією Окуневською, тою моєю найщирішою товаришкою, – найшла в ній відгук. Одної днини я написала лист до професора про своє життя, свої добрі і злі сторони, свої замилування… і остаточно і своє бажання вийти за нього заміж, сповняти всі обов'язки супроти нього, а за те бажала я, щоб він був помічний добувати студії і випровадити мене на найвищий щабель науки, знання, і відкрити широкий духовний світ».

Дівчина листа не надіслала. Спинила думка, що професор може здогадатися про причетність до його написання Юліана. Та й С. Окуневська з Євгенією Кобилянською аргументовано відрадили від такого одруження. Хіба це не ще одне промовисте свідчення про потяг О. Кобилянської до здобуття освіти, збагачення нею? Фрагменти з листа вона використала в повісті «Через кладку».

До Чернівців родина Кобилянських переїжджає наприкінці 1891 року. Причину переїзду і роль цього міста в той час у її житті письменниця переконливо описала в автобіографії 1927 року: «Через хоровитість матері та через молодших від мене братів, що кінчали студії, переселились до Чернівець. Тут я увійшла в українську громаду, мала можливість пізнати українську літературу, журнали, зноситись з освіченими

українцями, їх жінками, а також з молодіжжю, взагалі входити «в серце» Буковинської України, час від часу виїжджати до Галичини друкувати свої твори, що почасти були писані в горах в Кімполунзі, почасти на селі в Димці, а решта в Чернівцях».

Вислів «тут я увійшла в українську громаду» не варто сприймати спрощено. Нагадаймо, що і О. Кобилянська, і троє інших видатних українських письменників другої половини XIX століття з Буковини – Юрій Федькович, Сидір Воробкевич, Євгенія Ярошинська – починали свою творчість німецькою мовою, а до мови української повносило звернулися тільки через певний час. Адже тоді, в період правління Австро-Угорської імперії, яка, слід зауважити, була толерантною до національних меншин, українці Буковини почувалися на рідній землі в кращому разі третьорядною нацією. Тамтешнє українство, роблять однозначний висновок літературознавці, живилося насамперед поезією Т. Шевченка і середовищем, у якому перебувало. Трохи дивно, але С Воробкевич і Ю. Федькович О. Кобилянську особливо не цікавили, а з Є. Ярошинською товариські стосунки налагодилися лише за кілька років після приїзду до Чернівців, коли письменниця перейнялася думкою об'єднати різні групи жіноцтва, які мали певний вплив на формування українського громадсько-політичного і духовного життя краю. О. Кобилянська, як ми раніше наголошували, неординарно виявила себе в організації та створенні «Товариства руських жінок на Буковині» у 1894 році в Чернівцях. У 18-му номері журналу «Народ» за той же рік зазначено: «На зборах займала перворядне місце панна Кобилянська, всім звісна самосвідома патріотка».

Саме О. Кобилянська запрошувала до товариства не лише національно свідомих українок, а й тих, які тяжіли до москвофільства. Проти такого об'єднання різко виступила народовська преса (газети «Буковина», «Народна часопись», журнал «Правда»). На установчих зборах письменниця виступила з доповіддю «Дещо про ідею жіночого руху», в якій обстоювала права жінок і накреслила програму їхнього самоутвердження в тогочасному суспільстві. Незабаром після публічного виступу цю доповідь видрукували окремою брошурою в Коломиї. Наприкінці XIX століття її розповсюджували серед широких кіл громадськості Західної України.

Безперечно, виголошені, а потім і надруковані ідеї О. Кобилянської мають велике значення для інтерпретації багатьох творів письменниці, для осмислення її поглядів на жіночий рух як на об'єднання, що мало на меті насамперед здобуття рівних із чоловіками прав у побуті та суспільстві. Важливу роль в об'єднанні жінок-русинок відігравала й організаційна діяльність

О. Кобилянської. Бо вона постає не лише «царівною духу», «аристократкою духу», «буковинською горлицею» чи «буковинською орлицею», а й стратегічно мислячим українським політиком, у чому ще більше переконує вже цитований лист до Є. Ярошинської від 2 жовтня 1894 року. Завершувала письменниця його так: «Була-м недавно у Кобринської в Болехові, она тішиться сердечно, що і тут рушаются жінки і що хоть, може, межи жіноцтвом не буде роздору! Обіцяла також прибути на засіданє, если єї на тоє час позволит.

Залучаючи «Устави», надіюсь напевно, що прибудете, Пані, на засіданє, і пишусь з правдивим поважанням. *О. Кобилянська».*

До речі, в Чернівцях з 1886 року вже досить активно діяло жіноче товариство «Мироносиці» при греко-католицькій церкві, прихожанкою якої була О. Кобилянська, але членами товариства були жінки лише цієї релігійної конфесії. Зрозуміло, не можна погоджуватися і з твердженням В. Верниволі, тобто Василя Сімовича, в календарі на 1922 рік «Української видавничої спілки в Чернівцях «Товариш»: «Через те, що Кобилянська людина без громадських нахилів, наскрізь індивідуалістична – то вона й мало цікавиться гуртом, громадськими рухами, і в неї мало найдете громадських мотивів».

Показовий і той факт, що О. Кобилянська звертається листовно до ще не знайомої з нею особисто Є. Ярошинської. Адресатка в той час уже мала авторитет у громадських колах Буковини.

Письменниці входили в літературу майже одночасно. Щоправда, молодшій ледь не на п'ять років Ярошинській вдалося прийти до читачів швидше, і прямувала вона значно легшим шляхом, аніж її згодом значно відоміша землячка. Віденська газета «Das Interessante Blatt» («Цікава газета») ще 1886 року видрукувала її першу повість, написану німецькою мовою, – «Ein Fraunenherz» («Жіноче серце»). А в 1894 році, коли на сторінках альманаху «Зоря» була опублікована перша україномовна повість О. Кобилянської «Людина», Є. Ярошинська вже могла похвалитися авторством двох десятків українських новел, оповідань, нарисів, дитячих казок та образків, що побачили світ у різних виданнях.

Є. Ярошинська на установчі збори не прибула. Не було, як можна здогадуватися, багатьох інших осіб, із якими пов'язувалися сподівання щодо майбутнього цієї громадської організації. О. Кобилянська в листі до М. Павлика від 27 жовтня 1894 року з розчаруванням розмірковувала про те, чому засноване товариство було проігнороване переважною частиною її земляків, особливо тих, хто зараховував себе до «м'яких»: «Не сумніваюся ані хвильки, що причина того, що з українок не явився ніхто, лежить

в махінації наших «м'яких» патріотів – спасибі їм за теє! Вони тут дійсно не бачать нічого іншого, жодної щирої волі – лише рублі і рублі! Не знаю, чи перепудились якоїсь Москви тут, в Чернівцях, де з одної сторони румунізуються русини, а з другої німчаться, з третьої польщаться, чи перепудились двох «ЕС», що поступили собі так погано, досить, що попсували нам, жінкам, і нашому товариству кредит». До речі, говорячи про «два "ЕС"», письменниця мала на увазі те, що на відміну від звичної тоді назви «руський», тобто «український», москвофіли використовували назву «русский».

Надсилаючи для публікації до журналу «Народ» текст свого виступу «Дещо про ідею жіночого руху», О. Кобилянська зазначала: «Відчит посилаю Вам. Не знаю, чи варт його друкувати. Він, як бачите, собі зовсім простенький; позаяк у нас навіть не знають, що таке емансипація та рух жіночий – то вибрала я собі розв'язання тих точок. Пізніше (если б був вигляд, що членів побільшиться), хтіла-м питанню жіночім взагалі інакше говорити, та на сей раз – де і так побоювались, щоб наше духовенство і проче «панство» не думало, що то заноситься на якийсь соціалізм – мусила-м говорити так примітивно». Звичайно, то була скромність з боку письменниці.

Далі йдеться і про Є. Ярошинську, і про те, з якою метою запрошувала її на збори товариства та й сама брала в них участь О. Кобилянська: «Жінок на засіданні було зо 30—40. Я написала, приміром, до пані Євгенії Ярошинської і, розказавши їй все про наше товариство, просила-м її дуже, щоб прибула – не надіялась ніколи, що і вона напудиться якої Москви в Чернівцях та не прибуде! Не знаю для чого не прибула, однак повинна би була, яко щира патріотка і емансипантка, підпирати сей рух. Єсли се товариство перебере з часом, може, і характер «твердих», то най українці не нарікають, бо все **могло дуже-дуже гарно розвиватися** [підкреслення О. Кобилянської. – *В. В.*]! І то дійсно на користь **руського народу** [підкреслення О. Кобилянської. – *В. В.*]».

Чому Є. Ярошинська не відгукнулася на запрошення О. Кобилянської, певною мірою можна зрозуміти, прочитавши її лист до М. Павлика від 4 лютого 1894 року, написаний за вісім місяців до жіночого зібрання, після того, як Ярошинська вже більше року вчителювала в селі Брідок (нині село Заставнівського району). В листі, зокрема, вона писала: «Я маю тепер обов'язок – школу, що забирає мені всі вільні хвилі, так що я вже за писане не маю коли братись, може, то і ліпше так, що зникне лиха писателька, а постане добра учителька. Яко послідна, можу бодай в однім селі щось путнього зділати, а если не лишу по собі голосної слави, то

мені байдуже, бо я не чистолюбива, най крушать своє копіє в обороні жіноцтва і жіночих справ такі героїні, як Кобринська, я до того не маю талану».

У цьому ж листі Є. Ярошинська висвітлює дещо несподіваний погляд на тогочасний жіночий рух: «Я перемінила мій погляд на жіночу справу, і може, Ви будете сь з мене сміяти, если я скажу, що для русинок не здалі ще вищі школи, бо вони до того не доросли і таки, може, ніколи не доростуть. Їм лиш строї та гульки в голові. Озміть і більше і менше освічених, чим більше освічена, тим менше має моральності, а если би поставали докторами, то вже би ніхто улиці не міг перейти через трени [шлейфи. – *В. В.*], бо би їх порозпускали, як пави. Щось інше німки і чешки, ті задивляються здорово на діло, а у нас роблять на то жіночі товариства, аби можна вільніше з мужчинами сходитись та романсувати. О серйозній праці, о науці нема і гадки».

Із таким твердженням, звичайно, О. Кобилянська не погодилася б. Згодом письменниці познайомилися, порозумілися, заприятелювали. Обидві славні буковинки, як підтвердив час, до останнього подиху присвятили своє життя, свою працю Вітчизні, рідному народові.

Думку В. Сімовича про те, що О. Кобилянська «мало цікавиться гуртом, громадськими рухами», аналізуючи її життя в Чернівцях принаймні впродовж перших десяти років, можна спростовувати різними фактами, зокрема тим, що письменниця підтримувала постійні зв'язки зі студентським товариством «Союз», активними членами якого були її брати. На одному із зібрань, між іншим, брат Володимир і познайомив письменницю з В. Сімовичем. При товаристві існував аматорський театральний колектив, до якого входила й О. Кобилянська. У березні 1901 року вона повідомляла сестрі Євгенії: «Я дуже зайнята, бо ми даємо театральну виставу (українську), в якій я мушу грати, на репетиції ходити».

Коли готували постановку сатиричної п'єси «Аргонавти» Григорія Цеглинського, то Кобилянській запропонували одну з ролей. Прем'єра відбулася 1 квітня 1903 року в Українському народному домі. Антін Крушельницький, український письменник, критик, педагог, громадський діяч, переглянувши виставу, відзначав: «Тиха, смирна вчителька, ніжна натура, лагідна [мовиться, здогадуємося, про героїню вистави Омельку. – *В. В.*]. Ось така була пані Кобилянська. Про гру її далі можна сказати, що витворила із своєю роллю більше, ніж можна було. Роль сама собою бліда, безбарвна вийшла в інтерпретації пані Кобилянської живою, вибилася на одне з перших місць». Була і подяка громадськості, де зазначено: «Передусім дякуємо

якнайкраще п. О. Кобилянській, що без взгляду на свою майже світову славу не погордила нашим прошениям і відограла так удачно ролю».

Про «світову славу» О. Кобилянської тоді говорити було зарано, але все ж таки поміж українців і заходу, і сходу вона після появи «Людини», а згодом і «Царівни», – творів, які відзначалися не тільки художньою вартісністю, а й мали вплив на людей, котрі починали мислити реально про утвердження рідної культури та держави, – стала такою особою, з якою прагнули зустрітися і теоретики майбутньої Української держави, й вітчизняні та зарубіжні діячі культури. Так, у помешканні письменниці на Панській, 47, гостював, перебуваючи в Чернівцях, визначний український громадсько-політичний діяч, ідеолог державної незалежності України, перший пропагандист українського націоналізму Микола Міхновський. Про спілкування з ним на вечорі, на честь Т. Шевченка, про його візит до неї додому О. Кобилянська пише в листі до О. Маковея від 16 березня 1898 року: «І українцеві Міхновському подобається тут. Він також був на вечірку. Ми пересиділи майже цілий вечір разом і говорили. З ним можна дуже добре говорити. Розповідав мені, як прийняли там «Valse melancolique» (я його не питала). Се дивно, пишучи сей фрагмент, я цілком не мала жодного почуття сим разом, чи він добрий, чи невдалий. Я навіть Вам о тім споминала, а він так дуже подобався. Не хочу Вам повторювати, що він мені о тім говорив – aber es war nichts alltagliches [але це не було щось буденне. – *В. В.*]. Відтак він приходив і до нас додому».

А з її листа до О. Маковея від 30 травня 1898 року дізнаємося, що на Панській, 47, відбулося і знайомство письменниці з В. Стефаником: «Тут був у мене колись Стефаник. Перед тим читала я його три новелки у «Віснику», і вони мені дуже а дуже подобалися. Се я перший раз його письма читала. […] Оскільки я на таких речах розуміюся, він правдивий талант. Сам він – цікавий чоловік, оригінальний, і, хоть я не дуже много цілком чужим до сказання маю, – з ним була б я ще радо довше говорила. Переїжджав десь в гори, та й вступив і до мене. […] Ми дуже згоджуємось в поглядах. Відтак забрав від мене якісь книжки, щоб «знов прийти»… і поїхав. Мені було мило, що відвідав мене. Я його знала з оповідання Морачевської, а він мене також від неї, так мож було свобідно балакати».

Поміж ними зав'язалася щира письменницька дружба, яку згодом засвідчила цікава й багата епістолярна спадщина.

До речі, інший лист О. Кобилянської до О. Маковея від 13 вересня 1898 року розкриває ще одну грань її характеру та світовідчуття: «Ага! – представте собі – маю в себе вдома живого

яструба в клітці, з трохи лише пораненим крилом, але вже йому ліпше. Дуже він мені подобається. Такий неприязний і ворожий, так **кусає** і **дряпає** [підкреслення О. Кобилянської. – *В. В.*], так їжиться, що хоть і який малий – мені не раз лячно перед ним. Годую його сама і дуже доглядаю, але, боюся, що він мені загине, а я би хтіла, щоби він мені жив. Очі його мені дуже подобаються. Страшне поважний і гордий птах і не хоче з ніким заприязнюватись, подряпав мені праву руку».

Доля складатиметься так, що О. Кобилянській у Чернівцях доведеться досить часто міняти помешкання, а першим, куди вона переселилася з Димки, був будинок під номером 25 на вулиці Рошергассе (тобто на вулиці Рошівській, тогочасній міській околиці, тепер – вулиця М. Гастелло).

І там, як і в Димці, молода письменниця опікувалася передусім хворою мамою, родиною, переймалася виданням своєї першої україномовної повісті «Людина», працювала над повістю «Царівна» (тогочасний варіант назви твору – «Без подій»), листувалася з різними адресатами, зокрема з Василем Лукичем, відомим українським культурно-освітнім діячем, критиком і видавцем, який у 1890—1897 роках був редактором журналу «Зоря», де 1894 року й побачила світ «Людина», з Франтішком Ржегоржем, чеським фольклористом і етнографом, дослідником української етнографії та побуту (допомагала йому збирати для музею Напрстків у Празі зразки буковинського та гуцульського одягу, народно-прикладного мистецтва).

Стосовно повісті «Людина» О. Кобилянська звертається листовно до В. Лукича 10 жовтня 1892 року: «Посилаю для «Зорі» повість з життя жіночого – «Людину», присвячену товаришці моїй Наталії Кобринській, і прошу о ласкаве прийняття до «Зорі». Єсть се перша праця моя, котру посилаю до друку, – іменно в руському язиці [українською мовою. – *Б. В.*]. Виростаючи на Буковині переважно між німцями і румунами, не змогла я дотепер вивчитись рідного свого руського язика як слід, і коли що-небудь писала, то чинила я се по-німецьки.

Язик в повістці сій єсть вже коригований, а остається ще до коригування орфографія. Прошу, проте, правопис перемінити на правопис «Зорі». Єсли би праця не могла бути поміщена в «Зорі», то прошу о зворот манускрипту, а в кожнім разі, і о скору рішучу відповідь». А лист до В. Лукича від 26 грудня 1892 року переконує, що О. Кобилянська врахувала низку його зауважень щодо рукопису повісті, просить не зволікати з її виданням і коротко повідомляє про роботу над «Царівною»: «Мені дуже много залежить на тім, щоб сеся повістка [йдеться про «Людину». – *В. В.*] вийшла в р. 1893. Вона висвободила б мене ще від одного

тягаря, через котрі не можу як слід віддатись науці; один рік значить у мене дуже много, бо єсьм слабовитий чоловік. Далі, єсть ся повість тенденційна.

На рік 1894 злагоджу вже, може, повість довшу, над котрою працюю [тобто над «Царівною». – *В. В.*] попочасти вже тепер і котру, щодо змісту, ставлю вище як «Людину». Чи буду коли-небудь вправно по-руськи писати?»

З більшості листів О. Кобилянської довідуємося, що, мешкаючи і в Чернівцях, вона не звільнилася від буденних домашніх клопотів, умови для письменницької праці були несприятливими. У листі до А. Кохановської (лист датований 1895 роком, але ні місяць, ні день не вказані) повідомляла: «Я маю велику темну кімнату, цілком нездатну для праці, через кімнату проходять всі, а також два вояки до Степана, можеш собі уявити! Єдине, що тут добре, це досить гарний сад». Отже, тоді разом із родиною недовго жив також Ольжин брат С. Кобилянський, який у 90-х роках XIX століття служив у військових частинах, що дислокувалися в Чернівцях та Радівцях (місто в Південній Буковині, нині в Румунії).

А далі в цьому листі О. Кобилянська пише: «Я б хотіла працювати, працювати, кажу тобі всіма своїми нервами, щоб я мала тільки час. Тут виходить вже давніше українська газета чотири рази на тиждень. Вони запрошують мене через Юлька до співпраці, вони напевне розраховували на мене і хотіли мені платити, але я не можу зв'язуватися, тому що я мушу варити, замітати! Правда, гарні перспективи? Я післала їм чотири раніше написані нариси, з яких два вже надруковані. Ти їх знаєш. Зараз при цій газеті є один визначний літератор зі Львова, він редагує газету (ця газета дістає від уряду допомогу), він не знає мене особисто, просив мене письмово про дозвіл відвідати мене, і що він буде почуватися щасливим, коли я прийму його в коло своїх приятелів».

«Визначний літератор зі Львова» – Осип Маковей. Однією з приємних подій чернівецького періоду життя письменниці був його перший візит до неї 1895 року, тоді відбулося їхнє знайомство. Саме з листа Кобилянської до О. Маковея від 17 вересня 1895 року довідуємося про тогочасні умови життя письменниці: «В однім покою чути все, що діється в кухні, панує політика і «старшина» [під «старшиною» О. Кобилянська розуміє панівну, незаперечну думку батька. – *В. В.*]. В другім, так званому «моїм покою», бубнять браття [ідеться про наймолодших братів: Олександра, який готувався до складання іспиту, щоб стати офіцером запасу; Володимира – той мав складати іспит на атестат зрілості. – *В.* Б.]. Один вчиться до офіцерського іспиту, а другий

(хоробливо пильний і вічно заклопотаний, що не стане на все часу) до «матури», хоть та чорна година ще далеко. В третім резидує уоружена неприступна власть, до котрої бігають щохвилі через той (і Вам знайомий) «мій покій» з страху непритомні вояки, минаючи попри мене, котра може собі в своїм покою поступати як хоче! Окрім того, з'являються, немов ті мари, якісь студенти, а наша Hausfrau [домашня господиня. – *В. В.*], завзявшись своєю симпатією на мене, ожидає жадно кожну свобідну хвилину (значить ту, в котрій я не в кухні), щоб оповідати мені те все, що лучилось під час моєї неприсутності, до чого прилучаються і її дві доньки.

Зміркуйте, де мені писати і компонувати, де приймати таких людей, з котрими я б хтіла in aller Gemütlichkeit [лише спокійно. – *В. В.*] говорити, взявши і то на розвагу, що я і в нормальних обставинах не можу говорити, як другі смертельні!

Можете переконатися, що я маю до Вас довір'я вже з того, що пишу Вам отеє все, і що прошу Вас прямо не приходити тепер».

Далі в листі письменниця повідомляє, що з 1 грудня вона все ж таки матиме в будинку окрему кімнату, тоді Осип буде довгожданим гостем. З подальшого змісту листа можна зробити висновок, що О. Кобилянська вже тоді була закоханою в О. Маковея. З часом вона йому скаже про це відверто.

Цей лист, а також інші джерела переконують, що умови життя в тому помешканні були не вельми комфортними не тільки для творчості, а й для звичайного побуту. Аналогічними вони були й на кількох інших чернівецьких квартирах письменниці, до того ж доводилося частину свого помешкання здавати в оренду гімназистам, студентам, аби мати якісь кошти на прожиття. Проте Кобилянська пише, з-під її пера тоді вийшли новели та нариси «Він і Вона», «Мати Божа», «Час», «Рожі», «Valse melancolique» та інші. Аналізуючи творчість західноукраїнських письменників кінця XIX століття, І. Франко високо оцінював твори О. Кобилянської: «Новий напрям у нашій літературі зазначився групою талановитих репрезентантів. На чолі їх треба поставити Ольгу Кобилянську… В своїх дрібних оповіданнях, особливо таких, як «Битва», «Людина», «Некультурна», «Меланхолійний вальс» та ін., вона дала нам ряд майстерних малюнків людської, особливо жіночої, душі і здобула собі заслужене признання не тільки у нас, але й в Німеччині, і в Росії».

Найбільш пам'ятним для О. Кобилянської, очевидно, було помешкання на чернівецькій вулиці Новий світ, 61 (нині – Т.Шевченка, 83). Згадуючи про своє перше знайомство з О. Кобилянською в 1899 році, відомий український письменник і літературознавець, у той час співробітник газети «Буковина»,

Денис Лукіянович у видрукуваних у 1928 році «Літературно-науковим вісником» спогадах «Моє знайомство з Ольгою Кобилянською» зазначав, зокрема, таке: «Ольга Кобилянська мешкала тоді в родині свойого батька у великім партеровім домі з двома фронтами [«До вулиці Новий світ і Піцелього», – робить примітку автор спогадів. – *В. В.*], з верандою, рундуком, городом і садом. Під ту пору не відлучилися ще були від батьків два молодші брати Ольги: Олександр, пізніший староста в Заставні, і Володимир, потім доктор прав і урядник прокуратури скарбу. Тоді вони обидва студіювали право в Чернівецькому університеті і вчили двох-трьох гімназистів, що «стояли на станції» у пп. Кобилянських. Згадую про них головно через те, що вони, особливо ж Олександр, в'язали панну Ольгу з певними кругами «на світі», бо сама вона жила наче жриця свойого огнища в святині і досить рідко виходила з дому. Зрештою, геть уже потім, коли Володимир на посаді став заробляти гроші, а пані Ольга захворіла, він помагав їй матеріально. Хоровита пані Ольга не була, тільки мала якесь недомагання серця і їздила на купелі у Навгайм. <…>

Мені довелося зрештою пізнати всю рідню панни Ольги. Щоденним гостем у її батька був тоді старший брат її Юліан (уже покійний), учитель української гімназії в Чернівцях, автор одинокого в нас латинсько-українського словника. Припадком був тоді у довшій відпустці брат їх Степан, капітан, що довгі літа був стаціонований у Відні, а також найстарший Максим, начальник суду у Сучаві, з якоїсь речі перебував тоді в Чернівцях. До комплекту родини бракувало в батьківському домі тільки старшої дочки, п. Урицької».

Отже, мешкала письменниця разом з батьками, братами Олександром і Володимиром. Не забували про родину й старші брати. Постійно квартирували в них двоє-троє гімназистів (Леся Українка засвідчила під час перебування там: «Живуть ще в домі два німчики-гімназисти, підлітки»). Для О. Кобилянської відводилась окрема кімната, що одночасно була і кабінетом, і спальнею. Про ту кімнату Д. Лукіянович згадує: «В кімнату панни Ольги, багато вбрану різними квітами, з великим смаком обставлену найкращою вдома мебіллю, входили свої і чужі, мов у капличку, сама ж п. Ольга чарувала своєю появою, вдачею і своїми речами. Була вона стрункa, висока, смаглого лиця, брюнетка з незвичайно живими огнистими очима. Крім такого симпатичного вигляду, брав у полон ніжний, тихий тон у її бесіді та й якийсь глибоко затаєний смуток, що в хвилі радості і на знак вищості грав легкою, ніби мимовільною усмішкою».

Відтворення атмосфери побуту О. Кобилянської на Новому

світі, 61, уможливлює й уривок зі спогадів Євгенії Кордуби з Цегельських, дружини відомого історика Мирона Кордуби: «Зайдіть вечором до мене, а щось вам перечитаю», – сказала раз Письменниця. Тоді друкувалася повість «Земля» і дещо з дрібнійших її творів.

Вечера діждати не могла. Ледви смерклося, я вже там. «От добре, що зайшли», – зустрічають мене у Неї ласкаві слова. В кімнаті затишно. Лямпа розливає лагідне світло. Засідаю в старинний фотель, а пані Ольга прочитує два нариси: «Сліпець» і «Через море», що їх задумала вислати до друку. Потім іде говірка: «Земля» друкується; над новою роботою думає; хоче використати загальновідому пісню «Не ходи, Грицю, на вечорниці» і на її тлі написати повість; матеріали до цього вже збирає; і мати заохочує її до цього, а в неї добра мати, котра гарно її розуміє. Я сиджу мов зачарована, заслухана в її тихий голос, чуюся щаслива, що Письменниця розвиває переді мною свої плани.

Иншим разом ідемо на прохід до міського парку. Особливо осінь припадала до вподоби Письменниці. Любила осінь. Довжезна алея старих дерев перед нами, пожовкле листя шелестить і в нім Письменниця дослухується осінних мельодій. Розмова наша сходить на музику. «От чи знаєте, коли грає циганська капеля, може, пішли б ми, скажіть вуйкові Мірошi [Миронові Кордубі. – *В. В.*], – так звичайно звала мого мужа, – най розвідає». Чи оден вечір ми так перевели вкупі, заслухані у півдикі мельодії палких скрипаків циганів…»

Першим гостем О. Кобилянської на Новому світі, 61, за її словами, був В. Стефаник. Принаймні в листі до нього від 16 травня 1899 року письменниця наголошувала: «Ви були моїм першим гостем в сій хаті і Ви перші, до котрого я звідси пишу. Відтак буду до Лесі Українки писати. Достала-м вчора від неї дуже файний лист». До речі, то був також перший лист великої поетеси до нашої землячки, датований 9—10 травня 1899 року, надісланий з Берліна спочатку М. Павликові з проханням, аби він переадресував його О. Кобилянській.

Ольга Кобилянська та Леся Українка – «хтось чорненький» і «хтось біленький»

Леся Українка ще 1891 року високо оцінювала творчість тоді майже нікому не відомої буковинки. Після прочитання надісланого М. Павликом раннього варіанта повісті «Царівна» під назвою «Льореляй» вона в листі до нього 16 березня 1891 року писала: «Перш усього маю сказати, що мені дуже сподобалася «Льореляй», щось є у ній свіже, молоде та оригінальне, в сій повісті я бачу правдивий літературний талант, а не дилетантизм літерацький, що вже так обрид в нашій літературі».

Для О. Кобилянської в 1891 році думки Лесі Українки щодо цього твору мали велике, насамперед моральне, значення, адже то був час її письменницького становлення, так би мовити, пошуків самої себе. М. Павлик повідомив їй дослівно оцінку поетеси, сприяв, аби між письменницями почалося листування. Однак цього тоді не сталося, хоча було обопільне бажання.

У травні 1899 року до Берліна, де лікувалася Леся Українка, їй надіслали три книжки «Українсько-руської видавничої спілки»: «Дезертир та інші оповідання» С. Коваліва, «Поеми» І. Франка, «Покора і інші оповідання» О. Кобилянської. Показово, що в листі до В. Гнатюка від 10 травня 1899 року, дякуючи йому за надіслані книги, розмірковуючи про те, що вони могли би потрапити на Східну Україну, поетеса писала: «Шкода, коли книжки не підуть на Україну, бо варто, щоб ширша громада прочитала їх. Надто оповідання п. Кобилянської, се просто окраса нашої літератури».

Посередником у новому заочному знайомстві письменниць знову став М. Павлик. У листі з Берліна від 9– 10 травня 1899 року Леся Українка зверталася до нього: «Дуже прошу, перешліть мого листа п. Кобилянській, Ви, певне, знаєте її адресу. Коли вона не має поняття, що я за одна, то не відмовте рекомендувати мене їй. Я вже давно слідкую за її літературним поступом, і вона мене дуже інтересує яко талан і яко людина, її писання не дилетантство, а справжня література».

Складається враження, що змучена хворобами, особливо перенесеною тоді в Берліні дуже складною операцією, Леся Українка забула і про свою колишню оцінку повісті «Льореляй», і про намір листуватися з О. Кобилянською ще в 1891 році, хоча, звернімо увагу, як і у відгуку на згаданий твір, так і в цьому листі, звучить однакова думка про справжній талант і дилетантство в літературі.

М. Павлик одразу виконав прохання Лесі Українки, завдяки

чому зав'язалося тривале цікаве листування, а відтак і щира дружба двох письменниць.

У серпні 1899 року О. Кобилянська у своїй оселі на вулиці Новий світ спаковувала дорожні валізи. Вона вперше (і востаннє) їхала на Східну Україну. Тоді в Києві відбувся XI Археологічний з'їзд, куди запросили й письменницю з Буковини. Довідавшись про участь О. Кобилянської в цьому зібранні, Леся Українка в листі до неї від 21 липня (4 серпня) 1899 року із хутора Зелений Гай, що поблизу міста Гадяч на Полтавщині, де вона якраз перебувала після лікування в Берліні, просила довго не затримуватися в Києві на з'їзді, а хутчіше приїздити до їхнього родинного хутора: «Поки я по шпиталях лежала, мама збудувала тут хорошу хату, де могли б мої приятелі з усього світу зміститися. Околиця тут гарна, горизонт широкий (після кам'яного Берліна я вмію все шанувати), людей не занадто багато, може, Вам здасться й замало. Будемо човном плавати і просто руками, коли вмієте; будемо читати, розмовляти, я буду Вам грати Шумана і Шопена, яких Ви, здається, дуже любите, окрім того, українських пісень масу у власній транскрипції, вільній від контрапункту і всякої теорії. Мої сестри (їх у мене три) покажуть Вам всю околицю, побачите вже таку Україну, що «українішої» й нема».

Не забула О. Кобилянська взяти й закордонний паспорт, бо, їдучи із Західної України до Києва та на Полтавщину, вона тоді переїжджала з Австро-Угорської імперії (митниця була в Новоселиці, тобто десь за 25 кілометрів од Чернівців) на терени царської Росії. Можна уявити, скільки в помешканні на Новому світі, 61, у серпні 1899 року лунало побажань і настанов у дорогу. Сюди невдовзі, 21 серпня 1899 року, письменниця надіслала з Гадяча листа батькам, де описала свої враження від участі в археологічному з'їзді, від оглядин Києва, зокрема Києво-Печерської Успенської лаври, від поїздки до Канева, на могилу Т. Шевченка, від перебування на хуторі Зелений Гай. Вразили її хліборобські простори і злиденне життя тамтешніх селян: «Хліба тут дуже гарні, але ж тут і землі! Такі простори, такі степи, той, хто їх не бачив, не може собі й уявити. Майже все поле пооране, сіють пшеницю, жито і гречку, але та земля належить панам, а селяни мало що мають; села їхні милі і бідні. Трохи дивно, що стільки землі, а народ емігрує, і ще більше, як у нас, – так мені оповідали, так воно й є». В цьому листі виразно простежується патріотизм письменниці: «Тут, в Києві, кожний може переконатися, що українці були і що вони мають право бути і в майбутньому – на кожному кроці стільки історії, дуже багато! То фантазія, ніби українське і російське – одне і те ж; навіть і в мові є

величезна різниця, – звичайно, коли говорити правильно по-російському!»

Думки, висловлені О. Кобилянською понад століття тому, як не дивно, слушні й тепер, а рідним вона пише про це, маючи на увазі москвофільські, хоч і помірковані, погляди батька.

Згодом у помешканні на Новому світі радо вітатимуть і Лесю Українку. Вона віддавна переймалася бажанням побачити Буковину, яка з окремих оповідань О. Кобилянської поставала для неї дуже незвичною, а при нагоді – й прототипів героїв творів буковинської письменниці. Заочно знала Леся Українка наші краї також із творчості Ю. Федьковича та В. Стефаника, адже про їхню роль в українському літературному процесі вона писала в рефераті «Малоруські письменники на Буковині» для членів Київського літературно-артистичного товариства 21 грудня 1899 року. В листі до О. Кобилянської від 30 січня (3 лютого) 1900 року поетеса, зокрема, повідомляла, що «мої буковинці» заімпонували «киянам», висловила деякі свої міркування стосовно творчості В. Стефаника й самої О. Кобилянської, особливо виділяючи її «Некультурну», від якої Леся Українка та її сестра Ольга в нестямі. Сказавши і про те, що вона такий реалізм, як у «Некультурній», визнає, бо він не виключає поривів ins Blau, тобто в голубу далечінь, відзначивши інші позитивні риси твору, тут же Леся Українка пише про свій намір улітку, якщо отримає гроші за надіслані до російських журналів праці, приїхати разом із сестрою на Буковину. Але влітку 1900 року задуману поїздку здійснити не вдалося.

Леся Українка вперше приїхала до Чернівців 26 квітня 1901 року. Приїхала в дуже важкий для себе час – після втрати щирого друга Сергія Мержинського – морально та фізично виснаженою. Відновити сили їй допомогла родина Кобилянських. Будинок на вулиці Новий світ, 61, гостя назвала тоді «Санаторій на Новому світі», а М. Кобилянську, матір буковинської подруги, іменувала «святою Анною». «Тут у мене є корективи, – повідомляла Леся Українка в листі до своєї сестри О. Косач від 11 травня 1901 року. – По тутешній конституції в 11 вже треба лягати спати (властиве, вже спати, а лягати в 10 1/2). Можна писати тільки до обіду, себто до 12 1/2, по обіді треба лежати (дозволяється не спати, як хто вже рішучо не хоче) щонайменше годину, – потім можна що-небудь робити (от як тепер – писати листи) до 4—5 г[одини], тоді йти після чаю гуляти, коли дощ не йде і нікого в гостях нема; з гуляння приходимо аж на вечерю (в 7—8), а по вечері вже не часто пишеться. Забула ще одну увагу: ранком пишу не в хаті, а надворі, як тільки нема «хляпавки» (чудовий буковинський термін для дощу). <…>: Ольга ідеальна

товаришка, з тих, що не лізуть силоміць у душу і що не відпирають холодом».

Два перших дні перебування в Чернівцях, побут господарів і враження від міста Леся Українка також цікаво описала 28 квітня 1901 року в листі до своєї родини: «П. Ольга і її родичі (батько, мати і два брати) дуже сердечно мене приймають, але без тої галицько-польської ґречності, що вже й дихнуть гостеві не дає. Живу я в хаті з п. Ольгою, тим часом ми одна одній не заважаєм, – з нею легко жити, не знаю тільки, як то їй зо мною. Лягаєм спати дуже рано, раніше 11, бо тут уже такий триб, часом я читаю собі ще, і то вчора не читала, бо дуже багато була надворі і сп'яніла від повітря так, що хутко заснула. Тут взагалі багато буваю надворі, бо при хаті є садок з альтанкою, де можна навіть писати, і гуляти ми ходимо, тут є великі сади в місті, та й за місто недалеко. Місто не дуже велике, багато менше, ніж Львів, і провінціальніше, але симпатичне і чистеньке, ціле на горі, околиця дуже гарна, якась ідилічна: гори ще не дуже високі, не вищі від волинських (в Дубенській околиці) або й від київських (може, правда, трохи вищі), Прут під самими Чернівцями тихий, в зелених берегах, в'ється собі поміж гаями по широких «зарінках». Вид дуже широкий, як вийти за місто (а се звідси нетрудно), видно всю буковинську весну. От уже правда, що **зелена** [виділено Лесею Українкою. – *В. В.*] Буковина, а надто тепер. Тут уже весна справжня, все зеленіє, сади зацвітають і колорит скрізь такий ясний-ясний, здається, у нас і навесні так ясно не буває. Гарна країна. А ще ж то кажуть, що далі вона ще краща. Може, тижнів через два побачу її, яка вона далі, а тепер тут посиджу, треба дати собі спокій з тим вештанням». Ніби між іншим зазначає в листі: «В люди мені ще не дуже хочеться показуватись, бачила їх досить у Львові, сиджу вдома або ходжу десь ins Grüne [тобто в парк. – *В. В.*], до роботи беруся, але мало, п. Ольга не дає ні шити, ні писати багато, зараз нагадує, що треба вже або лежати, або гуляти. В сю хвилину вона в театрі, а то, може б, і проти такого довгого листа запротестувала». Про те, як почувалася Леся Українка в перші дні перебування на Буковині, повідомляла своїй сестрі Євгенії О. Кобилянська в одному з листів (він без дати): «Леся дуже хвора і в найвищій мірі нервова, вчора вечором вона мала істеричний приступ нервів. Одне слово, дуже хвора, ти її побачиш. Можливо, ти будеш розчарована, та все ж таки мусиш у всякому разі з нею познайомитися. Вона залишиться тут, мабуть, цілий травень. Я не була з нею ще між українцями, бо вона ще безсильна і не зносить великого товариства».

Зважаючи на стан здоров'я своєї гості, О. Кобилянська

намагалася обмежити її спілкування з іншими людьми. Але були особливі винятки: на Новому світі вже 27 квітня 1901 року (другий день перебування поетеси в Чернівцях) щиро зустрічали В. Стефаника. В листі від 28 квітня 1901 року Леся Українка повідомляла своїм рідним: «Бачила вчора і сьогодні Стефаника, приїздив на два дні до Чернівець. На вид дуже здоровий («розбійницький вигляд», – каже Маковей), а в дійсності хворий, се навіть видно по його настрої, сумний якийсь, так наче що згубив і думає, де б його шукати. Написав оце драму, хтів, щоб поставити тут на сцені (тут тепер трупа Гриневецького), та щось не вийшло з того нічого. Йому тепер погано поводиться, – мусить покинути університет через нестачу грошей, тиняється якось без виразної роботи, а до того хворий, має якісь нервові напади. Шкода, що так якось марнується. Я ще мало до нього придивилась і через те виразного чогось про нього сказати не можу». Він поспішав побачитися з Лесею Українкою, бо цінував її творчість, відчував також вдячність за неординарне тлумачення нею його літературного доробку в рефераті «Малоруські письменники на Буковині».

Чому до буковинських письменників поетеса зарахувала покутянина? Це зумовлено тим, що, працюючи над рефератом, Леся Українка вже володіла досить багатою інформацією і про О. Кобилянську, і про Ю. Федьковича, знала про їх буковинське коріння, а з творчістю В. Стефаника познайомилася лише за нещодавно виданою в Чернівцях його «Синьою книжечкою», яку їй на прохання автора передав перед тим В. Морачевський. Ніби схаменувшись, що, окрім прочитаних творів, про В. Стефаника не знає нічого, 13 грудня 1899 року Леся Українка писала в листі до О. Кобилянської: «Пишу Вам нашвидку, бо дуже ніколи, роботи багато. Будьте ласкаві, напишіть мені, які знаєте біографічні відомості про д. Стефаника, а то якнайшвидше, бо на тім тижні я маю тут в Літературному товаристві відчит про буковинських письменників: Федьковича, Вас і Стефаника. Про д. Стефаника не знаю, окрім його творів, нічого, а воно годилось би хоч елементарні біографічні звістки подати, 9-го ст. ст. (21-го н. ст.) маю читати». Підкресливши, що береться аналізувати повість О. Кобилянської «Царівна», завершує свого листа словами: «P. S. Хотіла б особисте подякувати д. Стефаника за його книжечку, та не маю адреси. Тим часом, при нагоді, будьте ласкаві передати йому мій товариський привіт, хоч ми і не знайомі ще».

О. Кобилянська, імовірно, дала Лесі Українці скупі відомості про В. Стефаника, бо в рефераті вказано, що письменник походить із селянської родини, родом із покутського села Русова, яке від Буковини відділяє лише ріка Прут, і за етнографічними

особливостями близьке до рідного краю письменниці. На Буковині він розпочав літературну діяльність, там, у Чернівцях, видано його першу книжку. Очевидно, якраз через те, що спочатку нічого не знала про В. Стефаника, а мала лише чернівецьке видання його творів, Леся Українка й зарахувала покутянина до буковинських письменників. Одержана від О. Кобилянської інформація, імовірно, не давала поетесі особливих підстав для того, аби міняти своє твердження. Зрештою, В. Стефаник не заперечував проти цього. А реферат Лесі Українки, що його передрукувала незабаром газета «Буковина», вагома і ґрунтовна стаття, яку на його основі підготувала поетеса і яка побачила світ у вересневому (дев'ятому за 1900 рік) номері петербурзького журналу «Жизнь», лише сприяли популяризації творчості письменників.

Відомо, що в тій оселі О. Кобилянської гостя спілкувалася також із О. Маковеєм. «Сьогодні з нами ходив гулять, багато розказував з своєї редакторської практики взагалі про галицько-буковинські справи, досить дотепно, та се вже довго було б списувати», – так повідомляє вона в листі до родини від 28 квітня 1901 року. Зустрічалися також із Євгенією Ярошинською, відомим художником Юстином Пігуляком. До речі, будинок, у якому мешкав художник (вул. Новий світ, 48), розташований навпроти помешкання, де перебувала Леся Українка. Там був прекрасний сад, що неодноразово ставав місцем відпочинку великої поетеси. А донька художника, «молоденька учителька, дуже гарненька буковиночка, панна Євгенія Пігуляківна, «татарська дитина», як її зве п. Ольга за її чорнявість і трохи «необузданную» вдачу», часто, коли, звичайно, для цього випадала відповідна хвилина, перебувала в їхньому товаристві.

У товаристві Є. Пігуляк та О. Маковея 25 травня, в неділю, як довідуємося з епістолярної спадщини О. Кобилянської, вона з Лесею Українкою здійснювала від будинку на Новому світі романтичну подорож фіакром на гору Цецино – гордість чернівчан. На її вершині колись височіла староруська фортеця, сліди якої збереглися донині.

Постійними, майже щоденними, були прогулянки обох письменниць розкішним і величним міським парком (тепер – парк ім. Т. Шевченка). Його називали Народний або Публічний сад (як твердив австрійський історик і етнограф Р.Ф. Кайндль, «з громадських садів найстарішим є Народний сад, закладений 1830 року завдяки зусиллям окружного інженера Маріна»). Кобилянська неодноразово писала про нього як про «міський город». Організатором тих прогулянок, без сумніву, була саме вона. Згадаймо рядки з її листа до В. Стефаника від 15 червня

1898 року: «Найкращі години мої в дню – се тії зранку. Встаю рано, дуже рано і іду до великого міського городу і цілуюся там з самотою в уста. Там так пречудно, пане Стефаник, зранку – страх!»

В інших листах О. Кобилянської читаємо про те, що прогулянки парком допомагали не тільки сховатися від марнот міщанського світу, а й сприяли пошукові, осмисленню творчих задумів і сюжетів. Аналогічні думки віднаходимо також в епістолярії Лесі Українки, яка в Чернівцях, як відомо, взагалі уникала велелюдних товариств.

На Новому світі, 61, велися задушевні, щирі розмови про особисте та національне, про творчість. Письменниці переймалися болями, проблемами одна одної. Саме тут О. Кобилянська власноручно переписувала на чистовик драматичну поему Лесі Українки «Одержима», а її подруга надсилала звідси листи, в яких клопоталася про видання в Східній Україні повісті буковинки «Земля». Приходили сюди близькі родині Кобилянських люди, окремі приятелі.

О. Кобилянська, як могла, до того ж, виконуючи побажання Лесі Українки, обмежувала спілкування гості. Але 22 травня 1901 року чернівецька українська громада влаштувала в Народному домі зусиллями «Буковинського Бояна» і студентського товариства «Молода Україна» вечір на честь Лесі Українки, на який зібралися не тільки чернівчани, а й чимало людей із довколишніх сіл і міст. Багатьом хотілося почути й побачити поетесу. На зустріч із ширшим колом Леся Українка ніяк не давала згоди. «Мовляв, тепер важко з людьми сходитися», – як писав пізніше у спогадах про неї студент університету, згодом відомий філолог В. Сімович. На його думку, переконати поетесу в протилежному вдалося О.Маковеєві.

Щоб хоч трішки відтворити атмосферу того вечора, скористаймося спогадами В. Сімовича: «Ще й досі стоїть перед очима довгий стіл посередині залу й багато столів довкола нього. За довгим столом Леся Українка, вся в чорному, коло неї Ольга Кобилянська, теж у чорній сукні, далі справа й ліворуч «старі», заступники різних товариств, і десь ізбоку при окремому столику – ми, студенти «молодоукраїнці» гуртом».

Звучали на «товариських сходинах» – так той вечір анонсувала преса – вітальні слова професора Чернівецького університету С. Смаль-Стоцького на честь поетеси, «виклад» про її творчість згаданого вже В. Сімовича, лунала поезія, музика, пісні. Вечір закінчився далеко за північ. Газета «Буковина» 25 травня 1901 року відзначала, що видався він величним і пишним, що «незвичайна землячка чарувала всіх своєю високою освітою,

гарячим патріотизмом і рідкою скромністю».

Лесі Українці запам'ятався вечір і тим, що найактивніші учасники того святкового зібрання – члени товариства «Молода Україна» – стали також ініціаторами видання її книги поезій «Відгуки», що побачила світ 1902 року в Чернівцях у друкарні «Австрія».

Склалося так, що це помешкання стало своєрідним «санаторієм» і для О. Кобилянської. Очевидно, під впливом розповідей Лесі Українки про почуття до С. Мержинського, спостерігаючи її стан, її муки після тяжкої втрати, ймовірно, і перейнявшись духом «Одержимої», котру, О. Кобилянська знала, поетеса створила протягом однієї ночі біля ліжка хворого друга, а напевне, і за намовою своєї гості (недаремно ж на поштовій листівці, надісланій О. Маковеєві 2 червня 1901 року, де зображені кімполунзькі гори, прочитаємо такі рядки: «Хтось та й ще хтось когось здоровить. Було б дуже гарно, якби хтось сидів з кимось тут, де ліс собі щось шумить, і балакав. О. К.»; «Посилаю щирісіньке вітанн-н-н-ня. Леся Українка», а над вершинами двох гір чорнилом написано: «Тут повинні медведі стояти!»), письменниця, повернувшись із Кімполунга, куди відвезла на відпочинок Лесю Українку, 13 червня 1901 року пише несподівано відвертого листа О. Маковею. В ньому веде мову про їхнє одруження: «Хтось сконцентрує себе в білих медведях [О. Кобилянська і Леся Українка жартівливо називали О. Маковея «Медведем». – *В. В.*] і літературі, і буде лиш для них жити. Не думайте, що я не розумію прози життя, і єсмь сліпа на єго тяжкі сторони. Мені все здається, що Ви не довіряєте мені в тім напрямі. Але Ви можете зовсім спокійні бути. Мої «белетристичні руки», як Леся їх зве, – они знають всяку роботу, і ніколи її не боялися. Лише они не люблять показувати того по собі, що они роблять. І по що? Що з того кому за користь? Межи своїми чотирма стінами вони інші.

Не думайте, що мене які-небудь звичайні інстинкти силують писати отсе. Я можу і «ждати». Два і три. І чотири роки (я взагалі лише для одної душі на світі, більше для нікого). Але оскілько се буде ліпше ждати, аж Ви станете «дійсним учителем»? Правда, платня Ваша буде більше, але стілько Вашої сили, енергії, здоровля і самої охоти до життя буде надломане? Стілько розбитого часу буде в Вас! Як Вас той час замучить! Подумайте, що не раз оден рік з чоловіка зробить? А так – ніяк оно не буде гірше. Не буде гірше, як хтось від рання до вечора буде дбав про Вас. А в науці ніхто не буде вам перешкоджати. Чи маєте відвагу розпочати життя, як я Вам пропоную? Я маю. Але Ви [підкреслення О. Кобилянської. – *В. В.*] скажіть рішуче слово, я

піду за Вами. Я би хтіла, щоби Ви на мене дивилися, як на рівного собі товариша, не як на «немічну жінку». Може, і я буду в чім немічна, я не знаю, але, може, буду в дечім сильна, як Ви.

Про «любов» я тут не пишу нічого. Се – свята, велика, окрема річ, і я її не хочу тут мішати. Она є і є, ще раз є і вічно буде…»

Описала О. Кобилянська, в яких умовах вони могли б мешкати, на які кошти спільно жити, зізнавалася, що вона трохи старша за нього: «Чудно мені, та я вже тут безпомічна. Я не відчуваю тої ріжниці – властиво, що мало мене «старою» зробити… Я їх затру, тії роки, і они не стануть нам на заваді, а если б коли стали – Боже мій – то поступіть, як треба…» Різниця була в чотири роки. Коли О. Маковей писав передмову до «Царівни», Кобилянська вказала, що народилася 1865-го, а не 1863 року, тобто приховала правду.

Наступні речення О. Кобилянська, мабуть, узяла зі слів Лесі Українки: «Щоби Вам не здавалося, що Ви вже зовсім самітні в тім взгляді – то подам Вам деяких товаришів. Драгоманів був молодший від своєї жінки, Людя Старицька старша від свого чоловіка, другий чоловік Марко Вовчок – він далеко-далеко молодший від неї». Починався і завершувався лист рядками, перейнятими тривогою через те, що О. Маковей її не розуміє: «Не знаю, що Ви мені відпишете. Я лиш боюсь, що Ви відповісте мені коротко, терпко, а при кінці напишете то слово, що я его так страшно ненавиджу: «Кланяюсь». Я так того боюся. Але Ви не відпишете так. Ви «gut», на те «gut» я душу розімкнула. Ви мене зрозумієте, що то значить, коли розважити – стілько і як старанно ми мовчали перед собою…»

Однак О. Маковей не відповів взаємністю. Відчаю сповнений лист О. Кобилянської до нього від 14 липня 1901 року: «Нехай би Ви були мені і ніж в серце всадили – мені було б з ним по світі ходити, а не повинна я була Вам тих листів відсилати». Образа звучатиме неодноразово, позначилася частково також на творчості письменниці. А найбільше підтримувала й віру О. Кобилянської в себе, і навіть якусь надію на поліпшення їхніх стосунків у майбутньому Леся Українка, про що свідчать інші, не висвітлені тут, факти. Хоча до двох листів поетеси необхідно-таки звернутися. Зрозумілими тепер стають слова Лесі Українки з листа до О. Кобилянської від 1 серпня 1901 року з Буркута, куди з Чернівців разом з Клементом Квіткою поїхала на лікування: «Хтось хотів би зробити комусь тепер найніжніші паси, бо хтось дуже розуміє когось і через те і капує когось дуже і зовсім не жалує, бо знає, що хто має силу ходити по гострім камінні, то завжди перейде по ньому до чогось високого, до вищого, ніж звичайно можна дійти рівними та гладкими стежками. А хтось

має силу, хтось може. О, я ніколи не забуду, як хтось писав новелу в сі остатні дні перед виїздом когось із Чернівець, – коли хтось так робить, то хтось багато **може** [виділено Лесею Українкою. – *В. В.*] і буде могти, і не загине, а зірве собі золоту зірку і цвіт папороті з землі і буде знати те, чого багато-багато інших людей не знають.

Хтось хотів би бачити «ведмедя» і з ним поговорити, – нехай там він вилізе з лісу!»

Розчарована, розбита реакцією О. Маковея, О. Кобилянська, незважаючи на те що Леся Українка, повернувшись із Буркута, могла б довше побути на Буковині, вирішує, хоч їй цього зовсім не хотілося робити, поїхати до Відня, віддалитися від усього прикрого, яке сама собі заподіяла своїм зверненням до дорогої людини.

Цей намір щиро підтримала Леся Українка в листі від 15 серпня 1901 року: «Хтось не карати мусить себе, а рятувати: нехай їде до Відня не для того, аби тужити на чужині, а для того, щоб дати собі нові враження, нові інтереси. Хтось не з подлої маси скований, а з благородної, і через те мусить від огню гартуватись, а не ломитись. Тяжке то слово: «Я можу все витримати», але нехай хтось скаже його собі так, як і ще хтось казав у подібних обставинах, а потім хай розмахне крилами і злетить угору, куди не тільки ведмеді не заходять, а навіть орли не залітають, може, там трошки холодно і самотно буде спочатку, але, може, там стрінуться й інші гірські подорожні і розпалять всі вкупі ватру велику і будуть з неї іскри на всю Україну. Нехай хтось не катує себе і не вважає пониженим. Чим понизився він? Що посмів виступити з етикети? Що сказав одважне, щире слово? Що вийшов з пасивної ролі і схотів рішити свою долю сам з риском зламати її? Що тут низького? Чи він чий вік занапастив? Чи він кого одурив?»

Про складну ситуацію у взаєминах О. Кобилянської з О. Маковеєм знала тоді, очевидно, лише Леся Українка. Листувалися письменниці, використовуючи переважно поштові листівки, відкритки, як їх ще називали. Якщо лист, надісланий із Чернівців, у Кімполунзі одержували за кілька днів, то листівку – за день. Але ж кожен міг прочитати написане там. Відповідно, в текстах на листівках були певні, зрозумілі тільки їм, фрази, недомовленості, що й використали деякі псевдолітера-турознавці, аби потрактувати стосунки двох щирих подруг як нетрадиційні. Мабуть, О. Кобилянській запраглося також чоловічої поради та розради, бо вона пише зболеного листа, лише натякаючи на свої особисті проблеми, і В. Стефанику. До речі, неодноразово доводилося чути від людей, обізнаних з їхнім листуванням, про

любов О. Кобилянської до В. Стефаника. Ні, любила вона таки О. Маковея, а з В. Стефаником її поєднувало щире, насправді дружнє взаєморозуміння. 12 липня 1901 року у своїй кімнаті на Новому світі вона писала Стефанику: «Не гнівайтесь, що тепер обізвалася. Ви ж мій товариш; мені треба доброго слова і м'якості; я її у Вас знайду. Пане Стефаник… як чоловік має човна і кладе на нього цілий свій запас життєвий, і воно становить його ціль в житті, і світло, і багатство його, а Ви бачите, що воно перед Вашими очима тоне… Воно тоне, і Ви мусите стояти мовчки і не смієте уст отворити, бо так сказано: як уста отвориш – ще гірше буде – можете собі представити мій настрій душевний. Та я про те не можу з ніким говорити. На моїй долі написано, ні нап'ятновано, що вона від початку життя до кінця лиш коритися має. Скажіть – що робити, аби скам'яніти, аби вбити душу свою, заморозити чувство своє – і стати людиною, розумною, котра має що їсти і пити і котрій не слід нічого більше? Розумієте? Мені страшне хочеться плакати перед Вами, і якби Ви були тут в моїй хаті, я б позачиняла всі двері, позатикала всі шпари, так щоб, крім Вас і мене, нікого більше мій жаль не досягнув, і страшне би-м плакала. Де Ви є? У Вас дуже много серця і багатства душі, успокійте мене».

Лист-відповідь В. Стефаника датований 30 липня 1901 року. Там, зокрема, є такі рядки: «Не смію Вас питати про причину Вашого болю, бо не знаю, чи би-м поміг Вам, але прошу Вас, аби-сьте мені написали, як Вам тепер? Мені все було дивно, чому добрі люди купи не тримаються? Мені все було жаль, чому я лишаю дороге місце, а йду в чуже.

То як я пишу сей лист до Вас, то мені жаль, що Ви далеко, то мене болить, що я мушу до Вас писати, бо я повинен говорити. Бо я так собі гадаю, що може би я Вам або поміг, або розважив».

О. Кобилянська, як довідуємося з її щоденникових записів 1883—1891 років, ще з юних літ захоплювалася містицизмом, різноманітними ворожіннями. А після руйнації планів щодо спільного – подружнього – майбутнього з О.Маковеєм вона наприкінці 1901 – на початку 1902 року на Новому світі, особливо коли приїжджала сестра Євгенія, почала інтенсивно займатися спіритизмом, викликаючи духів, які б відкрили таємничу завісу над її прийдешнім. Леся Українка, довідавшись про це, в листі від 26 лютого 1902 року із Сан-Ремо застерігала свою подругу (в листах, загальновідомо, вони своєрідно називали одна одну: «хтось біленький» – Леся Українка, «хтось чорненький» або «хтось», «хтосічок» – О. Кобилянська): «Хтось не дуже радий, що хтось зайнявся тим спіритизмом, хтось того, признає по правді, не любить. Ще коли хтось тим тільки бавиться, то нічого, але коли

трактує те поважно, то недобре, бо дуже шарпає нерви і вже не одного допровадило до сильної нервової хороби. Надто коли чиясь сестра «добре медіум», то їй би слід покинути ту забавку, бо то значить, що її нерви дуже вразливі і приходять на сеансах в дуже подразнений, ненормальний стан. Я знаю два випадки, коли такі медіум (обидві мої знайомі) мусили по якімсь часі такої «духовної служби» вдатися до лікарської помочі, бо дістали напади гострої істерії і не хутко від неї вибавились. Отже, то забавка дуже небезпечна, і нехай хтось дуже уважає, коли б то не пошкодило і сестрі, і комусь, бо і хтось тепер не дуже сильний нервами».

Леся Українка наголошує, що вірить лише в одного духа, котрого оспівав Генріх Гейне у своєму творі «Гірська ідилія»: «Той дух може замінити всіх духів, що грають на столиках, бо той дух грає просто на серцях людських і, що може, те творить просто, без містифікацій, і створив він найкращі діла людської штуки через своїх обранців. А що створили спіритичні духи, окрім нападів істеричних? «По ділах їх пізнаємо їх», – сказано в Євангелії». А далі, ніби між іншим, зазначає: «А хтось у свій час, ще як тільки що приїхав до Чернівець і як бачив ведмедя з кимсь, то думав собі: «Хоч би хтось був і два рази старший од ведмедя, то таки ведмідь його не вартий»… але хтось тоді не казав того, бо думав, що то комусь буде прикро. Тим часом хтось і тепер так думає і журиться тільки тим, що хтось так мучиться, а якби хтось не мучився, то було б усе добре».

Того ж дня Леся Українка надіслала на адресу О. Кобилянської з приміткою «Для в. п. пані Євгенії Урицької» поштову листівку, де чітко сказано: «Дозволю собі просити, аби Ви, пані, не давали Ользі дуже займатись спіритизмом, бо то небезпечно для нервів, – музикою займатися далеко ліпше». Промовисте застереження й порада, адже саме Євгенія була прекрасною піаністкою.

Отже, на Новому світі панував якийсь час і світ містичний.

О. Кобилянська з часом утамувала біль від утрачених надій. Складається враження, що вона аж до одруження О. Маковея ще сподівалася на більші, ніж товариські, його почуття. А за два роки після того, як він уже був у шлюбі, в листі до Лесі Українки від 22 грудня 1908 року писала: «Сам Маковей нещасливий. Одружився з дуже грубим елементом». О. Маковей одружився 1905 року і про своє одруження був зовсім іншої думки, в чому переконує «Автобіографія» (опублікована в «Літературно-науковому віснику», 1925 рік, книга III): «Року 1905 зложив я учительський іспит і восени одружився з Ольгою Кордубівною. Я мав тоді 38 літ, вона 25. Ся женитьба – се було моє найрозумніше діло, яке я

зробив для себе, бо ніхто мені не облегшив життя так, як моя жінка».

Про неординарність сприйняття особистості О. Маковея вже й опісля неприємних для О. Кобилянської з'ясувань їхніх стосунків свідчать і рядки з її листа до нього від 10 жовтня 1902 року: «Ви би прийшли до мене сеї зими раз, пане Маковей. Попрощатись з моєю **кімнатою** [виділено О. Кобилянською. – *В. В.*]. Вона Ваша добра знакома. В маю я її покину. Був найстарший брат, і так урадили. І потрактую Вас чаєм російським тонким (один патріот український післав з Москви), і переглянете всю а всю кореспонденцію мою за цілий той час, і вже.

Нині, по 4-х місяцях, я знов взялася до цитри. Здивувались струни моїми руками і усміхнулись забутим звуком. Може, буду знов грати».

Приємним, хоч і затіненим певними побутовими незручностями в тогочасній оселі родини Кобилянських на вулиці Зоряній, 6 (нині вулиця Хотинських комсомольців, 6), був новий (другий і останній) приїзд Лесі Українки до Чернівців. Гостювала вона в місті з 5 по 19 червня 1903 року.

Ще 11 січня 1903 року О. Кобилянська повідомляла О. Маковею: «Леся писала довжезний лист. З поворотом з Сан-Ремо вона вступить до Чернівець, бо хоче, щоби я конче з нею в Росію [йдеться про Східну Україну, де тоді володарювала царська Росія. – *В. В.*] їхала. Я би сама хотіла поїхати. Звідти я би до Харкова вступила, а вже недалеко [до Харкова зовсім недалеко добиратись із хутора Зелений Гай. – *В. В.*]. В Харкові (оповідав Міхновський мені) живе одна родина (колишні мільйонери), що дуже займаються нашою літературою і дуже раді б мене пізнати». «Колишні мільйонери» – то родина української поетеси, згодом довголітньої приятельки та щирої помічниці в складні періоди життя буковинки – Христі Алчевської.

Очевидно, знову, коли гостро озвалася хвороба, Чернівці приваблювали Лесю Українку спогадами про її перебування в 1901 році, адже саме в Кобилянських їй вдалося вгамувати біль від утрати С. Мержинського, відновити моральні та фізичні сили. Перед новою поїздкою на Буковину в листі до О. Кобилянської від 12 березня 1903 року вона писала: «Ще хтось комусь напише до виїзду з Сан-Ремо, а хтось комусь [виділено Лесею Українкою. – *В. В.*] напише, куди перепровадиться з родиною, аби хтось знав, де когось в Чернівцях шукати. Отже, не буде вже «санаторію на Новім світі»!.. Комусь жаль, хтось там привик, комусь там було дуже добре з кимсь увечері по городу ходити. Ну, та, може, хтось і в другім місті так «привикне», бо і там же буде хтось та й ще хтось, а то головна річ, хтось знов причепиться до чиєїсь хатки

так, як випадає «павутинці», що й одчепити буде тяжко, бо хтось таки любить з кимсь сидіти. Чи хтось пригадає, як та «павутинка» трьома наворотами в Чернівцях зачіплялася?..»

Відповідь на те, чому Леся Українка не надовго затримувалася 1903 року в Чернівцях, знаходимо в листі О. Кобилянської до О.Маковея від 21 травня 1903 року: «З Лесею мала-м трохи гризоти, то є не щоби вона мені якусь прикрість виробила, але попросту поставила мені щиро те питання, чи не могла б в мене бути зо 4—6 тижнів, але під тим варунком, щоб могла тут водою куруватись [лікуватись. – *В. В.*]. До того, треба б було їй окремої хати з ванною, окремої слуги і т. п. Просила відтелеграфувати зараз до Цюріха, або «möglich» або «unmöglich» [«можна» або «не можна». – *В. В.*]. В разі «unmöglich», то вона побуде в мене лише 3 дні і поїде далі. Ну, що ж я, нещасна, могла їй, в виді таких обставин, як вони є тепер вдома, відповісти?.. Наколи б мала обширніше помешкання, то з радої душі, і була б для неї все зробила, а так, як воно тепер в нас є, вийшло, що «unmöglich». І як мені жаль було і прикро – Ви знаєте, як дуже я на її приїзд ждала – як мусила їй про те відповісти, що неможливо. Нині я одержала від неї письмо, де відповідає мені на телеграму і картку. Я рада, що вдержу її в себе, може, хоть з на тиждень. Видко, з її здоров'ям не дуже-то славно стоїть, але так вже буду її доглядати, як лиш зумію. Вже наскрізь «пожертвуюсь» людям домашнім і поза домашнім – а відтак нехай і мені уступство зроблять».

Ми вже наголошували на тому, що умови для життя і творчості на Зоряній вулиці були для О. Кобилянської складними, проте Леся Українка все ж таки гостювала там не три дні, а протягом двох тижнів. Якихось особливих свідчень про її тодішній побут на Буковині не залишилося. Зберігся, щоправда, цікавий лист із тогочасного перебування великої поетеси в Чернівцях – її лист до О. Маковея від 16 червня 1903 року, в якому вона запрошує письменника зайти до неї з О. Кобилянською о 8 годині вечора, бо хоче піти на Гарбуз-гору сього вечора, але Ольга боїться йти тільки під її «сильною обороною на ту гору». В кінці коротенького листа – постскриптум: «Як будете йти ввечері, то прошу взяти оті найстрашніші окуляри і дивитися пильно під ноги, бо можете впасти в яму (в вапно! Там його дві бочки!), а се поетові не личить». Річ у тому, що Кобилянські незадовго перед тим переїхали в дім, де були завершені деякі будівельні роботи. А Гарбуз-гора – мальовнича місцевість за колишньою митрополичою резиденцією, тобто за теперішніми корпусами Чернівецького університету, там, де нині парк ім. Ю. Федьковича.

Більше особистих зустрічей не було, але були зустрічі й

розмови листовні. Останній лист Лесі Українки до О. Кобилянської датований 3 травня 1913 року, тобто написала вона його незадовго до смерті. Протягом 1903—1913 років листування між письменницями було не завжди однаково інтенсивним, але завжди щирим. Переважно йшлося в листах про написання або ж публікацію того чи іншого твору (зокрема, про видання «Землі» в Східній Україні), про проблеми, що стосувалися тогочасного літературного процесу, сумом і горем були перейняті рядки, спричинені втратами рідних і близьких людей, було й вимушене мовчання.

Коли О. Кобилянська надіслала до «Літературно-наукового вісника» свою повість «В неділю рано зілля копала…», то просила, щоби Леся Українка, коли твір буде опублікований, прочитала його: «Прочитавши, нехай хтось розважить собі просьбу чорненького. Просьба слідуюча: чи хтось біленький не міг би се оповідання переробити на сцену? Будь то яко драму, будь то на оперу». На думку О. Кобилянської, «на сцену міг би поставити її або хтось біленький хтосічок, або І. Франко». Леся Українка мала намір здійснити інсценізацію, вона навіть пропонувала Миколі Лисенкові написати до неї музику. Але композитор відмовився. У поштовій картці, надісланій із Севастополя 9 червня 1911 року, поетеса повідомляла на Буковину: «З Лисенком я говорила. Музики не хоче писати. Нічого. Обійдемось». Пізніше в автобіографії, написаній у 1921 році, О. Кобилянська пояснювала цю відмову тим, що М. Лисенко був у родинних зв'язках з М. Старицьким, автором п'єси «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», в основу якої, так само, як і в основу її повісті, лягла відома народна пісня. Здійснити цей задум Леся Українка так і не встигла. До нас дійшов лише план інсценізації, з якого, проте, можна зробити висновок, що поетеса дуже уважно вивчала повість, прагнучи зберегти її своєрідність, не вдавалася при цьому до значної зміни сюжету, чого так чи інакше не уникнути в інсценізації.

Дивно сприймається твердження в одній із немічно-скандальних статейок 1990-х років: «Після заміжжя припиняється листування Лесі з Кобилянською. Хвороби, які дедалі дужче залізними лещатами стискали нещасну жінку, невдоволення Клемента Квітки (який, безперечно, знав про їхні стосунки) тільки сприяли цьому». Таж листувалися вони, як сказано, майже до останніх днів життя Лесі Українки! А О. Кобилянська, коли довідалася про той шлюб подруги, в листі від 22 грудня 1908 року писала: «Не знає він [тобто «хтось чорненький» – О. Кобилянська. – *В. В.*], чи хтось любенький одержав від нього картку, котру вислав він біленькому хтосічкові, довідавшись, що

він злучився з паном Квіткою. Се комусь чорненькому так страшне подобалось, і він був такий гордий на когось біленького, що той поставив своїм вчинком правдивій любові такий монумент, що був би не знає, що зробив».

Нині також є чимало охочих потривожити світлі імена українського народу, кинути тінь на взаємини двох письменниць, але їхня дружба була й залишиться зразком вірності, взаєморозуміння, безкорисливості не для одного покоління наших співвітчизників.

Роки визнання, недуги та втрат

Домашні клопоти, постійне спілкування з різними людьми, творчість, очевидно, найбільше відволікали О. Кобилянську від заглиблення в особисті душевні муки й сумніви, хоч над новелами «Смутно колишуться сосни» (1901), «Самітно мені на Русі» (1901), «Мої лілеї» (1901), «Сліпець» (1902), «Через море» (1902) вона працювала під упливом «письменницького приятельства», як згадувала пізніше, з О. Маковеєм. Найпромовистішою є новела «Через море», де алегорично осмислена тема «великої вірності жіночої любові». До речі, О. Кобилянська ніколи не бачила моря, не відчувала цієї природної стихії. Знаючи про її нездійсненне бажання, румунська художниця Лея Прункул, подруга з юнацьких літ, у 1924 році передала з Констанци (порт у Румунії), де тоді мешкала, пляшку з чорноморською водою із прикріпленою до неї запискою: «Чорне море посилає Вам, люба пані Ольго, одну маленьку хвилю як гарний привіт». Письменниця відтоді зберігала коштовний дарунок у робочому кабінеті, називала його «моє маленьке Чорне море» або «море у пляшці».

У кінці XIX – на початку XX століття О. Кобилянська вже посідала визначне місце в українській літературі, її твори знали в Європі, перекладали польською, чеською, російською, словенською, болгарською, латиською, німецькою мовами. До Чернівців приїжджали, зустрічалися з нею, крім Лесі Українки, відомі українські письменники Богдан Лепкий, Остап Луцький, Гнат Хоткевич, Христя Алчевська, Іван Липа та інші. Листувалася вона з ними, а також з Іваном Франком, Михайлом Коцюбинським, Володимиром Гнатюком, Антоном Крушельницьким… У 1899 році гостював згаданий вже Ф. Ржегорж, автор першого критичного відгуку про О. Кобилянську в слов'янських країнах, що з'явився саме 1899 року в Чехії (словник Отто, т. 14); у 1903 році – болгарський письменник Петко Тодоров, про якого в автобіографії «Про себе саму» О. Кобилянська писала: «Звернув мою увагу на народні пісні, їх багатство і свіжість. Я застановилася над його висловленими переді мною думками й написала “В неділю рано зілля копала…”»

На прохання П. Тодорова О. Кобилянська написала автобіографію 1903 року – першу відому нам автобіографію письменниці. Можна здогадуватися, що вона мала відкривати переклади її творів «Банк рустикальний», «Жебрачка», «У св. Івана», які видрукував 1903 року болгарський журнал «Знание».

Там автобіографія вміщена не була, та вона зосталася для нас важливим документом. У 1906 році в журналі «Библиотека», співробітником котрої був П. Тодоров, побачив світ у перекладі болгарською мовою «Valse melancolique», а згодом – новели «Аристократка» (часопис «Утро», 1911), «Акорди» («Листопад», 1914).

Тож і не дивно, що О. Кобилянська по-родинному повідомляла П. Тодорову в листі від 13 квітня 1903 року: «Переложив славіст Lenard (він словінець) також кілька моїх новел на словінське і написав в їх часопись «Dom in svet» [«Дім і світ». – *В. В.*] статтю про мої письма; доволі симпатично відносяться люди до моєї праці – та лиш біда, що в мене вдома так дуже все змінилося, що я не можу літературі віддатись». А з листа О. Кобилянської до О. Маковея від 18 вересня 1903 року дізнаємося, що влітку або ж на початку вересня Леопольд Ленард також був гостем письменниці. У листі вона досить цікаво характеризує його: «Дуже великий патріот і цікава фігура. Подумайте! Укінчений теолог doctor, відтак пішов на слов'янську філологію і сподівається кафедри. Говорить по-руськи, по-польськи, трохи по-російськи. Оповідав багато інтересного. Але дуже комічний в поведению. Зачинає завсіди зразу божим голосом говорити, а відтак забувається – і говорить з запалом. Хоче «Землю» на словінське перевести». Слід зауважити, що рецензію на цей твір він таки написав. Про долю перекладу судити нині важко.

Ще раніше в листі від 11 липня 1902 року вона ділилася з П. Тодоровим новиною: «Пан Георг Адам був у мене, мабуть, вже і від нього знаєте. Не можу Вам сказати, яку велику радість справив нам своїм прибуттям, а се все маю я Вам, дорогий товаришу, завдячити. Та лиш жалували ми, що так коротко був у нас, бо приїхав около 3-ї з полудня, а виїхав о 10-й вечором, так що не міг з всією нашою громадою русинів бачитись; та все ж таки пізнав видніших із них. Якраз збираюсь я відписати йому на його симпатичне письмо».

Георг Адам (1874—1948) за фахом був лікарем-психіатром, а в історії залишив свій слід як літературний критик і перекладач. Ще в студентські роки почав інтенсивно вивчати слов'янські мови, серед яких і українську. Відтак зацікавився письменством малих слов'янських народів, зокрема бездержавного в той час українського народу. Був активним популяризатором української та інших слов'янських літератур, поборником духовного зближення німецького народу зі східними слов'янами. В червні 1902 року Г. Адам особисто відвідав помешкання О. Кобилянської в Чернівцях, а перебуваючи у Львові, познайомився також з І.

Франком та іншими відомими діячами культури.

Знайомство та листування О. Кобилянської з Г. Адамом було зумовлене обопільним прагненням широко ознайомити німецьку громадськість із кращими надбаннями української літератури, з історією та культурою українського народу. В січні 1901 року Г. Адам у журналі «Magazin für die Literatur» опублікував статтю «Сучасна малоруська література», в якій йдеться і про О. Кобилянську, а в кінці того ж року написав передмову до збірки новел письменниці, перекладених німецькою мовою, «Kleinrussische Novellen» («Малоруські новели»), що стала оглядом української літератури від І. Котляревського до В. Стефаника. Це засвідчує сама назва передмови – «Сторіччя малоруської літератури». У праці Г. Адам охарактеризував і високо оцінив творчість О. Кобилянської до 1901 року. Тогочасна українська преса (іноді фрагментарно) передруковувала його статті.

Письменниця в листі до П. Тодорова від 25 березня 1901 року наголошувала: «Прошу передайте пану Г. Адаму мій щирий привіт і подяку. Малороси вдячні тим, котрі займаються нами і витягують їх з-під руїн на світ. Так і йому вдячні».

Популяризатором української літератури в Німеччині був також Людвіг Якобовський, німецький письменник і видавець, редактор журналу «Die Gesellschaft». Знаючи про його інтерес до української літератури, О. Кобилянська під час лікування Лесі Українки в Берліні запропонувала йому зустрітися з поетесою, на що той радо погодився. На той час у Л. Якобовського виникла ідея видати новели О. Кобилянської, що були опубліковані в часописі «Die Neue Zeit», долучивши до них і «Битву», окремою книжкою. Він мав намір видрукувати і збірку творів українських письменників у Німеччині, а після знайомства з Лесею Українкою захотів, аби до майбутнього видання увійшла й одна з новел поетеси.

На жаль, передчасна смерть Л. Якобовського в 1900 році не дозволила йому здійснити задумане. Збірка новел О. Кобилянської «Kleinrussische Novellen» з унікальними ілюстраціями А. Кохановської вийшла в Німеччині 1901 року. А книга, де мали бути твори І. Франка, Лесі Українки, О. Маковея, Л. Мартовича, О. Кобилянської та інших українських письменників, так і не дійшла до німецького читача, але перекладені О. Кобилянською новели були надруковані в журналі «Ruthenische Revue» 1903 року. Леся Українка, виконуючи прохання Л. Якобовського, своє оповідання «Голосні струни» спочатку переклала німецькою мовою самостійно, а потім надіслала його О. Кобилянській до Чернівців. У листі до неї від 21 липня (4 серпня) 1899 року повідомляла: «Вчора викінчила я

свій переклад, оце перепишу і пошлю Вам, а Ви, з ласки Вашої, зредагуйте його. Певне, моя Німеччина здасться Вам дикою, але в наш вік шаблонів часом цікаво щось оригінального побачити, – певне ж, Ви ще такої Німеччини не бачили. До всього я ще не маю тут ні словника і нічогісінько. Я все-таки переклала сама, бо, як бачите, воно все-таки писання чимало, а я знаю, що Ви дуже зайняті. Може-таки з поправкою менше буде клопоту, ніж було б з перекладом». Чи О. Кобилянська тільки здійснила редакцію надісланого перекладу, чи переклала цей твір заново, невідомо, а надрукований він був у названому вже журналі «Ruthenische Revue» 1903 року з написом: «Переклала О. Кобилянська».

Л. Якобовський популяризував творчість українських письменників у Німеччині, наші співвітчизники, у свою чергу, зробили чимало для того, аби українці мали змогу ознайомитися з його доробком: деякі оповідання завдяки їхньому сприянню були перекладені й видрукувані українською мовою. Леся Українка два його оповідання переклала російською мовою, маючи намір помістити їх разом зі своєю характеристикою творчості німецького письменника в петербурзькому журналі «Жизнь». Щоправда, в журналі такої публікації не було.

Прикметно, що наприкінці XX – на початку XXI століття спілкування між українськими й зарубіжними письменниками ставало звичним явищем. Це домінувало і в середовищі письменників-співвітчизників, а найпоказовіше виявилося саме у взаєминах О. Кобилянської та Лесі Українки. Як ми зауважували, вже в перших листах на Буковину поетеса висловила своє розуміння творчості О. Кобилянської. Актуальним, зокрема, був її лист від 20 травня 1899 року, де Леся Українка наголошувала на відомостях своєї позиції і поглядів деяких галицьких критиків: «Галицька критика докоряє Вам Німеччиною, а я думаю, що в тій Німеччині був Ваш рятунок, вона дала Вам пізнати світову літературу, вона вивела Вас в широкий світ ідеї і штуки, – се просто б'є в очі, коли порівняти Ваші писання з більшістю галицьких (я тут не маю на меті, наприклад, Франка, бо він не належить до більшості); там (у галицьких писаннях) чути закуток, запічок, – у Вас гірську верховину, широкий горизонт». Так, О. Кобилянська пізно навчилася української літературної мови, але, на думку Лесі Українки, «зате Ви **навчились** її тоді, коли інші одразу **думали**, що **знають**». Леся Українка не захоплювалася філософією Ніцше, ідеї та афоризми якого іноді використовувала у своїх творах О. Кобилянська, але ця обставина, вважала поетеса, не могла стати перепоною для їхнього спілкування. Для О. Кобилянської з листа її подруги переконливо прозвучало: «Коли Ви з німецької школи прийшли на Україну, то прийшли свідомо,

знаючи, куди й навіщо, отже, тепер нема страху, що Ви покинете її».

Таких думок сповнений і лист Лесі Українки до М. Павлика від 7 червня 1899 року: «З поводу німецької фрази згадала Кобилянську. Щодня хвалю сама себе, що познайомилася з нею, – вона, видно, розумна і хороша дівчина, по листах дуже мені подобається; я вже взяла з неї обітницю, що прибуде до мене в гості в серпні. Щодо Німеччини, то я іншої гадки про се, ніж Ви і всі галичани. Не згубила, а врятувала Кобилянську Німеччина, показала їй ширший європейський світ, навчила ідей, навчила стилю (не в значенні слів, лексики, але в значенні фрази, багатство форми), а розвивши її розум, тим самим виховала для свідомої і розумної служби рідному краю. Кобилянська вже не кинеться в вузький шовінізм, бо звикла до широкого лету думки; гадаю, що й збочення до клерикальства для неї неможливі. Найкращий спосіб втримати Кобилянську при нашій літературі назавжди – се не дорікати їй щодня Німеччиною, не називати чужою екзотичною квіткою, а признати за нею те **почесне** місце в нашій літературі, на яке вона цілком заслуговує».

Безперечно, так Леся Українка підтримувала О. Кобилянську морально, та закиди щодо «Німеччини» сприймала досить-таки болісно. В листі до О. Маковея від 15 червня 1899 року письменниця скаржилася: «Павлик писав мені, що було би для мене дуже добре, якби я побула довше в Лесі Українки, бо забула би, може, трохи «прокляту Німеччину». Він, певно, не хотячи поранив мене трохи тим словом. Що він знає, чим мені Німеччина ставала в голоді і холоді духовнім!» Останнє речення, як переконуємося, перегукується із процитованими раніше рядками з листів Лесі Українки. Велика поетеса і в наступні роки, якщо була потреба, завжди допомагала О. Кобилянській дружньою порадою, або, як це особливо виявилося після несправедливої критики у статті Сергія Єфремова «В поисках новой красоты», опублікованій у 10—12 книгах журналу «Киевская старина» за 1902 рік, де він звинувачував О. Кобилянську в декадентстві, своїм словом захищала її.

Початок ХХ століття позначений не тільки новими творчими здобутками, планами, розширенням кола спілкування, а й ударом важкої хвороби. 13 жовтня 1903 року О. Кобилянську вразив частковий лівобічний параліч. Брат письменниці Володимир, свідок лиха, увечері того ж дня повідомив про це листовно старшій сестрі Євгенії та її чоловікові Юліану Урицькому, які тоді мешкали в Димці: «Біля третьої або пів четвертої години пополудні, коли ми з Ольгою разом обідали і розмовляли, помічаю я, що вона починає лепетати і дуже невиразно говорити.

Я біжу до лікаря Маєра. Він приходить біля 6-ї ввечері й каже, що ліва сторона в неї паралізована. Правда, вона ще говорить розсудливо і є при пам'яті, але не може, як я помітив, рухати ні лівою рукою, ні лівим плечем. Доктор Маєр вважає, що стан її серйозний, і призначив пузир з льодом на голову і якісь каплі. Я негайно побіг до міста за цими речами, а коли вернув – стан її був незмінний. Батько цілком зломаний і плаче, мати, розуміється, про це нічого не знає. Отже, прошу, як можливо, приїхати. Мати не може обходити, батько загубив голову. В хаті кириня – ставлять піч, коротко – нещастя і вже».

Інформацію про хворобу письменниці містить також лист О. Маковея до Кирила Студинського від 26 жовтня 1903 року: «Про Кобилянську новина з неділі (25/X) така, що їй нібито ліпше, удар крови на мозок уступився, але власти в лівій части тіла ще не має. На лихо, ще й її стара мати захорувала безнадійно.

Перед донькою затаюють недугу матері і навпаки. Не дай Боже пригоди, смерть одної вбила би другу. Та і так мала надія, щоби О. Кобилянська могла ще в будучности що писати.

Скупість родини – **доволі заможної** [підкреслення О. Маковея. – *В. В.*] – довела до сего. Навіть кухарки не тримали, а мешкають від 1 мая с. р. – пожалься Боже! Се й добило Ольгу».

Можна згоджуватися з О. Маковеєм стосовно того, що домашні клопоти, справді, найчастіше і найвідчутніше падали на О. Кобилянську. Очевидно, і він міг певною мірою спричинити такий стан сорокарічної жінки. Були, проте, друзі, які щиро піклувалися про її фізичний стан, – Б. Лепкий, Х. Алчевська, І. Липа та інші. Вони, зокрема, сприяли лікуванню О. Кобилянської на курорті в Наугаймі (Німеччина), допомагали матеріально та морально. Та й сама письменниця опісля важкого удару вміла дбати про своє здоров'я.

У Наугаймі письменниця розпочала писати повість «Ніоба», яку завершила, повернувшись до Чернівців. Дуже хутко підготувала її до друку українською мовою й відразу ж почала перекладати німецькою. Якщо вчитатися в рядки автобіографії «Про себе саму», то можна говорити і про її моральне оздоровлення в Наугаймі: «“Ніобу” написала я просто з причини, коли **полюбила** [виділено О. Кобилянською. – *В. В.*] одного «чужинця». Скажу Вам щиру правду, дорогий пане доктор, що не «наш» навчив мене, що це таке правдива, **щира, чиста, свята любов** [виділено О. Кобилянською. – *В. В.*], – а чужий, німець. За границею пізнала я його». Перекладаючи німецькою, мабуть, авторка прагнула, щоб і той «чужинець» прочитав твір, хоч офіційна її присвята така: «Високоповажному цісарсько-королівському совітнику і доцентові д-ру Фрідріху Майєрові

присвячує авторка». У листі до П. Тодорова від 8 квітня 1905 року вона пояснювала: «“Ніобу” я присвятила старому і щирому приятелеві нашого дому лікареві одному, котрий один причинився до того, щоб я з тяжкої недуги сяк-так вирвалася і що моя дорога мама ще межи живучими. Позаяк новела «Ніоба» – **перша** [виділено письменницею. – *В. В.*] праця по моїй недузі, я ж посвятила її чесному німцеві, і тому, а і з інших, дуже для мене важних «літерацьких» причин, я б желала собі, щоб праця вийшла конче і в німецькій мові».

Аналізуючи частину художнього доробку О. Кобилянської початку ХХ століття, літературознавець Никифір Томашук зауважив: «Основу, на якій формуватимуться безкорисливі благородні й героїчні характери, повинні складати: наука, «новожитня філософія», мистецтво і любов до людини. Такі суспільно-етичні погляди письменниці знайшли своє вираження в “Балаканні про руську жінку”, “Думах старика”, в оповіданні “Ідеї”, повісті “Ніоба”».

Перше десятиріччя ХХ століття лягло сумним тягарем на хворе серце О. Кобилянської: в 1906 році помирає мати, в 1909 році – брат Володимир. А в 1912 році не стало батька. Однак письменниця не кидає пера. В ці роки вона пише й видає повісті «Ніоба», «В неділю рано зілля копала…», «Через кладку», «За ситуаціями», новели і нариси «Ідеї», «Хрест», «Балаканка про руську жінку», «В долах», «Місяць» та інші.

Звичайно, несприятливі життєві обставини певною мірою позначилися й на художньому доробкові. По суті, чимало з написаного перегукується з мотивами попередніх творів письменниці. А в окремих, особливо в поезіях у прозі, відчутно звучать туга та самотність. Але й для доробку цього періоду характерна віра в майбутнє свого народу, у цих творах утверджується самобутність письменницької манери.

Так, у повісті «За ситуаціями» порушено не нове для О. Кобилянської питання про становище жінки в суспільстві і роль інтелігенції в житті народу, та все ж таки читач деякі вже йому відомі проблеми сприймає й осмислює по-іншому. Цікава її ґенеза. В автобіографії О. Кобилянська зізнавалася: «За “ситуаціями” я написала під враженням гри одної великої драматичної акторки, котра тепер виступає, коли ще жиє, лише в кіно, а то Асти Нільсен. Праця мала бути й їй присвячена. Ах, дорогий пане доктор, в тій праці стільки гарних, безсловесних, **мною пережитих** хвилин! У ту новелу вложила я **послідні лілії** [в обох випадках слова виділені письменницею. – *В. В.*] своєї душі і молодих іще почувань».

Гра датської зірки німого кіно А. Нільсен дуже імпонувала О.

Кобилянській, але життєві колізії, імовірно, були взяті з реального життя і сповнені власних почуттів авторки. В. Сімович, давній приятель і редактор деяких творів письменниці, твердив: «Родина Юстинів Пігуляків, сусідів Кобилянської, змальована в повісті «За ситуаціями», а головна героїня твору добре відома кожному чернівецькому українцеві». Ще багатші на необхідну інформацію спогади Степани Садовської: «Справжнім прототипом героїні була піаністка Віденської консерваторії Наталка Пігуляк. В образі батька молодої героїні – піаністки Аглаї ми впізнаємо художника Юстина Пігуляка. Кобилянська довго жила в сусідстві з родиною художника, була завжди там бажаним гостем і дружила з його доньками. Як розповіла мені згодом сама письменниця, вона зачерпнула життєвий матеріал до повісті «За ситуаціями» з сім'ї Пігуляків. Піаністка Наталія Пігуляк була дуже вродливою дівчиною з високорозвинутим інтелектом. З нею часто в моїй присутності Кобилянська вела розмови, цікавилась умовами студентського життя Відня.

Пригадую такий епізод. Якось Ольга Юліанівна прийшла з міста дуже схвильована. Вона розповіла нам, що на неї накинулась Наталчина мати, яка, прочитавши повість, пізнала в ній свою дочку та відносини у сім'ї».

Десятиліттями виношувала О. Кобилянська задум повісті «Через кладку», бажала написати твір, у якому продовжила б тему «Царівни», та вже на іншому рівні, з дещо інакшими акцентами. Був період, коли їй хотілося в образі Богдана Олеся вивести О. Маковея. В образі Мані Обринської, безперечно, багато рис, притаманних і самій, але загалом у героїні багато й від С. Окуневської, очевидно, і від А. Кохановської, інших жінок-інтелігенток.

Велике значення для подальшого письменницького самоутвердження мали тогочасні видання її книг, публікації в німецьких, австрійських, чеських, російських, болгарських часописах, а також пропозиції відомих діячів української культури подати твори до колективних збірників, альманахів: у збірнику «Дубове листя» (1903), упорядкованому М.Коцюбинським, М. Чернявським, Б. Грінченком, помістили «Битву»; в альманасі «З-над хмар і з долин» (1903),укладеному М.Вороним, – поезію в прозі «Мої лілеї», а у виданому І. Липою в Одесі альманасі «Багаття» (1905) – «Думи старика». На прохання М. Коцюбинського О. Кобилянська надіслала до збірника «З потоку життя» новелу «Ідеї» (Херсон, 1905).

Неабиякою подією для письменниці була поява того ж року в Чернівцях унікального видання «За красою». Альманах на честь О. Кобилянської зібрав і видав Остап Луцький – відомий український

поет-молодомузівець, журналіст і літературний критик, який протягом деякого часу мешкав у Чернівцях і редагував часопис «Буковина», часто навідувався до письменниці. В листі до Х. Алчевської від 30 липня 1907 року О. Кобилянська писала: «Досі мала я при собі дуже доброго товариша в особі Остапа Луцького. <…> Якраз вчора від'їхав, і я чую погану порожнечу…» Він від'їжджав на військову службу до Львова. А в листі до Лесі Українки від 22 грудня 1908 року сказано те, що й досі примушує літературознавців мучитися здогадами: «Займався якийсь час душею одним молодим чоловіком по імені Остапом Луцьким, але тепер вже… перестав і йому вірити. Осип Маковей вбив в чорненькім віру до мужчин, і тепер він і Луцькому не вірить». Невже О. Кобилянська говорить про такі ж почуття, якими вона горіла до О. Маковея? Але О. Луцький був на двадцять років молодший від неї. Можливо, її приваблювали чоловіки типу О. Маковея, адже на фотографіях обидва видаються схожими.

Захоплюючись здогадами, не варто забувати про інші важливі для О. Кобилянської літературні події. Зраділа вона, безперечно, коли 1906 року у Празі побачила світ збірка її оповідань чеською мовою «Maloruske novely» в перекладі та з передмовою Терези Турнерової, куди увійшли «Природа», «Битва», «Некультурна». Цікаво, що користувалася чешка раніше згаданим німецькомовним виданням «Kleinrussische Novellen». Пізніше вона продовжувала популяризувати творчість О. Кобилянської, листувалася з нею, а в 1924 році видала в інтерпретації чеською мовою повість «В неділю рано зілля копала…».

У 1911 році в Москві з'явилася збірка оповідань буковинської авторки «Аристократка» и другие рассказы». За рік було здійснене її повторне видання. Перекладач Петро Дятлов мав намір упорядкувати ще одну книжку, а також перекласти «В неділю рано зілля копала…», та задум залишився нездійсненим. Тоді ж О. Кобилянська налагодила творчі зв'язки з датчанином Отто Рунгом (переклала українською мовою деякі його оповідання, зокрема «Хірург»), а в 1916 році, коли Європу охопила Перша світова війна, кілька разів побував у її домі інший датський письменник, Ааге Маделюнг, тогочасний німецький військовий кореспондент у гірських районах українських Карпат і в Чернівцях.

У період Першої світової війни Буковина стала ареною кровопролитних боїв між австро-угорською та царською арміями. О. Кобилянська важко переживала цю трагедію. Боліла душа за братів, які були у війську, особливо хвилювала доля її брата Олександра, котрий опинився в російському полоні, в Сибіру.

Жилося О. Кобилянській важко не тільки морально, а й

матеріально. Доводилося думати про хліб щоденний і для себе, і для рідних. Вона опікувалася неповнолітньою прийомною донькою, племінницею Оленою, та сестрою Євгенією, яка вже тоді почувалася немічною. С. Садовська у своїх спогадах змалювала дотепність О. Кобилянської і реалії тих часів. У листах, за її твердженням, не можна було описувати справжню економічну ситуацію на Буковині. Письменниця, надсилаючи звісточку про себе, про умови життя, знайшла вихід: «Десь підшукала дотепну листівку з німецьким текстом «Практичні поради досвідченої свекрухи». Сама зарисовка свекрухи знаменита. У хатньому зимовому кафтані стара жінка в характерному вовняному очіпкові, з двома ріжками по краях вух говорить переконливо, бо пальцем показує на написаний господарський рецепт, а саме, що треба взяти картку на м'ясо, покачати її у картці на яйця, згодом всмажити в картці на масло, щоби зарум'янилось. Картку на картоплю і ярину розварити в парі і підсипати карткою на муку. Як приставку по обіді – запарити картку на каву, підляти її карткою на молоко і цукор і добавити хлібну картку. По скінченні їжі – вмити руки карткою на мило і витерти їх довідкою на отримані речі».

Але в роки війни О. Кобилянська по-справжньому відчула щирість та безкорисливість деяких своїх друзів. Насамперед ідеться про Х. Алчевську. Вона допомагала письменниці грошима, які передавала через тих знайомих, яких війна закидала на Буковину, з'ясовувала долю Ольжиного брата, допомагала і йому.

Як не парадоксально, але в роки війни О. Кобилянська відчула, що вона справді потрібна всій Україні. Її помешкання знаходили не тільки буковинці й галичани, а й зовсім незнайомі люди, вихідці зі Східної України, які в складі російської армії потрапляли до Чернівців. Були серед них колишні селяни, робітники, студенти. Великою мірою все це відобразиться в творчості письменниці. Виходило, як у тій приказці: «І при нещасті буває щастя». А що інше, як не оповіді людей, котрі гостювали в неї, могло стати джерелом творів письменниці, адже через життєві обставини і стан здоров'я вона була обмежена у спілкуванні? Письменниця розумом і душею відчула трагедію народу, збагнула братовбивчу сутність війни. Українці були по обидва боки фронту, воювали і в царській, і в цісарській арміях. І багато хто щиро вірив у таку необхідність. Брат ішов на брата, батько міг стати вбивцею сина, чи, як у творі «Юда», зрадником. Не дивно, що написану в листопаді 1915 року новелу тільки протягом 1917 року публікували тричі, львівське «Українське слово» видрукувало її навіть без відома письменниці. «Лист засудженого вояка до своєї жінки» – сповнена болю сповідь

колишнього селянина про те, що він – ані зрадник, ані дезертир, він відстав од своїх, але ж ніхто не розуміє його мови, а іншої він також не знає. Через рідну мову, яку, виявляється, необов'язково розуміти панам офіцерам і суддям, він мусить гинути, так би мовити, від своїх, від тих, із ким нещодавно пліч-о-пліч воював.

Тодішній сусід письменниці, чернівецький священик Костянтин Балицький, згадуючи про її життя, зазначав: «Куди краще стало з приходом регулярних російських військ. Много українських письменників, діячів, стали її навідувати». До речі, в роки Першої світової О. Кобилянська познайомилася з багатьма людьми, які залишать помітний слід в історії України. У листах пізнішого часу, зокрема, вона писатиме про своє спілкування з Людмилою Скрипник, дружиною майбутнього комісара освіти в уряді Радянської України Миколи Скрипника.

А хіба не показова оповідь К. Балицького про його спілкування з одним із російських солдатів? Той був українцем, родом з Акермана: «Коли я зауважив, що Письменниця живе в сусідстві, став настирливо просити, щоб я познакомив його.

– Це у мене сьогодня велике, бачите, свято. Де ж я надіявся стрінутися з повним «Кобзарем», нашою літературою, а то й письменниками. Будь ласка, мені дуже важно познакомитись, поговорити, воно може вже й стільки мого, йду на Кирлибабу…»

Трьома крапками в останньому реченні, мабуть, автор спогадів хотів передати приреченість у голосі солдата, який ішов на передню лінію фронту в Південній Буковині. Далі, між іншим, російські війська, хоч і вели інтенсивні бої, не прорвалися.

Оповідь К. Балицького слушно доповнити згадкою Івана Дудича, одного з провідних театральних діячів на Буковині в 20—40-х роках XX століття, приятеля письменниці: «Після Лютневої революції в Росії я зустрічав гурток людей, які запитували про щось прохожих. Я зачув ім'я Ольги Кобилянської.

– Що вам потрібно?

– Чи ви знаєте, де тут живе письменниця Ольга Кобилянська?

– Знаю. Ходім, я вам покажу.

По дорозі довідався, що це люди з Східної України – приїхали уклонитись їй і передати привіт із Києва.

Вони зайшли, і я подумав: “Як гарно це! Люди шанують людину, яка ціле своє життя працювала для народу і служила йому”».

Це підтвердили й антивоєнні новели та нариси О. Кобилянської «Назустріч долі», «Юда», «Лист засудженого вояка до своєї жінки», «Сниться», «Зійшов з розуму» тощо, сповнені глибокого гуманізму, любові до простої людини, на долю якої лягав страшний тягар війни. У них звучить гнів і обурення проти

тих, хто розпочинає війни, показане прагнення народу до мирного життя, висловлена надія на те, що людський розум переможе чорні сили розбрату.

«Нема сонця в наших вікнах…»

Завдяки своїй творчості О. Кобилянська здобула славу серед освіченої частини української нації. У часи воєнного лихоліття, спілкуючись із тими, хто її провідував, вона знала про ситуацію в різних куточках України. Звичайно, найбільше тривожила невизначеність, що панувала на Буковині, адже на неї зазіхали і Росія, і Румунія, намагалася зберегти тут свої позиції стара австрійська влада. Об'єднання з Україною, яка після Лютневої революції в Росії утверджувалася, прагнула передова українська громадськість краю. З ними – не на вічових майданах, не у збройних протистояннях – помислами і творчістю, що пізніше найвиразніше відобразить роман «Апостол черні», була письменниця. О. Кобилянська писала до Х. Алчевської від 29 квітня 1917 року: «Тепер в Вас на Україні таке гаряче, пориваюче життя, стільки праці – хто б був сього ще недавно сподівався. Скільки сердець, умів воскресло, скільки сплячих проснулося, Боже! Так десь і тебе, моя зозуле, пірвала струя праці. Пишеш багато? Пишеш і працюєш, бо твоє життя зараз не заколочене, хоч також в нім багато сонця не просвічує. А я ще не можу поринути в працю. В мене ще нема ні супокою, ні рівноваги в душі. Ми тут на своїй землі так, як полонені – і не знаємо, куди нас призначать. Я б бажала на своїй землі вмерти. Але заким вмру, хотіла б ще дещо гарне своєму народові полишити».

Буковинці в 1918 році визначилися, куди і з ким їм іти. 3 листопада 1918 року відбулося Буковинське Віче, де українське населення краю висловило свою волю бути разом зі всією Україною, а наприкінці листопада того ж року, порушуючи елементарні міжнародні норми та закони, Північну Буковину загарбала буржузно-поміщицька Румунія.

Після окупації краю в листопаді—грудні 1918 року (офіційно румунським королем затверджено 30 грудня 1918 року) впродовж двох десятиліть довелося жити під постійним шовіністичним тиском. Наведемо рядки з історичного нарису «Буковина»: «У листопаді 1918 р. було створено службу національної пропаганди в Буковині, завданням якої ставилося переконати населення у «необхідності» і «виправданості» об'єднання Північної Буковини з Румунією. У своїй діяльності ця організація мала керуватися положенням так званих «історичних прав» Румунії на Буковину за твердженням, що буковинські українці є «румунами, які забули рідну мову». Саме з метою швидше впровадити румунську мову в краї як державну, так і розмовну, проводилася румунізація освіти. Вже в 1920 р. було закрито 84 українські школи, а станом на 1927

р. у краї не лишилось жодної української школи. Були закриті українські гімназії у Кіцмані, Вижниці, Чернівцях, ліквідовано кафедру української мови та літератури Чернівецького університету, а сам університет перетворено в румунський декретом-законом від 12 вересня 1919 р.». Той період промовисто характеризує О. Кобилянська в листі до українців у Канаді: «Тутешнє життя, а особливо не румунам, стає з дня на день невідрадніше. Нема сонця в наших вікнах, нема і в душі… А то так хотілося би ще дещо для того свого бідного народу оставити, так хотілося би до сходу сонця дожити, але чи сповниться бажання – не знаю».

Жила письменниця й сама бідно, поневірялася по чужих квартирах, до того ж постійно відчувала увагу до себе румунської таємної поліції – сигуранци. Про обшук, здійснений співробітниками тієї служби, із жалем згадувала О. Кобилянська: «Забрано мені не одно на вічне невіддавання – чудові нотатки до одної новели (за чим мені найбільше жаль), на котрі написання я радувалася заздалегідь – та ба! Куди з тим фактом підеш». Мешкала вона тоді в будинку брата Юліана. Е. Панчук із розповідей письменниці зробив нотатки: «Одягнуті в цивільне агенти мотивували свій вчинок тим, що вони мають незаперечні докази про антидержавну, тобто антирумунську, діяльність О. Кобилянської, про її зв'язки із закордоном: “Королівська Румунія – для румунів, а ви вигадуєте Україну і бунтуєте русинське населення”».

Рукописи, листи, за словами письменниці, «безжалісно і безладно згрібалися у велику теку. Не пам'ятаю, коли то непрошені гості пішли, бо я ще стояла й дивилася на оголений стіл… Увійшов мій брат. Утішив тим, що могло статися гірше – адже могли забрати весь мій архів, що зберігався у його кабінеті, але там, на щастя, обшуку не було… Довгий час я не могла працювати, брат уже двічі ходив до сигуранци, аби дізнатися, що сталося з моїм писанням, та все безуспішно».

Незважаючи на всілякі неприємності та невлаштованість, О. Кобилянська ніколи не марнувала часу. Навіть свої прогулянки (проходи, за її висловом) використовувала по-письменницьки. Тоді, коли вона проживала в будинку брата, Е. Панчук зауважив: «Не випадково ходила письменниця на свої щоденні проходи на вулицю біля її помешкання, а не в садибу, яка належала до помешкання і в якій повно зелені та квітів. Тут, на вулиці, мала О. Кобилянська не тільки свіже повітря, а й людей, до яких вона приглядалася, вивчала їх манери, поведінку, їх риси, характери, настрої. Письменниця безпомилково могла визначити чи вичитати з обличчя характер людини, її горе чи радість.

Найкраще це їй вдавалось в осіб з селянських низів, в яких, як не раз говорила, душевні переживання великими буквами написані на їх обличчях. Треба знати їх читати, і письменниця володіла даром глибоко заглядати в душу простої людини, яку вона любила і шанувала».

Ми вже переконувалися, що матеріалом для творчості О. Кобилянської неодноразово ставало життя родини, сусідів, оточення. Доля домробітниці письменниці – Катерини Штинцер – лягла в основу творів «Огрівай, сонце…» та «Вовчиха».

У селі Раранча (теперішні Рідківці) наприкінці XIX століття жінка вбила свого чоловіка, спролетаризованого селянина-кушніра (справжнє ім'я – Франц Штинцер), який хотів продати останній клаптик землі, що прирекло б його дружину з двома малими дітьми на голодну смерть. Закопавши тіло чоловіка в садибі, дружина-вбивця нидіє від усвідомлення того, що злочин може бути виявлений, адже свідками були діти. Ті також бояться, що мати їх уб'є. Але, як кажуть, правду не сховаєш. Незабаром жінці довелося відбути тирічне ув'язнення і, повертаючись після нього додому, вона по дорозі помирає. Дітей, круглих сиріт, дев'ятирічного Павлика і семирічну Зоню, – багатші люди взяли як прислугу.

Так було в житті, так ті події, окрім показу подальшої долі дітей-сиріт, відтворила О. Кобилянська в новелі «Огрівай, сонце…». Знала письменниця й «Вовчиху» – Зою Жмут. Це була тітка Катерини, яка часто відвідувала племінницю в Чернівцях в О. Кобилянської. У розмовах із нею народжувалася думка описати на прикладі однієї сім'ї сільське життя кінця XIX – початку XX століття.

Не завжди втішно складалося власне життя, по-різному доводилося вивчати чуже, але О. Кобилянська працювала над романом «Апостол черні», написала новели «Вовчиха», «Василка», найповнішу автобіографію в листах до професора С Смаль-Стоцького «Про себе саму», «Лист до українців Америки» із закликом єднання українців з різних континентів, що був опублікований 6 березня 1924 року в одному з найдавніших часописів Америки – щоденній українській газеті «Свобода» в Нью-Йорку.

О. Кобилянська писала листа в непростих побутових умовах. По смерті брата Юліана його дружина Ізабелла фон Ферро виділила для письменниці мансардну («наповнену пекучим морозом, як ножем», – так зауважує О. Кобилянська) кімнату. «Ніяк мені вдолину [вниз, на перший поверх. – *Б. Б.*] сходити, щоб відітхнути свіжим скріпляючим воздухом, в мене одна часть тіла спараліжована, а, крім того, і лячно мені сходити сходами: там,

вдолині, в сіних, може, стріну десь властительку мого помешкання (або котресь з її дітей), що накинеся грубими словами на мене і скаже: «Доки будете тут мені сидіти і місце забирати?» Господиня постійно дорікала, що їй вигідніше було б винаймати квартиру чужим людям. Письменниця наголошувала також, що так ведеться не тільки їй: «Ніхто не може вгадати, коли то в старім краю настане ліпше. Ні серцем, ні розумом, ні ворожбицтвом, ні терпеливим вижиданнєм… А хто кричить, того б'ють, карають, лають та ще і хліб відбирають».

Не треба сприймати цей лист лише як намагання викликати в заокеанських українців співчуття, спробу письменниці описати свій злиденний побут. Насамперед вона прагнула наголосити на необхідності створення такої світової організації, на зразок єврейських, яка об'єднувала б усіх українців, бо, на думку письменниці: «Ми ще не зрілі на світовій шахівниці грати. Ми видимо лиш самих себе, ми не вміємо бути з'єднаною силою, бути **одною фортецею** [підкреслено авторкою. – Б. *В.*]. Не вміємо на противників нашого істнования національного і розвою культурного, підкреслюю – **культурного** – спокійно, зорганізовано наступати».

На жаль, те, що помітила письменниця в 20-х роках ХХ століття, спостерігаємо й у ХХІ. А написаний лист був після того, як О. Кобилянська довідалася про створення в Канаді «Товариства помочи письменникам». Це, зрештою, випливає з подальшого тексту листа: «Мої пальці в зимній комнаті, пишучи та не випускаючи пера з рук, трохи поштивніли і почервоніли. Та нічо. Се не першина. Головне те, що я, думаючи про ріжне поетичне та прозаїчне (декому знане, декому зайве), не сказала те, що мала в гадці сказати на самім початку, іменно про засноване «Товариство помочи письменникам» десь далеко від нас живучих в старім світі, в Торонті, Америці».

Далі О. Кобилянська висловлює свої міркування щодо структури, діяльності та значення такого товариства. Завершує свій лист так: «Прихиліть Ваше вухо до мого скромного слова, слова старої робітниці, єднайтеся, дорогі мої, і працюйте в імени дальшого і красшого істнования Святої України і розвою нашого, вже доволі гіркими досвідами годованого, народу. Працюйте як одна сила, оден муж, самі для свого буття-істнования яко Українці [підкреслення О. Кобилянської. – *В. В.*]. Глядіть вперед себе, витворюйте нову епоху, організуйтеся.

Робіть, що велике, гідне. Власними силами збиваймо ґрунт під ногами. Наслідуйте все щонайкрасше і найліпше, що посідають вже народи культурні, чужі, а хоч би і противники наші… Коби воно лише добре, наслідування гідне…

Кланяюся до Вас. 5 лютого 1924. Ольга Кобилянська».

Зміст листа диктувала письменниці тогочасна дійсність. У 1922 році вона зверталася до чернівецької «Рускої каси для ощадности та позичок», аби позичити на загальних умовах певну суму грошей, але їй у цьому відмовили, мотивуючи загальною економічною кризою. І саме тоді О. Кобилянська почала одержувати грошові перекази від громадських товариств та окремих осіб із США та Канади. Одним із перших надіслав їй свою допомогу в сумі 12000 румунських леїв Український Народний Союз в Америці. Фінансовий секретар Союзу Роман Слободян у листі від 15 квітня 1922 року, на якому не було зазначено точної адреси (вказано: «Буковина, Чернівці»), писав: «Ми знаємо, що обставини наших письменників суть гідні пожалування». Принагідно треба сказати, що і згодом чимало шанувальників зверталися до О. Кобилянської, не знаючи її адреси, використовуючи, звичайно, редакції буковинських і галицьких часописів.

Найчастіше збирання коштів для нашої землячки заокеанські українці мотивували потребою поліпшення здоров'я письменниці. Приміром, на якійсь вечірці хтось із організаторів оголошував, що їхня гордість, О. Кобилянська, потребує коштів, аби виїхати на лікування. Кожен з присутніх здавав певну суму, ставив підпис у спеціальному списку, де були зазначені прізвище й сума, яку благодійник пожертвував, а відтак цей список і зібрані гроші надсилали на адресу видатної буковинки.

Може скластися враження, що лише О. Кобилянська мала користь від спілкування із заокеанськими громадами, товариствами, редакціями. У переважній більшості випадків було і справді так. Але вона неодноразово допомагала «Українському Червоному хресту в Канаді» знайти ту чи іншу людину на Буковині; їй надсилали кошти, які вона передавала вказаному адресатові. Надзвичайну послугу зробила О. Кобилянська «Товариству помочи письменникам» своїм листом-зверненням.

Важливо відзначити, що насамперед молодь і національно свідома інтелігенція 26 березня 1922 року організували перше велелюдне пошанування О. Кобилянської – святкування 35-річчя її літературної діяльності. Воно демонструвало згуртованість українців на Буковині, пригнічених окупаційним режимом, вселяло віру в національні сили. Для багатьох саме тоді О. Кобилянська постала як зразок витривалості, незламності.

Святковим, без сумніву, для письменниці було й 12 грудня 1925 року, день одруження прийомної доньки Олени-Галюсі з Ельпідефором Панчуком. За невеличким весільним столом (зібралося сім осіб) думала вона, мабуть, про спокійну старість.

Можливо, обмірковувала й те, чи правильно повелася, коли заопікувалася позашлюбною дитиною брата Олександра. Протягом перших років після народження дівчинка носила прізвище своєї матері. А виховувалась вона постійно в родині Кобилянських, що, мабуть, улаштовувало і Віргінію, і Олександра, який, до речі, як юрист повинен був мати незаплямовану репутацію. Родинне листування переконує, що О. Кобилянська, сестра Євгенія, їхній батько всією душею полюбили Олену, яку по-домашньому називали Галюсею. Її вчителька мала підстави стверджувати: «Судьба не могла ліпше пощастити малій дівчинці, бо кращої материнської опіки не була б зазнала навіть від рідної мами. Тяжкий, але святий обов'язок взяла на себе панна Ольга, і виконала його, як свята, та нікому іншому, лише єї з уст Галюсі належиться святе слово “мамо”».

У 1920-х роках, незважаючи на складні суспільно-політичні умови, О. Кобилянська не стоїть осторонь культурного життя. Співпрацює з часописами, які редагують у Коломиї та у Львові Олена Кисілевська і Лідія Рудик-Бурачинська, співпрацює з чернівецьким журналом «Промінь» і празьким емігрантським часописом «Нова Україна», підтримує стосунки з чеськими видавництвами, в одному з яких виходить її повість «В неділю рано зілля копала…», дуже активно спілкується з багатьма українськими письменниками, котрі опинилися в еміграції. Відомий український поет Євген Маланюк, зокрема, передав власну збірку поезій – «Гербарій» – із дарчим автографом: «Вельмиповажаній Пані О. Кобилянській від Євгена Маланюка. 5. VI. 27, на чужині». Звичайно, пише вона в цей час і нові твори: оповідання «Василка», «Вовчиха» (найсильніший реалістичний твір у її повоєнній спадщині), «Пресвятая Богородице, помилуй нас!» та інші.

У другій половині 20-х – на початку 30-х років минулого століття активізувалися зв'язки західноукраїнської інтелігенції з Радянською Україною – з Великою Україною. Якийсь час цьому сприяла політика радянських ідеологів, серед яких було чимало українських патріотів (наприклад, М. Скрипник), діяльність та ініціатива багатьох, переважно відомих в українських колах ще з дореволюційних часів, письменників, діячів культури. Для частини західноукраїнської інтелігенції важливим був уже сам факт існування нехай і не зовсім такої, як уявлялося, але української республіки.

У грудні 1926 року О. Кобилянська одержала першого листа з Радянської України. Співробітник кооперативного видавництва «Рух» Михайло Біляч повідомляв письменниці, що має намір видати багатотомне зібрання її творів. Незабаром О. Кобилянська

доручила М. Білячу бути її уповноваженим спочатку перед видавництвом «Рух», а потім і перед видавництвом «Книгоспілка». У 1927—1930-х роках вийшло в світ дев'ятитомне зібрання творів письменниці, частину гонорару О. Кобилянська використала, щоби придбати першу власну оселю в Чернівцях. У різні роки доводилося мешкати в дванадцяти найманих. Лист із Харкова вона одержала у напівпідвальній квартирі за чернівецькою митрополичою резиденцією на теперішній вулиці Йосипа Главки. Брат Степан із Марібора порадив викупити колишній будинок найстаршого брата Максима, родина якого, хоч і жила тоді в Одесі, зберігала права власності на помешкання. Згаданому М. Білячеві вдалося зв'язатися з Максимовою донькою Марією, їй переказали частину гонорару з Харкова. Оформивши відповідні документи, вона передала особняк своїй знаменитій тітці, де та й провела останні роки життя (1929—1942). Із 27 листопада 1944 року в ньому – Літературно-меморіальний музей О. Кобилянської.

Складні шляхи долали листи й гонорари зі Сходу, доки потрапляли за призначенням. Із Харкова чи з Києва їх надсилали до Львова на адресу Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, а вже звідти, зазвичай, К. Студинський, відомий учений-філолог, академік АН УРСР з 1929 року, переадресовував їх О. Кобилянській. Надсилали кореспонденцію та гроші також через Прагу. Приємно було письменниці довідуватися, що її твори видрукувані в низці журналів, у багатьох збірниках та хрестоматіях, виходять окремими книгами. Особливо багато місця творам О. Кобилянської, статтям про неї надавала на своїх сторінках радянська періодика в 1927—1928 роках, коли громадськість (окремі документи свідчать, що з ініціативи Олени Пчілки) широко відзначила сорокаріччя літературної діяльності письменниці з Буковини.

Тоді О. Кобилянська відчула справжню шану рідного народу. В кінці 1927 – на початку 1928 року ювілейні врочистості відбулися в Чернівцях, Коломиї, Львові, Києві, Одесі, Харкові та інших містах. Відгукнулися на них діячі культури і преса в Чехословаччині, Болгарії, Польщі. Професор Богдан Мельничук у своїй праці «Серце, що вмістило Буковину і світ» акцентує: «Закономірно, що центром пошанівку великої письменниці стали тоді Чернівці. Другим за розмахом і урочистістю було відзначення ювілею в Коломиї, де, як і в Чернівцях, взяла участь О. Кобилянська. А крім того, урочисті зібрання, літературні вечори і концерти відбулися тоді майже в сорока населених пунктах Європи і Північної Америки. Славетну письменницю вшановували не тільки на західноукраїнських землях і у Великій Україні, а й у Празі, Кракові, Бухаресті, Відні, Парижі, в містах Канади і США.

А листовних віншувань і телеграм надійшло до Чернівців більше трьохсот, під багатьма було по кілька десятків підписів. О. Кобилянську вітали товариства, організації, установи, окремі шанувальники майже із сотні міст і сіл Буковини, Галичини, Волині, Закарпаття, Радянської України, а також із 22 міст Заходу – Варшави, Брно, Берліна, Відня, Белграда, Брюсселя, Парижа, Льєжа, Філадельфії, Детройта, Вегревіля та інших. Притому вітали люди різних станів, належні до різних політичних організацій і партій – від «Союзу націоналістичної молоді» до КП(б)У».

Привітання надходили й на адресу ювілейного комітету в Чернівцях, і на домашню адресу письменниці, частину з них надіслали до редакції чернівецької газети «Боротьба».

У привітаннях домінувала думка про те, що для багатьох О. Кобилянська стала зразком жертовності заради свого народу, духовної незламності й витривалості. З 27 привітань з Великої України особливо цікавим стало поздоровлення від народного комісара освіти М. Скрипника, що закінчувалося словами: «Ми певні того, що письменницька діяльність Ваша і далі буде присвячена інтересам трудящих мас. Бажаючи Вам сил і успіху в дальшій роботі, Наркомос для забезпечення проводить через уряд України призначення Вам постійної пенсії».

Фінансово підтримали тоді О. Кобилянську й буковинці. Ювілейне видання «Ольга Кобилянська. Альманах у пам'ятку її сороклітньої письменницької діяльности (1887—1927)» завершували слова вдячності членів ювілейного комітету: «А Тебе, Дорога Вчителько, прохаємо: прийми цей зверхній спомин про Твій ювилей як висказ любови й поважання всієї України. Нехай ювилейні Твої свята й ця книжка стануть Тобі хоч за дрібку дяки, яка Тобі належиться за плодовиту Твою письменницьку творчість для рідного народу на цім нещаснім клаптику землі нашої». Увесь тираж альманаху був переданий О. Кобилянській. На кошти чернівчан видали і двотомник творів славетної буковинки, майстерно проілюстрований відомим художником Пантелеймоном Видинівським.

Ювілей засвідчив: О. Кобилянську шанують і люблять. Шануватимуть і любитимуть письменницю також у наступні роки. В 1931 році з нагоди десятиліття Українського Вільного Університету у Празі їй нададуть почесне звання доктора цього закладу. Не дуже гучно, але поважно, урочисто відсвяткують у 1937 році 50-річчя її літературної діяльності. О. Кобилянська буде бажаною гостею в родинах Бобикевичів, Бурачинських, у сім'ях багатьох буковинців і галичан. До неї приїжджатимуть дорогі їй Олена Кисілевська, Іванна Блажкевич, Лідія Бурачинська-Рудик,

Ольга Дучимінська. Письменниця матиме постійних щирих друзів і на Буковині, і за її межами.

Так, О. Кобилянська бачила й відчувала негаразди, болі, тривоги і сподівання всієї України. Спілкуючись із нею, люди здебільшого відзначали особливий вплив доробку письменниці на їхнє моральне та національне формування. Зрештою, таким було майже все її тогочасне громадське оточення і дружнє коло. О. Кобилянська, хоч значно менше, ніж у попередні десятиліття, і не завжди вдало, шукатиме нові сюжети, творитиме, адже вона постійно відчувала, що потрібна співвітчизникам, що вони прагнуть її слова. Очевидно, саме усвідомлення цього спонукало О. Кобилянську взятися за написання роману «Апостол черні». Праця над романом була надзвичайно складною не тільки через фізичне недомагання авторки, а й через неоднозначність і певну обмеженість розуміння українського буття. Твір у повному обсязі побачив світ 1936 року. До проголошення незалежності в Україні його не видавали.

Дехто говорить про «Апостола черні» як про вершину творчості О. Кобилянської. Ні, це не була вершина, швидше – вже сходження з неї. Роман став найбільш значущим її твором того періоду, вершиною національної ідеї в інтерпретації письменниці. Його актуальності для українців, особливо в період між світовими війнами, коли вони опинилися в різних державах, заперечити не можна. Авторка показує складний шлях головного героя роману – Юліяна Цезаревича – до усвідомлення необхідності присвятити своє життя, свою долю служінню рідному народові, Україні. Недвозначне завершення твору: спочатку з мечем треба завоювати свою державу, а вже потім, як священик Захарій, із хрестом і словом Божим вести народ.

О. Кобилянська писала роман тривалий час, писала важко, використовувала в ньому окремі деталі життя своїх знайомих, ураховувала поради багатьох приятелів, але, осмислюючи особливу місію головного героя в долі українського народу, чи відчувала, що й сама вже стала знаковою особою для співвітчизників? Ось як згадувала чернівчанка Анна Стратійчук про початок однієї з імпрез, присвяченої видатній землячці: «Цей концерт був даний в честь Ольги Кобилянської 3 травня 1932 року, а відбувся в залі теперішньої філармонії. На концерт шановна письменниця не могла самостійно прийти – її боліли ноги. Тому в ложу занесли її на руках два студенти – один з студентського академічного товариства «Чорноморе», а другий – з студентського академічного товариства «Запоріжжя». Коли в залі сповістили, що приїхала Ольга Юліанівна, ми, молодь, повставали з місць і зробили «шпалір» [утворили почесний живий

коридор. – *В. В.*] при вході до залу і поклоном вітали її, а письменниця усмішкою і кивком руки відповідала на наше вітання».

Ні, О. Кобилянська ніколи не спочивала на лаврах, переймалася, природно, насамперед літературною працею. Духовний світ збагачували читання, театр, концерти, кіно… Щодо кіно, то письменниця, за свідченням родичів, не пропускала екранізацій творів письменників-класиків: І. Тургенева («Весняні води»), Ф. Достоєвського («Раскольников», «Брати Карамазови», «Ідіот»), Л. Толстого («Отець Сергій»). Цікавив письменницю не тільки сюжет кінофільму, але й гра виконавців, музичний супровід та співи. Мала своїх улюблених кінозірок, наприклад, шведку Грету Гарбо, відому глядачеві за роллю Анни Кареніної. Захоплювалася, як ми зазначали, грою Асти Нільсен, яка вражала виконанням трагічних ролей («Примари» Ібсена). О. Кобилянська надавала все-таки перевагу «німим» фільмам, мотивуючи це тим, що в них краще сприймається внутрішній стан героїв, розмови не затінюють виявлення глибоких душевних переживань.

Звісно, опікувалася власним здоров'ям: неодноразово виїжджала на курорти до Наугайма, Франценсбада (Франтішкові Лазні), Дорну-Ватру; строго дотримувалася лікарських приписів удома, використовувала методи народної медицини. Постійно турбували її проблеми рідних, а по-справжньому відчула сімейний затишок завдяки племінниці Олені, зятеві Ельпідефору, який з 1925 року став ще й особистим секретарем письменниці, внукам Ігореві та Олегові. Однак 1936 року її вдруге вразив інсульт і знову – частковий параліч. До 1938 року ступала кілька кроків уздовж стіни кімнати, а в наступні роки пересувалася тільки за допомогою рідних. Довелося родині навіть придбати спеціальний інвалідний візок. Е. Панчук, однак, принципово спростовував вислів «письменниця була прикута тяжкою хворобою до ліжка», розповсюджену окремими літературознавцями: «О. Кобилянська не лежала прикута до ліжка, а весь час сиділа, навіть тоді, коли вже не могла ходити. Самотності не любила. Весною, літом і осінню в погідні дні виносили письменницю на веранду або в садибу, де вона в оточенні рідних або в товаристві друзів, які її відвідували, любила перебувати. Часто виїжджала за місто, менше літом, а більше зимою, коли можна було саньми їхати. Кінь візника обов'язково повинен був мати дзвіночки. З візником був договір, і день у день у післяобідню пору приїжджав до помешкання письменниці і питав: «Чи, пані, поїдуть сьогодні на спацер?» Любила і зимову тишу, і бурхливу заметіль. Такі прогулянки відсвіжували її душу, скріпляли її хворе серце».

Але про творчість не могло бути й мови. В одному з останніх листів до О. Кисілевської від 10 грудня 1937 року письменниця скаржилася: «Не пишу, бо дуже мені тяжко приходиться писати, так мені рука скаче по папері від часу паралічу. Але вже простіт за письмо». Слова справді наче намагаються перестрибнути одне одного…

«Золотої нитки не згубіть…»

Не знала О. Кобилянська, що доживе до такого часу, коли нею буде опікуватися, причому на найвищих рівнях, державна влада. Це сталося після 28 червня 1940 року, коли, за офіційною радянською версією, Північна Буковина була возз'єднана з Радянською Україною. Буквально в перші дні після того до будинку О. Кобилянської почали приїжджати різноманітні делегації. Були тут партійні працівники, журналісти, письменники, військові, піонери. На адресу О. Кобилянської надсилали телеграми й листи люди з різних міст і сіл України, з Ленінграда, Москви тощо. Нічого дивного в цьому не було, бо одні надсилали їх за вказівкою тогочасних ідеологів, інші – від щирого серця, після того, як довідалися, що сучасниця І. Франка, Лесі Українки, В. Стефаника, класик української літератури кінця XIX – початку XX століття жива і, як постійно наголошувалося в пресі, вітає нову владу. Зрештою, підтверджували це статті О. Кобилянської, які часто друкувала радянська періодика. Але насправді жодної статті письменниця в 1940—1941 роках не написала. Не могла цього зробити вже фізично, не могла б вона з такою інтенсивністю працювати, і якби була здоровою. Писали їх журналіст Віталій Петльований і письменник Дмитро Косарик. Опісля написане показували прийомній доньці, а ймовірніше, Е. Панчукові, запитували згоди, щоби автором того чи іншого матеріалу вказати О. Кобилянську. Згоду, звичайно, родичі давали, бо знали, як могла спрацювати радянська репресивна система, про це в 1920—1930-х роках постійно інформували пропагандистські засоби Румунії. До речі, і лексика, і стиль публікацій (рукописних матеріалів, окрім одного машинопису, нема) переконують, що автором (чи авторами?) їх міг бути тільки виходець зі Східної України, але в жодному разі не О. Кобилянська. Певною мірою письменниця стала причетною тільки до запису коротенького матеріалу «Дещо з моїх споминів про М. М. Коцюбинського», датованого 1 червня 1941 року. Як директор Державного літературно-меморіального музею М. Коцюбинського в Чернігові тоді спеціально приїжджав до Чернівців, гостював у родині О. Кобилянської Хома Коцюбинський, рідний брат класика українського письменства. Він зі слів О. Кобилянської, можливо, навіть коригуючи її розповідь своїми знаннями епістолярної спадщини брата, записав ті скупі спогади. Ігор Панчук, старший онук письменниці, 29 травня 1941 року занотував у своєму юнацькому щоденникові: «Після обіду, тому що не було дуже жарко, бабцю винесли на подвір'я і після одногодинного

відпочинку бабцю мати покатала трохи по подвір'ю на кріслі-візочку. Коли сонце схилилося до заходу, бабцю внесли до покоїв. Вечером, коли прийшов батько, бабця почула дуже раду вістку: незадовго мав приїхати до Чернівців, і таким чином відвідати її, брат великого українського письменника Михайла М. Коцюбинського, котрого бабця знала і з котрим вона листувалася, Хома М. Коцюбинський, теперішній директор музею імені Коцюбинського в Чернігові. Ця вістка дуже врадувала бабцю». А 1 червня 1941 року зазначив: «Ще перед обідом Хома Михайлович зустрівся з бабцею, і вони почали оповідати свої думки. Зараз же після обіду Х. Михайлович лишив нам примірник збірника музею з підписом і дістав від бабці два томи її творів з власноручним автографом. Х. Михайлович залишив нам ще кілька знимок листів, що писала бабця до М. Михайловича».

Нині знаємо достеменно, що радянські ідеологи скористалися ім'ям і життям письменниці також для того, щоби показати, як нова влада шанує кращих представників свого народу. Необхідно було зробити це публічно. Попрацювали вони тоді по-своєму. Сорокарічний ювілей літературної діяльності О. Кобилянської, згадаймо, святкували 1927 року, 50-річний – 1937 року. Отже, в 1940-му було 53-річчя її літературної діяльності, а святкують із такої нагоди лише круглі дати. Заокруглили: 27 листопада 1940 року урочисто відсвяткували 55-річний ювілей літературної діяльності О. Кобилянської. Офіційні врочистості відбулися в театрі, планувалося, що там буде присутня також ювілярка, та стан здоров'я не дозволяв їй приїхати. Між помешканням письменниці й театром установили двобічний радіозв'язок, щоби О. Кобилянська чула все, що там відбувається, і щоб могла звернутися до присутніх у театрі особисто. Задум, проте, не зовсім вдався: письменниця, звертаючись до святкової аудиторії, з великим зусиллям змогла виголосити перше речення, заздалегідь заготовлений текст дочитувала її двоюрідна племінниця по батьківській лінії Теодозія Каратницька. Невеличкий казус трапився також під час неофіційної частини святкування, коли гості зібралися за святковим столом у помешканні О. Кобилянської. Д. Косарик, який сидів поруч із письменницею, якого вона найсердечніше приймала з-поміж тодішніх її відвідувачів, раптово зблід, підвівся й поспішив до О. Панчук-Кобилянської на кухню. «Боже! – прошепотів перелякано, – якби Ви знали, що панунця [так називав О. Кобилянську в розмові з родичами, так і звертався до неї. – *В. В.*] сказала?! Вона мені сказала: “Все добре, пане Косарику, лише б не прийшли більшовики…”» А більшовики були за одним столом з письменницею, був серед них і перший секретар Чернівецького

обкому КП(б) України Іван Грушецький. Крім Д. Косарика, на щастя, ніхто її тихого голосу не почув.

З приводу ювілею відгукнулася також Ірина Вільде. Свою статтю «Ольга Кобилянська зблизька і здалека» вона, як вимагали того радянські приписи, розпочала пафосно: «Після вісімнадцяти літ вигнання і гіркого емігрантського хліба, приїхавши в рідні Чернівці, я – річ зрозуміла – розгубилась трохи. І заким ще вирішила, куди мені скерувати кроки, я купила свіже число «Радянської Буковини». Звідти й довідалася про те, що визволена радянська Буковина готується до вшанування 55-річчя літературної діяльності Ольги Юліанівни Кобилянської.

Славно! Останній акт життєвої драми цієї великої людини, на злість ворогам, кінчається бадьорим, визвольним акордом. Злостива доля була таких велетнів українського народу по цей бік Збруча, як Іван Франко, Василь Стефаник, що, віддавши увесь свій труд для народу, на схилі життя поневолі мусіли були сходити в тінь. Але те минуло назавжди». Проте далі йдуть слова, котрі можна вважати зразком правдивості того часу: «**Саме 53 роки тому** [підкреслення наше. – *В. В.*], Іван Франко одержав одного дня досить грубий пакет, адресований гострим «готичним» жіночим письмом. Новела, підписана невідомим в літературі прізвищем, але чому такий заголовок: «Вона вийшла заміж»?.. Невідомо, чи прочитав уважно, мабуть, не зовсім, бо не був би такою легкою рукою відкинув перше оповідання Ольги Кобилянської, писане українською мовою».

Факти біографії неодноразово пробували коригувати задля певних інтересів. Але ж історію не перепишеш. Хоч нинішнім українським ідеологам можна навчитися в тодішніх поваги до визначних особистостей, адже для організації та відзначення ювілею були задіяні партійні й виконавчі органи влади, творчі спілки, студенти, школярі, навіть військові. Письменники, видається, були найактивнішими. Саме вони, її учні в літературі, як сказав один із митців слова, найбільше приділяли уваги О. Кобилянській, з перших днів нової влади найчастіше бували в оселі письменниці. Юрій Яновський, Андрій Малишко, Володимир Сосюра та інші залишили дуже цікаві записи у спеціальному альбомі, заведеному родиною Панчуків у 1940 році. Ю. Яновський, приміром, записав 28 листопада 1940 року: «Дорога Ольга Юліанівно! Запрошую Вас на Полтавщину – до міста Гадяча. Там тече прекрасна (знана Вам!) річка Псьол, в ній цілюща вода, тихі береги, гарні вечори. Приїздіть до нас навесні 1941 року. Ще приїздіть на наші широкі херсонські степи!» Того самого дня в альбом занотував своє враження також А. Малишко: «Зоря Буковини – Ольга Кобилянська – світила мені в мої дитячі

роки і в юності. Як я радий, що бачу її так близько». На святкування ювілею з Києва приїжджали також Володимир Сосюра, Петро Панч, Іцик Фефер. А згаданий раніше Д. Косарик був одним із тих, завдяки кому трохи раніше з Києва прибули досвідчені лікарі, аби підтримати здоров'я О. Кобилянської. Він, за їх порадою, відвозив разом з родичами письменницю на відпочинок до гуцульського села Виженки, що в Карпатах. На жаль, стан її здоров'я тоді не поліпшився. Однак за рік, як переконують щоденникові записи І. Панчука, у неї знову виник задум поїздки туди. Натхненницею його була Іванна Гордійчук, дружина колишнього директора тамтешньої школи Юрія Гордійчука. Цікаво, що тоді О. Кобилянська виношувала також думку, підтримувану Д. Косариком, про переселення до іншого помешкання.

Друковані та архівні документи 1940—1941 років засвідчують, що справді цей гість зі Східної України був тоді найщирішим (можна сказати, що й найактивнішим, а можливо, і найорганізованішим) помічником і порадником О. Кобилянської. До речі, він і майже всі письменники, які в той час побували на Одобеску, З, залишили цікаві спогади про зустрічі з нею. Щоправда, найприродніше звучать слова Степана Крижанівського, який пригадував, як його рідна сестра Ліза після знайомства з О. Кобилянською розридалася на подвір'ї: «Я так собі гадаю, що сестру вразив контраст між тим уявним образом видатної письменниці, який вона собі подумки намалювала, і дійсним видом тієї виснаженої літами та хворобою жінки, яку вона побачила. Звичайно, у тієї хворої бабусі нічого величного не було, а жалького, жалісного – скільки завгодно.

В якійсь мірі таке враження було і в мене, але я бачив постать Кобилянської в часі, а крім того, Панчуки встигли попередити мене про стан здоров'я Ольги Юліанівни».

Мирне життя й усі плани-сподівання було затьмарено, коли 22 червня 1941 року смертоносний смерч світової війни сягнув України. Чернівці опинилися під подвійною, румунсько-німецькою, окупацією. Тривалий час О. Кобилянській приписували високопатріотичний заклик: «І сьогодні, коли ворог, мов хижий звір, напав на нашу Батьківщину, ми заявляємо на весь світ: “Здобутого щастя не віддамо нікому!”» – із відозви письменниці, що була опублікована в журналі «Огонек» (1941 рік, червень, № 18). Заклик промовистий, потужний, але автором його став знову ж таки Д. Косарик. У своїх спогадах про О. Кобилянську він описує, що в перші дні війни, а тоді він був у Києві, зателефонував на квартиру письменниці. Е. Панчук передав на його прохання телефонну слухавку господині. Коли Д. Косарик

сказав їй, що на письменницьку реакцію, на її слово чекає народ, чекає вся країна, зв'язок обірвався. Однак відозва таки побачила світ. І міг написати її хіба що Д. Косарик. Зрештою, на таку думку наштовхують його слова: «Я прошу подати трубку Ользі Юліанівні, виразно, через простори і відстань, схвильовано гукаю: «Країна, читачі ждуть вашого голосу, дорога Ольго Юліанівно. Фашисти пішли на нас руїною й чумою…»

Але телефонний зв'язок раптом розірвався…»

До Чернівців повернувся старий поліцейський апарат – сигуранца. Фашистська агентура почала снувати свої чорні сіті й навколо чесного імені письменниці. Вже 3 серпня 1941 року таємний агент, який підписувався «агент-інформатор № 8», доносив чернівецькому інструкторату поліції, що за точною інформацією в Чернівцях на вулиці Одобеску, 3, проживає О. Кобилянська, котра була відомою комуністичною пропагандисткою та шпигункою і, мовляв, стільки написала на користь Росії, що з приходом руських на Буковину в неї був справжній склад російсько– і румунськомовних книг і брошур «про наше внутрішнє і культурне становище». У цьому документі зазначено, що за радянської влади письменниці приділяли велику увагу, іменем О. Кобилянської було названо в Чернівцях вулицю та кінотеатр. «Після її арешту, – переконував агент, – я наведу достатню кількість доказів, щоб констатувати вину».

Справа, заведена на О. Кобилянську, швидко поповнюється новими відомостями. Шпигували й за родичами письменниці, і допитували деяких її сусідів, поштаря, який приносив кореспонденцію. Одночасно частина агентури працювала над виявленням (приписуваних їй, як знаємо) статей письменниці, надрукованих у 1940—1941 роках.

Чернівецькій поліції довелося ще інтенсивніше збирати дані про О. Кобилянську після одержання з Бухареста наказу Генеральної дирекції поліції № 62572 (від 13 жовтня 1941 року) розслідувати діяльність письменниці та негайно повідомити про отримані результати. Хтось із інформаторів, очевидно, надіслав донесення безпосередньо Генеральній дирекції поліції, бо в наказі зазначено, що «маємо честь при цьому надіслати копію допису інформативного характеру в справі підривної діяльності української письменниці та поетеси Ольги Кобилянської». У доповідній Генеральній поліції від 5 січня 1942 року чернівецький інспекторат поліції наводить заяви інформаторів та провокаторів, статті, приписувані О. Кобилянській, і статті про неї, додає деякі фотографії, приходить до «ясного і безсумнівного висновку» про те, що О. Кобилянську, «котра діяла проти Румунської держави, необхідно передати до військового суду».

Але кого передавати до суду? Стару, немічну, майже нерухому людину? О. Панчук-Кобилянська, найрідніша тоді людина, зауваживши, що від 1933 року письменниця не творила, бо, казала, вже хоче відпочити та й тепер більше таких, які пишуть, аніж читають, пригадувала: «Останній піврік, коли дуже ослабла, мало читала і то лише дуже легеньку лектуру. Через склероз і ослаблення очей її все мучило. Нічого зовнішнього її не цікавило, терпіла на безсонність, а спала лише при допомозі порошків. Бажала сама вже вмерти, говорячи, що так лиш собі і другим тягарем, а головне, відчувала інстинктивно гидкий час війни і говорила все: «Який се неприємний час». Жила вона, власне, в уяві 19-го століття». За словами прийомної доньки, «12 марта 1942 року дістала Ольга Кобилянська мозговий удар, до того долучилось запалення легенів, і по 9-ох днях лежі [лежання. – *В. В.*] відійшла від нас всіми оплакана письменниця».

Померла О. Кобилянська 21 березня 1942 року о пів на другу годину дня на 79-му році життя. «Всі її бажання, заповідані в тестаменті щодо її особи, як слід були виконані. Одягнено покійну в правдиве лляне білля, в оксамитову блузку і старинну шовкову спідницю (ще від її матері). Голова була оповита в шовкову з мережива хустину, далі укрито тіло квітами і одним лавровим вінком. Домовина була прикрашена вінками і один з них був останнім привітом з її улюблених гір, зв'язаний із смеречини і шишок», – читаємо далі в спогадах Олени Олександрівни.

Траурний катафалк, запряжений чотирма вороними кіньми, кожен із вмонтованою у збрую чорною китицею, що височіла над головою, 23 березня 1942 року відвозив О. Кобилянську з її домівки на Одобеску, 3, до місця вічного спочинку. Крім передбачених у той час похоронною процедурою специфічно, відповідно до траурної події, одягнутих чоловіків, як описувала Олена Тимінська, «українські жінки середнього віку, чотири по один бік каравана, який труну віз, чотири по другому боці, утворили їй почесну варту аж до могили».

Планували, що траурна процесія буде рухатися найошатнішою вулицею міста (в 1940 році перейменованою на честь О. Кобилянської) до Центральної площі, а звідти – Руською вулицею до греко-католицької церкви та на цвинтар, але сигуранца заборонила такий маршрут. Теперішньою вулицею О. Кобилянської дійшли тільки до нинішньої Вірменської, а потім, спинившись ненадовго навпроти Народного дому, до церкви Успіння Пресвятої Богородиці, довголітньою прихожанкою якої була О. Кобилянська.

Місцева преса відмовилася вмістити на своїх шпальтах

повідомлення про смерть, а в посмертному оголошенні, видрукуваному на окремих невеликих аркушах, цензура зі словосполучення «українська письменниця» слово «українська» викреслила. Були затримані на пошті телеграми, що сповіщали про день похорону. Тож, коли буковинці прощалися з О. Кобилянською, в'їзд до міста окупанти заборонили, через що багато шанувальників таланту видатної української письменниці так і не змогли провести її в останню путь. Заборонила сигуранца також промови під час похорону, але прощальне слово все ж таки прозвучало. Виголосила його давня знайома письменниці, вчителька Олена Равлюк. Невеликий хор і більшість учасників траурної процесії співали над могилою пісні, які любила О. Кобилянська і які заповідала, аби пролунали над місцем її останнього спочинку на землі, – «Гуляли, гуляли» та «Чуєш, брате мій». Багатьом із присутніх на похороні незабаром довелось побувати в сигуранці. Найбільше прикрощів, зрозуміло, зазнала О. Равлюк. Спочиває письменниця в сімейному склепі на міському, Руському, як його найчастіше називають, цвинтарі, квартал № 72.

Українська земля палала у вогнях війни. Але звістка про втрату О. Кобилянської з часом дійшла до різних її куточків. Цікаві спогади залишив Андрій Малишко: «Під час війни мені часто доводилося сидіти з навушниками на так званому «перехопі», – ми перехоплювали брехні фашистської агітації. На всі ці сфабриковані ворогом нісенітниці треба було негайно давати в ефір відповідь гострим поетичним словом чи сатирою. Тоді я піймав звістку з Західної України, що Ольга Кобилянська померла. Мені було доручено написати некролог на її смерть, що я й зробив. А мені так хотілося написати про неї, цю орлицю і страдницю української землі, щиру поему, на яку вона так заслуговує, та тоді були гарячі часи, і я відклав це на більш спокійні дні».

Збереглася чернетка некролога, написаного А. Малишком. У фондах Центрального державного архіву-музею літератури України серед рукописів поета є зошит, позначений № 23. Між віршами, створеними в 1942 році, прочитаємо й рядки, присвячені письменниці. Завершувався некролог словами, якими скористалися кілька радянських газет, що їх згодом постійно цитуватимуть учителі української літератури: «Полум'яна патріотка, вірна дочка українського народу Ольга Юліанівна Кобилянська весь свій хист віддала народові, що віддячував їй щирою любов'ю і пошаною… Ім'я Ольги Кобилянської, її палке і щире слово, її твори завжди житимуть в народі…

Твій народ буде вільним, щасливим, возз'єднаним…»

Декілька некрологів помістили також львівські часописи. На сторінках часопису «Наші дні» у травні 1942 року під рубрикою «Наші втрати» видрукувано невелику, але дуже змістовну статтю В. Сімовича «Будні і герої Ольги Кобилянської». Львівське українське видавництво в календарі на 1943 рік «За народ», у розділі «Ті, що відійшли», також помістило ґрунтовну статтю про письменницю. Варті уваги й роздуми про життєвий і творчий шлях О. Кобилянської, якими ділився Євген Пеленський у розділі «Літературний пантеон 1942 року» «Календаря-альманаху на 1943 рік».

Пам'ять про О. Кобилянську жива, як і живі високохудожні твори письменниці, бо кожна людина, яку вони формували, зберігає в душі її заповітні слова: «Згадуйте предків своїх, щоб історія перед вами не згасла, і золотої нитки не згубіть…»